

**XIINXALA BARREEFFAMA BARATTOOTA AFAAN
OROMOO KUTAA 10^{FFAA} IJA BARREEFFAMA GA'UMSA
QABUUTIIN: MANA BARUMSAA SAABBIYAAN
SADARKAA 2^{FFAA} FI QOPHAA'INAA KEESSATTI**

MUHAMMAD CURRUU GALATOOTIIN

**WARAQAA QORANNOO DIGRII LAMMAFFAA (MA)
AFAAN OROMOOFI OGBARRUU BARSII SUUN
GAMISAAN GUUTTACHUUF QOPHAAYEE
MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUTII FI
FOOKLOORIITIIF DHIYAATE.**

**KOLLEEJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIIMIIFI QUNNAMTII
YUNIVARSIITII ADDIS ABABAA**

**HAGAYYA, 2009 / 2017
ADDIS ABABAA**

**XIINXALA BARREEFFAMA BARATTOOTA AFAAN
OROMOO KUTAA 10^{FFAA} IJA BARREEFFAMA GA'UMSA
QABUUTIIN: MANA BARUMSAA SAABBIYAAN
SADARKAA 2^{FFAA} FI QOPHAA'INAA KEESSATTI**

MUHAMMAD CURRUU GALATOOTIIN

GORSAAN: DINQEESSAA DHEERESSAA

**WARAQAA QORANNOO DIGRII LAMMAFFAA (MA)
AFAAN OROMOOFI OGBARRUU BARSII SUUN
GAMISAAN GUUTTACHUUF QOPHAAYEE MUUMMEE
AFAAN OROMOO, OGBARRUUFIFOOKLOORIITIIF
DHIYAATE**

**KOLLEEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIIMIIFI QUNNAMTII
YUNIVARSIITII ADDIS ABABAA**

**HAGAYYA, 2009/2017
ADDIS ABABAA**

Yuunivarsitii Addis Ababaa

Dhaabbata Qorannoo Digirii Lammaffaa

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoofi ogbarruu barsiisuun gamisaan guutachuuf Muhammad Curruu Galatootiin, mata duree “Xiinxala barreeffama barattoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} ija barreeffama ga’umsa qabuutiin: Magaalaa Dirree dhawaa mana barumsaa Sabbiyyaan sadarkaa lammaffaafi qaophaa’inaa keessatti” jedhuun hojjatame Sadarkaa ulaagaa yuunivarsitiin kaa’e guuteera.

Koree qormaataa

Qoraa Alaa _____ mallattoo_____guyyaa_____

Qoraa keessaa_____ mallattoo_____guyyaa_____

Gorsaa _____ mallattoo_____guyyaa_____

Itti gaafatamaa muummee ykn qindeessaa digirii lammaffaa (MA)

Axereera

Kaayyoon guddaan qorannoo kanaa barreeffama barattootaa ija barreeffama ga'umsa qabuutiin xiinxaluudhaafi dhumarratti hanqinaalee mul'ataniif yaada furmaataa kaa'uu dha. Bakki qorannoon kun itti gaggeeffame magaalaa Dirree dhawaa mana barumsaa saabbiyaan sadarkaa 2^{ffaa} fi qophaa'ina keessatti. Galma ga'iinsa qorannoo kanaatiif ragaaleen barbaachisaa ta'an maddoota duraa barattootaafi barsiisota irraa tooftaalee af-gaaffifii bar-gaaffiitin akkasumas maddoota lammaffaa sakatta'a dookumeentiitti gargaaramuudhaan funaanamee erga walitti qindaa'een booda boqonnaa 4^{ffaa} keessatti xiinxalameera. Haaluma kanaan bu'aan ragaalee xiinxalaman irraa argame akka agarsiisutti seenduubee barattootaa jechuun gama itti fayyadama afaan maatii isaaniitiifi afaan jireenya hawaasummaa isaaniitiin walqabatee rakkoon barreeffama ga'umsa qabu barreessuu irratti dhiibbaa godhu kan hin mul'anne ta'uu isaa, fedhii Afaan Oromootiin barreessuu barattoota keessa jiraatus hanqinni hubannoo jiraachuu isaa, barreeffama barattootaa irratti hordoffiin barsiisotaa hamma barbaadamu ta'uu dhiisuu isaa, barreeffamni barattootaa qabatamaan yommuu xiinxalmu hanqinaalee akka qubeessuu, qub-guddeessaa, sirna tuqaalee, ijaarsa himaafi keeyyataa irrattiifi k.k.f hedduu kan qabu ta'uu isaa bal'inaan ibsameera. Hanqinni barreeffama ga'umsa qabu barreessuu irratti barattootarratti mul'atu kun barnoota isaanii irrattiifi namoota wajjiin waliigaltee isaan uuman irratti dhiibbaa guddaa kan fidu ta'uu isaa nu hubachiisa jechuudha. Maddi hanqinaalee barreeffama ga'umsa qabuu kan barattootarratti mul'atan kanaa barattoonni seera barreeffamaa barnoota isaanii kan sad. 1^{ffaa} keessatti addaan baafachuu dhabuu isaanii, barreeffama Afaan Oromoo irratti xiyyeeffannoo dhabuu barattootaa, qophii kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} keessatti xiyyeeffannoo dhabuu gochaalee barreessuu, hubannoo gahaa dhabuu barattootaa, hanqina yaaddeebii kennuu barsiisotaafi hanqina gochaalee barreessuuirratti xiyyeeffannoo dhabuu barattootaatiin kan argameedha. Qorannoo kana keessatti rakkoolee barreeffama ga'umsa qabu barreessuu irratti barattootarratti mul'atan furuuf qabxiileen qoratichaan kaa'aman: Barattoonni barreeffama irratti shaakala walitti fufaa osoo taasisanii, barsiisonni hordoffii cimaa osoo godhanii, barsiisonni saayinsii barreessuu barattoota haalaan osoo hubachiisanii, qophii kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo keessatti gochaalee barreessuutiif osoo xiyyeeffanoon kennamee, qaamni dhimmi ilaallatu barsiisota manneen barnootaa sad. 1^{ffaa}tti Afaan Oromoo barsiisaniif gama kanaan leenjiin gahaan osoo kenname kan jedhan akka furmaataatti ka'aman kunniin osoo gara hojiitti hiikamanii bu'aan barbaadamu ni argama jechuudhan kaa'ameera.

Galata

Adeemsa hojii qorannoo kanaa keessatti jalqabaa hamma xumuraatti nuffii tokko malee gorsa ogummaa naa kennuun, na jajjabeessuufi daandii beekumsaa natti agarsiisuun milkaa'ina qorannoo kanaatiif gumaacha guddaa kan naaf godhan gorsa koo Barsiisaa Dinqeessaa Dheeressaa guddiseen galateeffadha.

Adeemsa bu'aa bayii hojii qorannoo kanaa keessatti barreefamoota naa baay'isuu irraa kaasee gargaarsa adda addaa naa kennuudhaan milkaa'ina qorannoo kanaatiif gama hundaanuu kan na cinaa dhaabbatan hogantoota mana barumsaa Saabbiyaan sada. 2ffaa fi qophaa'inaatiif akkasumas, na jajjabeessuufi yaada ijaarsaa naa kennuudhaan na cinaa dhaabbatan barsiisota mana barumsichaatti Afaan oromoo barsiisanii akkasumas barattoota kutaa 10^{ffaa} mana barumsichaatti Afaan Oromoo baratan kanneen odeeffannoo naa kennuun na gargaaran hundaan galatoomaa jedhaan

Itti aansuudhaan milkaa'ina qorannoo kanaatiif gorsa ogummaa irraa kaasee hamma meeshaalee odeeffannoo irraa argadhu naa gumaachuutti yeroo isaanii aarsaa godhanii nuffii tokko malee kan na cinaa dhaabbatan yuunivarsiitii haramaayaatti barsiisaafi hogganaa kan ta'an Dr. Jeylaan Amaaniif galanni koo dachaadha.

Gama biraatiin hamilee naa keennuufi deeggarsa ogummaa naa kennuun hamma xumura qorannoo kanaatti kanneen na cinaa dhaabbatan obboleessa koo barsiisaa Huseen Buneetiifi barsiisaa Damisuu Mulugeetaa guddiseen galateeffadha.

Galma ga'iinsa qorannoo kanaatiifi milkaa'ina hojii kiyyaatiif dadhabbii tokko malee hojii kiyya haala gaarii ta'een akka xumuru hamilee naa kennuu irraa kaasee gargaars barbaachisaa ta'e naa kennuun hamma dhumaatti kanneen na cinaa dhaabbatan haadha manaa tiyya barsiistuu Zeynabaa Malkaatiifi mucaa kiyya Abdii Muhammadiif galatni kiyya guddaadha.

Jechoota Gabaajjee

Gabaajjee

Jecha

B1	Barsiistuu tokkoffaa
B2	Barsiisaa lammaffaa
B3	Barsiistuu sadaffaa
B4	Barsiisaa afraffaa
G1	Gaaffii tokkoffaa
G2	Gaaffii lammaffaa
G3	Gaaffii sadaffaa
G4	Gaaffii afraffaa
G5	Gaaffii shanaffaa
Lak	Lakkoofsaan
Sad	Sadarkaa

Baafata

Qabiyyee	Fuula
Axereera	i
Galata	ii
Jechoota Gabaajjee.....	iii
Baafata	iv
Baafata Gabateewwani.....	vii
Boqonnaa Tokko: Seensa.....	1
1.1 Ariirrata Qorannichaa.....	1
1.2. Ka’umsa Qorannichaa	4
1.3. Kaayyoo Qorannichaa	5
1.4. Faayidaa Qorannichaa	6
1.5. Daangaa Qorannichaa	7
1.6. Hanqina Qorannichaa.....	7
Boqonnaa Lama: Sakatta’a Barruulee	9
2.1. Sakatta’a Barruulee yaad-rimee	9
2.1.1. Maalummaa Barreessuu	9
2.1.2. Faayidaa Barreessuu	12
2.1.3. Barreessuun maaliif dandeettii rakkisaa jedhama?.....	14
2.1.4. Amaloota Barreeffama Ga’umsa qabuu	16
2.2. Yaad-rimee dogoggoraa barreessuu keessatti	18
2.2.1. Madda Dogoggoraa barreessuu keessatti	19
2.2.2. Barreessuu keessatti Dogoggoroota fooyya’uu danda’an	19
2.2.3. Dogoggra ga’umsaa fi dogoggora raawwii Barreessuu keessatti	20
2.3. Wantoota barreeffama keessatti dogoggoraaf nama saaxilan	21
2.3.1. Hanqina qubeessuu	22
2.3.2. Hanqina Sirna Tuqaalee.....	23
2.3.3. Hanqina Qubguddeessaa.....	23
2.4. Gayee shaakalli barreeffama keessatti qabu.....	23
2.5. Gayee Yaaddeebiin barreessuu irratti qabu.....	25
2.5.1. Maalummaa yaaddeebii barreessuu keessatti	25

2.5.2. Gayee yaaddeebiin barreessuu irratti barattootaaf kennamu qabu	25
2.5.3. Yaad deebii barreessuu irratti barsiisotaan kennamu	26
2.5.4. Yaad deebii barreessurratti barattoonni waliif wennan	28
2.6. Sadarkaa adeemsa barreessuu.....	29
2.6.1. Sadarkaa Adeemsa Barreesuu duraa.....	30
2.6.2. Adeemsa Wayitii barreessuu	31
2.6.3. Adeemsa barreessuu boodaa.....	32
2.7. Sakatta'a Barruu Walfakkii.....	33
Boqonnaa Sadii: Saxaxaafi Mala Qorannichaa.....	36
3.1. Saxaxa Qorannichaa.....	36
3.2. Madda Ragaalee	36
3.3. Iddattoo fi Mala iddatteessuu	36
3.4. Tooftaa Funaansa Ragaalee.....	37
3.4.1. Xiinxala Dokumeentii.....	38
3.4.2. Qormaata	38
3.4.3. Af-Gaafii	38
3.4.4. Bar- Gaafii	38
3.5. Mala xiinxala Ragaalee	39
Boqonnaa Afur: Xiinxala Ragaalee	40
4.1. Ibsa Waa'ee odeef-kennitootaa	40
4.2. Xiinxala Ragaalee Dokumentii	40
4.2.1 Xiinxala Qormaata.....	40
4.2.1.1. XiinxalaQormaata Qubeessuu	40
4.2.1.2. Xiinxala Qormaata Barreeffama Gabaabaa	42
4.2.2. Xiinxala Ragaalee barreessuu kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo keessatti argamanii	48
4.2.3. Xiinxala Ragaalee daftara barattootaa keessa jiranii.	50
4.3. Xiinxala ragaalee haala bar-gaafiitiin barattotarraa funaanaman xiinxaluufi ibsuu.	51
4.4. Xiinxala Ragaalee Barsiisotarraa funaanamanii	59
4.4.1. Xiinxala ragaalee haala bar-gaafiitiin barsiisotarraa funaanamanii	59

4.4.2. Xiinxala ragaalee haala Af-gaafiitiin barsiisotarraa argamanii.	63
Boqonnaa Shan: Guduunfaa fi yaada Furmaataa.....	67
5.1. Guduunfaa Qorannichaa.....	67
5.2. Yaada Furmaataa.....	70
Wabiilee	71
Dabaleewwan	

Baafata Gabateewwani

Gabatee	Fuula
Gabatee 1. Xiyyeeffannoo qormaata Qubeessuu	41
Gabatee 2. Xiyyeeffannoo itti fayyadama sirna tuqaalee	43
Gabatee 3. Xiyyeeffannoo filannoo jechootaa, qub-guddeessaa, ijaarsa keeyyataa, Qindoomina yaadaa	44
Gabatee 4. Faca'iinsa gochgaalee barreessuu kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 10ffaa keessatti dhiyaatan.	49
Gabatee 5. Xiyyeeffannoo xiinxala afaan dhalootaafi barnoota sad. 1 ^{ffaa}	51
Gabatee 6 ^{ffaa} . Xiyyeeffannoo Seera barreeffama Afaan oromoo, qubeessuufi fedhii barattootaa.....	53
Gabatee 7 ^{ffaa} . Xiyyeeffannoo barreeffama ga'umsa qabuu	55
Gabatee 8. Xiyyeeffannoo hojii barsiisotaa	55
Gabatee 9 ^{ffaa} . Xiyyeeffannoo filannoo jechootaa	56
Gabatee 10 ^{ffaa} . Xiyyeeffannoo Seera barreeffama Afaan Oromoo	56
Gabatee 11. Xiyyeeffannoo dogoggora sirreeffachuu.....	57
Gabatee 12. Xiyyeeffannoo Barnoota barsiisotaa	59
Gabatee 13. Xiyyeeffannoo dandeettii barattootaa	60
Gabatee 14. Xiyyeeffannoo gilgaalota kitaaba barataa keessatti argamanii	60
Gabatee 15. Xiyyeeffannoo dubbisa kitaaba barataa keessatti argamuu.....	61
Gabatee 16. Xiyyeeffannoo barattoota Afaan Oromootiin afaan hiikkatanii.....	62
Gabatee 17 ^{ffaa} . Xiyyeeffannoo Sababa gadi bu'iinsa qabxii barattootaa barnoota Afaan Oromoo	62

Boqonnaa Tokko: Seensa

Boqonnaa tokkoffaan qorannoo kana jalqaba adeemsa hojii qorannichaa ta'ee, kan mata dureewwan ariirrata qorannichaa, ka'umsa qorannichaa, kaayyoo qorannichaa, barbaachisummaa qorannichaa, daangaa qorannichaa fi hanqina qorannichaa jedhaman keessatti tokko tokkoon kaafamanii ibsi bal'aan itti kennameedha. Haaluma kanaan matadureewwan olitti eeraman kanniin ibsi barbaachisaa ta'e itti kennamee jira.

1.1 Ariirrata Qorannichaa

Afaan jiruu fi jireenya dhala namaa keessatti bakka guddaa kan qabu meeshaa walii galtee isa olaanaadha. Kana jechuun afaan kan ittiin yaadanii fi ittiin hojjatan ta'ee walitti dhufeenya yaadaa, aadaa fi hawaasaa caalaatti ifa kan taasisuudha. Haaluma kanaan waa'ee afaanii irratti hayyoonni adda addaa yaada isaanii karaa adda addaatiin kaa'anii jiru.

Geetaachoo, (2005:5) waa'ee afaanii yommuu ibsu, "Afaan yemmuu jedhamu kan akka feeteen uumame, sagalee qaamolee dubbiiitiin uumamanitti fayyadamuun dhalli namaa walii galteen fudhatee akka isaa galutti yaada isaa kan dabarsuuf meeshaa walii galteeti." Jechuudhaan kaa'a. Yaada hayyuu kanaa irraa wanti hubannu, afaan kan dhalli namaa ittiin waliigaluuf irratti waliigalee fudhate ta'uu isaati. Akkasumas hiika hayyoonni adda addaa yeroo garagaraatti karaa adda addaatiin afaaniif kennan irraa wanti hubatamu, afaan meeshaa walii galtee dhalli namaa qofti ittiin walii galu ta'uu isaatiifi ittiin waliigaluufis kan irratti walii galan ta'uu isaati. Dabalataanis waa'ee afaanii yommuu kaafnu haaluma walfakkaatuun waa'ee dandeettiiwwan afaanii kaasuun waan hin oolledha. Afaan kamiyyuu dandeettiiwwan afaanii afran jechuun dhaggeeffachuu, dubbachuu, barreessuu fi dubbisuu of keessatti hammata. Afaan dhalootaa barachuu keessatti dandeettiiwwan afaanii keessaa dhaggeeffachuu fi dubbachuun afaan dhalootaa kan manatti maatii irraa baratamu yommuu ta'u, barreessuu fi dubbisuun afaan tokkoffaas ta'ee afaan lammaffaa immoo mana barumsaatti kan baratamuudha. Kanaafuu dandeettiiwwan afaanii afranuu dagaagina afaannii keessatti gaheen isaan taphatan olaanaa ta'ullee, gaheen dandeettii barreessuu garuu dachaadha jechuu dandeenya. Kana jechuun gaheen barreessuun afaan keessatti qabu waliigaltee battalaatiif qofa osoo hin

taane, taateewwan yeroo adda addaatti turan galmaa'anii yeroo dheeraaf akka turan gochuun ragaa yeroo ta'e tokko keessatti ture dhalootaa dhalootatti dabarsuuf gargaara waan ta'eef jechuudha. Jaarraa, (2000:5) Yaaduma kanaan wal qabsiisuun waa'ee jalqabamuu barreeffamaa yommuu ibsu,

“Afaan sagalee dubbii irraa yoom gara barruutti akka cee’e namni sirnaan adda babaasee teessise hin jiru. Haa ta’u malee sagaleen dubbii maaliif akka gara barreeffamaatti cee’e mala dhayiiwwan adda addaa kaa’amanii jiru. Mala dhayiiwwan kennaman keessaa muraasni.

- *Ilmi namaa wanta raawwatee fi kalaqe tokko dhaloota itti aanee dhufuuf dabarsuuf yaaduu irraa kan ka’e barruu kalaqe jedhama.*
- *Ilmi namaa akkuma ogummaa biroo osoo yaaluu sagalee dubbii barruun bakka buuse warri jedhanis jiru.*
- *Hayyoonni tokko tokko immoo ilmi namaa ergaa fi dhaamsa isaa nama isarraa halaala jiruuf dabarsuuf yommuu rakkatu mala barreeffamaa argate warri jedhanis jiru.*

Karaa kamiinuu haa ta’u barreeffamni sagalee dubbii bakka bu’ee waggoota 6000 dura bahaafi giddu galeessa Ardii Eeshiyaa keessatti jalqabamuun isaa ni himama. Haaluma kanaan barruun yeroo duraatiif argame jedhamee himamu barruu fakkii (Pictural writing) kan jedhamu yoo ta’u, itti aansee barruu birsagaa (Syllable writing) kan jedhamutu kalaqame. Itti aanee ammoo barruu har’a addunyaarratti tajaajila kennaa jiru barruu qubee (Alphabet Writing) kan jedhamu uumamee hojiirra oole jedhama.” jechuudhaan ibsu.

Yaada kanarraa wanti nuti hubannu, barreeffamni waliigaltee ykn walqunnamtii dhala namaatiif baay’ee barbaachisaa waan ta’eef namoonni barreeffama uumuuf akka dirqaman akkasumas, barreeffamni danddeettiwwan afaanii keessaa haala garagaraatiin hojiirra waan ooluuf faayidaan isaa guddaa ta’uu hubanna. Haaluma kanaan dhugaa addunyaa irratti mul’atu kanaan wal qabsiisee Afaan Oromoo yoomii fi eessatti akka barreeffamarra oole qabatamaan beekamuu baatulle, qorannoo fi qo’annoon hamma har’aatti Afaan Oromoo irratti gaggeeffame haala itti ibsu yoo ilaalle yaada armaan gadii kana argina. Abarraa,(1989:13)waa’eejalqabama barreeffama Afaan Oromoo yommuu ibsu,

“Afaan Oromoo yeroo jalqabaatiif barreeffamaan mul’achuu kan jalqabe gara dhuma bara 1830 A.L. Atti ta’uu isaa ragaaleen adda addaa ni agarsiisu. Barreeffamni Afaan Oromoo kun jalqabaa hamma bara 1847 A.L. Atti Itoophiyaa keessatti osoo hin taane biyyoota Awuroopaa kanneen akka Jarmanii fi Faransaay keessatti jalqabamee babal’chaa akka ture seenaan ni hima. Seenaa barreeffama Afaan Oromoo keessatti namni ‘Liiwis Kiraapif’ jedhamu kan lammii biyya alaa ta’e bara 1840tti barreeffamoota amantii gara Afaan Oromooti jijjiiree ture. Qubee namni kun ittiin barreesse qubee amma barruu Afaan Oromootiif filatameen akka wal fakkaatu seeneffama.” Jechuudhaan kaa’a.

Akkuma yaada kanarraa hubatamu, barreeffamni Afaan Oromoo yeroo dheeraa dura jalqabee mula’chaa dhabamaa, kufaa ka’aa sirnoota heddu keessa darbee sadarkaa amma jiru kanarra ga’e. Seenaa achii as dhufa barreeffama Afaan Oromoo irraa akkuma hubannutti gama jalqabaatti ka’umsi barreeffama Afaan Oromoo sababa amantii babal’isuutiin akka ture hubatama. Itti aanee amantii fi siyaasa babal’isuuf hojii irra oolaa ture. Yeroo kanniin keessa baay’inaan barreeffamni Afaan Oromoo qubee saabaatiin barreeffamaa akka ture seeneffama. Gama boodaatti kufaatii sirna dargiitii as Afaan Oromoo afaan barnootaa, afaan hojii, afaan qorannoofi qo’annoo fi afaan wal quunnammtii ammayyaa akka ta’ee hubanna jechuudha.

Gama biraatiin waa’ee barreeffamaa ilaalchisee immoo, hayyoonni adda addaa yaada gara garaa kaa’aniiru. Haaluma kanaan, Byrne et.al,(1979:3).waa’ee barreeffamaa yommuu ibsan akkas jedhu: “Writing is a method of representing language in visual or tactile form” jechuudhaan ibsan. Yaada hayyoota kanarraa wanti hubatamu barreeffama jechuun bakka bu’aa afaanii kan haala mul’ataa ta’een ittiin walii galan ta’uu isaati.

Dabalataanis, Zohure,t.al,(2018:103) gama biraatiin waa’ee barreeffamaa yommuu ibsan “Writing broadly put is a cultural invention which has at least two dimensions. At one level writing is simply a system of storing knowledge information for future references and retrieval. On the second dimension writing appears to be a thinking process or a tool for thinking.” Jechuudhaan kaa’u. Yaada arman olii kana irraa wanti hubannu, barreeffama bakka babal’aa lamatti qoodanii kaa’uun akka danda’amudha. Kunis tokkoffaa barreeffamni salphaatti odeeffannoo beekumsaa wabii fuula duraatiif kan ittiin kuusan ta’uu isaatiifi lammaffaa barreeffamni meeshaa ittiin yaadanii fi kan akka yaadan

nama taasisu ta'uu isaati. Yaada hayyootaa armaan olitti ibsaman kanniin irraa akkuma waliigalaatti wanti hubatamuu danda'u barreeffama jechuun dandeettiiwwan afaanii afran keessaa tokko ta'ee kan mallattoolee akka qubeefi sirna tuqaaletti gargaaramuun dhaamsa barreessaa irraa dubbisaa biraan ga'u, kan odeeffannoo kuusuudhaan dhalootaa dhalootatti dabarsu, kan ittiin yaadanii fi karaa ifa ta'een ittiin walii galan ta'uu isaa hubanna. Walumaagalatti afaan meeshaa walhubachuu dhala namaa qofaa ta'uu isaa, dandeettiiwwan afaanii afran keessaa barreeffamni isa tokkoo fi isa bu'uura ta'uu isaa, akkasumas maalummaa barreessuu fi ulaagaalee barreeffama ga'umsa qabuu ibsmeera.

Gama biraatiin waa'ee barreeffama Afaan Oromoo yommuu ilaallu immoo, seenaan barreeffama Afaan Oromoo umurii dheeraa qabaatus afaanichi afaan barreeffamaa, afaan hojii, afaan barnootaa fi afaan qorannoo fi qo'annoo ta'uuf yeroon inni carraa itti argate dhiyoo waan ta'eef barreeffamni Afaan Oromoo ulaagaalee barreeffama ga'umsa qabuu guutummaa guutuutti guuteera jechuun nama rakkisa. Kanaaf, barattoonni Afaan Oromoo baratan wayitii barreessan waan sammuu isaaniitti yaadan waraqaarra kaa'uun dandeettii xiinxaluu sammuu isaanii fooyyeffachuu kan danda'an yoo barreeffamni isaanii barreeffama ga'umsa qabu ta'ee dha. Haaluma kanarraa ka'uudhaan naannoo qorannoon kun itti gaggeeffamuttis barreeffama barattootaa ija barreeffama ga'umsa qabuutiin xiinxaluudhaan ciminaa fi hanqina jiru adda baasuun karaaleen hanqinoonni jiran furmaata itti argatan qorannoo kana keessatti kallattiin kaa'amee argama.

1.2. Ka'umsa Qorannichaa

Hojiileen namootaan hojjataman hunduu akkanumaan lafaa ka'amanii hin hojjataman. Sababaa fi kaayyoo mataa ofi qabu. Haaluma kanaan qorataan qorannoo kanaatis sababa qorannoo kanaaf isa kakaase kaayyoo galmaan ga'uu barbaade ka'umsa mataa isaa qaba. Barreeffamni dandeettiiwwan afaanii afran keessaa isa tokko ta'ee faayidaa adda addaatiif kan ooluudha. Barreeffamni barattootaaf barnoota isaanii keesatti waan hedduu hubachuuf isaan gargaara. Karaa biraatiin barreeffamni seenaa jiruufi jireenya dhala namaa galmeessanii kaa'uuf, namoonni walirraa halaala jiran ergaa walii dabarsuuf, waan haaraa ibsuuf, dabalataanis walquunnamtii bu'aa qabeessa taasisuuf faayidaa guddaa qaba. Gama kaaniin immoo barreeffamni tokko kaayyoo barreeffameef san galmaan ga'uuf ifaa fi haala sirnaawaa ta'een barreeffamuu qaba. Kanaaf, barreeffamni tokko

ergaa dabarsuu barbaade san dabarsuu danda'uuf barreeffama ga'umsa qabu ta'uu qaba jechuudha. Yaaduma kana bu'uura godhachuun, qorataan qorannoo kanaa muuxannoo barsiisummaa waggoota kudha afur manneen barnootaa sadarkaa 1ffaa keessatti barsiisee fi waggoota shanan darban mana barumsaa sad. 2^{ffaa} fi qophaa'inaa saabbiyaanitti barsiise keessatti rakkoolee barreeffama ga'umsa qabu barreessuurratti barattootarraa mul'atan hedduu argeera. Ammas rakkoon barreeffama ga'umsa qabu barreessuurratti bal'inaan mul'atu kun mana barumsaa saabbiyaan sad. 2^{ffaa} fi qophaa'inaa keessatti barattoota kutaa 10^{ffaa} Afaan Oromoo baratan barreessuu irratti bal'inaan akka calaqqisu karaa adda addaatiin jechuun, hojmanee barreeffaman deebi'u kennuun, abbaltii barreeffamaan deebi'u kennuu fi yaada mataa isaaniitiin keeyyata akka barreessan taasisuun mirkaneeffatee jira. Kanaaf hanqinni barreeffama ga'umsa qabuu kan barattoota irratti mul'atu kun rakkoo qoratamuu danda'u qofa osoo hin taane, kan furmaatas argachuu qabu jedhee waan yaadeef, dhimmi kun kallattiidhaan qorataa kana qorannoo kanaaf kakaase. Haaluma kanaan qorannichis gaaffilee armaan gadiitiif deebii kenneera.

- Hanqinni gama barreeffama gaarii barreessuutiin barattoota irratti mul'atu maali?
- Maddi hanqina barreeffama ga'umsa qabuu kan barattootarratti mul'atu kanaa maali?
- Barattoonni hanqina barreeffama ga'umsa qabu barreessuu kana irraa bilisa akka ta'an barsiisonni mana barumsichaatti Afaan Oromoo barsiisan ga'ee gama isaanii ba'aa jiruu?
- Hanqinni barreeffama ga'umsa qabuu kan barattootarratti mul'atu kanaaf furmaanni maal ta'uu danda'aa? Gaafileen jedhan qorannoo kana keessatti bal'inaan deebii argataniiru.

1.3. Kaayyoo Qorannichaa

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa barreeffama barattoota barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} mana barumsaa saabbiyaan sada. 2^{ffaa} fi qopha'inaa keessatti barataniin barreessan ija barreeffama ga'umsa qabuutiin xiinxaluu fi dhumarrattis rakkoolee mul'ataniif yaada

furmaataa kaa'uudha. Haaluma kanaan, Kaayyoon gooree qorannoo kanaa kanneen armaan gadii kanniin ta'u.

- Barreeffama barattootaa ija barreeffama ga'umsa qabuutiin xiinxaluu
- Barreeffama ga'umsa qabu barreessuu irratti hanqina baratootarratti mul'atu xiinxaluudhaan madda isaa agarsiisuu.
- Barreeffama ga'umsa qabu barreessuurratti hanqinoota mul'atan sirreessuuf gaheen barsiisotaa fi barattootaa maal akka fakkaatu agarsiisuu.
- Kitaabni barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} dandeettii barreessuu barattoota barsiisuuf xiyyeeffannoon isaa maal akka fakkatu xiinxaluudhaan agarsiisuu.
- Hanqinna gama barreeffama ga'umsa qabu barreessuutiin barattoota kutaa 10^{ffaa} Afaan Oromoo mana barumsaa saabbiyaan sada.2^{ffaa} fi qopha'inaa keessatti baratan irratti mul'atu adda baasuun agarsiisuu.
- Barreeffama barattoota kutaa 10^{ffaa} mana barumsichaatti Afaan Oromoo baratanii ija barreeffama ga'umsa qabuutiin xiinxaluudhaan hanqinaalee jiru jedhamanii adda baafamaniif yaada furmaata ta'uu dada'u kaa'uu.

1.4. Faayidaa Qorannichaa

Akkuma beekamu qorannoon tokko kan gaggeeffamu barbaachisummaan isaa itti amanamee, bu'aan qorannicha irraa argamus faayidaa heddu qaba jedhamee yommuu yaadamuu dha. Qorataan qorannoo kanaatis, qorannoon kun faayidaa heddu qaba jedheet amana. Haaluma kanaan, faayidaaleen qorannoo kanaa:

- Barattoonni, barsiisonni akkasumas, hawaasni barreeffama Afaan Oromootti dhimma bahu hundi qorannoo kanarraa waa'ee barreeffama ga'umsa qabuu hubannoo gahaa argatu.
- Qorannoon kun rakkoolee daree barnootaa keessatti barreessu irratti barattota qunnaman ni fura.

- Ogeeyyiin sirna barnoota Afaan Oromoo qopheessan dandeettii barreessuu irratti xiyyeeffachuudhaan qophii sirna barnoota Afaan Oromoo keessatti akka hammachisaniif agarsiisuu.
- Namoonni Afaan Oromootiin barreeffamoota adda addaa barreessan qorannoo kana akka qajeelfamaatti itti gargaaramuu danda'u.
- Namoota gara fuula duraatti mata duree kana irratti gadi fageenyaan qorannoo adeemsisuu barbadaniif akka ka'umsaatti ni fayyada.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Xiyyeeffannoon qorannoo kanaa dandeettiiwwan afaanii keessaa barreessuurratti. Sababni isaas barreessuun dandeettii wal xaxaafi ulfaataa waan ta'eef akkasumas hanqinni barreeffama ga'umsa qabuu bal'inaan barattootarratti kan muul'atu waan ta'eef jechuudha. Qorannoon kun kan daangeffame mata dureefi bakkaani. Kunis kan ta'eef Sababoota garagaraa irraa kan ka'e qorannoo kana daangessuun waan barbaachisaa ta'eefidha. Haaluma kanaan mata dureen qorannoo kanaa “Xiinxalabarreeffama barattoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} ija barreeffama ga'umsa qabuutiin: Magaalaa Dirree Dhawaa mana barumsaa saabbiyaan sada. 2^{ffaa} fi qophaa'inaa keessatti” kan jedhu yommuu ta'u, qorannichi kan adeemsifame Bulchiinsa magaalaa Dirree Dhawaa keessatti mana barumsaa saabbiyaan sadarkaa 2^{ffaa} fi qophaa'inaatti dandeettii barreessuu ykn barreeffama ga'umsa qabuu barattoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} baratan irratti. Yeroon qorannichi itti gaggeeffame Bara 2009 A.L.H.tti.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Qorannoon kun osoo danda'amee manneen barnootaa magaalaa Dirree dhawwaa keessatti argaman hundarratti hojjatamee bayeessa ture. Haata'u malee, hojii idilee qorataa qorannoo kanaa wajjiin manniin barnootaa magaalattii keessatti argaman hundarratti qorannoo gaggeessuun rakkisaa waan ta'eef, qorannoon kun manuma barumsaa saabbiyaan sad. 2ffaafi qophaa'inaa qofarratti akka daanga'u ta'eera.

Gama biraatiin dhimmoota barreeffama ga'umsa qabuutiin walqabatan kanneen akka dhamsagaa, dhamjechaa, jechaa, himaafi keeyyataa ijaarsa isaanii irrattis, tokkoo tokkoo isaaniiitiif qorannoon haaluma walfakkaatuun osoo gaggeeffamee baay'ee gaarii ture. Dabalataanis, osoo haala barattoonni manneen barnootaa sad. 1^{ffaa}tti barreeffama itti baratan osoo xiinxalamee gaarii ture. Haata'u malee, haala kanaan kanneen hunda walqabsiisanii qorannoo gaggeessuuf immoo yeroo dheeraafi baajata guddaa nama gaafata. Haala kanaan bal'isee tokkoo tokkoo isaanii irratti qorannoo gaggeessuu dhabuun kun immoo, hanqina qorannoo kanaati jechuu dandeenya. Kanumarraa ka'uudhaan, qorataan qorannoo kanaatis barreeffama barattootaa ija barreeffama ga'umsa qabuutiin xiinxaluu mata duree jedhu qofarratti akka xiyyeeffatu ta'eera. Sababni isaatis, waa'ee barreeffama ga'umsa qabuu xiinxaluu keessatti rakkooleen barreeffamaan walqabatan irra caalaan isaanii furmaata argachuu danda'u jedhee waan amanuuf jechuudha.

Boqonnaa Lama: Sakatta'a Barruulee

2.1. Sakatta'a Barruulee yaad-rimee

Sakatta'an barruulee mataduree qorannoo tokkoo irratti hundaa'uudhaan yaada hayyoota garagaraatiifi barreeffamoota adda addaa sakatta'uudhaan ibsuudha. Yaaduma kana hayyuun Chris, (1998:1) bal'inaan yommuu ibsu: Sakatta'a barruulee jechuun waa'ee mataduree qorannoo tokkoo irratti beekumsaafi yaadoliin duraan jiran ciminaafi dadhabina barreeffama ykn qorannoo kanaa maal akka jedhan kan dubbistoota qorannoo ykn barreeffama kanaa biraan itti gahan jechuudha. Sakattaan barruulee gurmaa'ina ifa ta'e kan xiyyeeffannoo qorannoo tokkootiitiif deebii kennuudha. Kana jechuun sakattaan barruulee akkanumaan ibsa tuuta cuunfaalee garagaraa tarreessuu qofa osoo hin ta'in haala qorannoo keetiitiin kan walqabate beektonni adda addaa madaallii isaan qopheessanii dhiyeessan kan itti cuunfanii dhiyeessanidha. Haaluma kanaan sakataan barruulee kan agarsiisu: Seenaa keessatti bakka matadureen qorannoo keetii qabu, maddoota garagaraa irraa yaada ijoo qorannoo keetii addaan akka baafattu, akkaataa adeemsa qorannoowwan duraan jiranii irratti hundooftee fedhii kee akka hundeeffattu, sababa qorannoo keetii addaan baafachuuf asiin dura maaltu akka hojjatame addaan baafachuu akka dandeettu ifatti agarsiisa jechuudhaan kaa'a.

Yaada armaan olii kana irraa wanti hubannu sakattaan barruulee adeemsa qorannoo tokkootiif bu'uura ta'uu isaati. Sababni isaas, daandii qorannoon tokko itti adeemsifamuufi walumaagala ijaarsa qindaa'ina qorannoo tokkootiif gayeen inni taphatu ol'aanaa waan ta'eef jecuudha. Haaluma kanaan' waa'ee mataduree qorannoo kanaa ilaalchisee yaadni hayyoota adda addaa boqonnaa kana keessatti bal'inaan sakatta'ameera. Qorataan qorannoo kanaatis yaada hayyootaa kana haala qindaawaa ta'een akka itti aanee jiru kanatti dhiyeessee jira.

2.1.1. Maalummaa Barreessuu

Maalummaa barreessuutiifi yaad-rimee barreeffama ga'umsa qabuu ilaalchisee hayyoonni garagaraa yeroo adda addaatti karaa garagaraatiin ibsuu yaalaniiru. Haaluma kanaan hiika ykn maalummaa barreessuu ilaalchisee Ibrahim (2015:40) yommuu ibsu, "Writing is one of the main language skills. It plays a major roles in expressing ones' ideas thoughts, opinions, and attitudes. Through writing, people are capable of sharing

ideas, feelings, persuading and convincing others.” Jechuudhaan kaa’a. yaada hayyuu kanaa irraa wanti hubannu barreessuu jechuun dandeettiiwwan afaanii ijoo ta’an keessaa tokko ta’ee kan namoonni yaada isaanii ittiin wal jijjiiraniifi kan hubannoo, fedhiifi miira isaanii ittiin walii ibsan akkasumas ittiin yaada isaanii wal amansiisan ta’uu isaati.

Adrian, (1979:218) Ijaarsa barreessuu yommuu ibsu akkas jedha, jechi hiika waan tokkoo bakka bu’a. Gurmuun jechootaa hima keessatti hiika dabalataa wal xaxaa ta’e qabu. Gurmuun himootaa immoo keeyyata keessatti hiika dabalataa irra caalaa walxaxaa ta’e qabu. Keeyyatoonnis akkuma kana wlitti gurmaa’anii barreeffama hiika guutuu qabu ta’uun ergaa yaada namaa dabarsu. Qindaa’inni jechootaa haala kanaan raawwatamu hojii barreessuuti jedhama jechuudhaan ibsa. Yaada hayyuu Adrian irraa wanti hubatamu, qindoominni yaadaa gurmaa’ina jechootaatiin ergaa dabarsuuf tajaajilu hojii barreessuu ta’uu isaa hubanna.

Leki (1989:1) maalummaa barreessuu yommuu kaa’u, barreessuun dandeettiiwwan afaanii jechuun dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuu keessaa isa tokko ta’ee karaa ykn tooftaa dhalli namaa yaada ittiin wal jijjiiru ta’uu isaa ibsa. Dabalataanis hayyuun kun yommuu ibsu, barreessuun dandeettiiwwan afaanii keessaa isa bu’uuraa ta’ee dandeettii wal xaxaafi ulfaataa ta’eedha jechuudhaan kaa’a. Yaada hayyuu kanaa irraa wanti hubannu barreessuun dandeettiiwwan afaanii afran keessaa isa bu’uuraa akka ta’eefi meeshaa walii galtee dhala namaa ta’ee dandeettii ulfaataafi wal xaxaa akka ta’eedha.

Bareeffamni toora intarneetii (<https://www.englishclub.com/writing/wha...>) jedhu irraa argamee gara Afaan Oromootti jijjiiramee fudhatame akka ibsutti, barreeffama jechuun adeemsa mallattoolee akka qubeetiifi sirna tuqaaleetti fayyadamuudhaan haala dubbifamuu danda’uun yaada ofii ibsachuudhaan ittiin waliigalaniidha, jechuun kaa’a. Yaada kanarraa kan hubannu mallattooleen nuti sirnaan walfaana buufnee tarreessuun waliigalteef itti fayyadamnu kunniin barreeffama akka jedhamaniidha.

Adinew,(2002:I) dandeettiiwwan afaaniitiin walqabsiisee waa’ee barreessuu yommuu kaa’u, namoonni afaan kamiittuu dhimma bahan afaan itti tajaajilaman saniin dandeettii bilbilaan dubbachuu xalayaa barreessuu, raadiyoo dhaggeeffachuufi kitaaba dubbisuu ni

qabu. Gama biraatiin dandeettiiwwan afaanii kanneen bu'uura ta'an, kan akka dubbachuu, barreessuu, dhaggeeffachuu fi dubbisuu ni qabu jechuu dha. Dandeettiiwwan afaanii kanniin keessaa dubbachuu fi barreessuun ergaa dabarsuu irratti kan xiyyeeffatan yoo ta'u, dhaggeeffachuu fi dubbisuun immoo ergaa fudhachuu irratti xiyyeeffatu, jedha.

Yaada kanarraa wnti nuti hubannu, namoonni afaan tokkotti dhimma bahan afaan itti dhimma bahan kanatti gama hundaanuu itti tajaajilamuu danda'uu akka qabaniifi dandeettiiwwan kunniinis faayidaa adda addaatiif akka oolan nutti agarsiisa.

Zohur, (2015) waa'ee barreessuu yommuu ibsu, barreessuun bakka babal'aa lamatti qoodamee ilaalama. Kunis, tokkoffaa barreessuu jechuun seera odeeffannoo beekumsaa ittiin kuusanii fi wabiif ittiin tursiisanii dha. Lammaffaa barreessuun adeemsa yaaduuuti, ykn meeshaa ittiin yaadanii. Gabaabumatti barreessuu jechun dandeettii xaxamaa kan gurmaa'ina jechootaatiin uumamee odeeffannoo beekumsaa ittiin kuufatan, waliif dabarsaniifi ittiin barbaadan seera xiinqooqaati, jechuudhaan kaa'a. Yaada armaan olii irraa wanti hubannu barreessuun faayidaa guddaa kan qabuufi meeshaa ittiin yaadan ta'ee kan gurmaa'ina jechootaatiin uumamee ergaa walii dabarsuuf fayyadu seera xiinqooqaa ta'uu isaati. Gama biraatiin barreeffamni dandeettii xaxamaafi ulfaataa ta'uullee dabalataan nu agarsiisa.

Kutmeye. (1976). waa'e barreessuu yommuu kaa'u, Yeroo tokko tokko barattoonni hedduun barreessuu jechuun waraqaa duuwwaa irratti qubeewwan akka bocuutti fudhatu. Barreessuun garuu akkas osoo hin ta'in dandeettiiwwan afaanii jechuun dhaggeeffachuu, dubbachuu, barreessuu fi dubbisuu keessaa isa tokkodha. Barreessuun yeroo tokko tokko hojii barreessuu (Composing) kan dandeettii gaafatuu fi kan yaada qindeessuun, jechaan, himaa fi barreeffamoota babal'aan kaa'u jedhama jechuudhaan ibsa. Yaada armaan olii irraa wanti hubatamu, barreessuun akka ilaalcha barattoota tokko tokkoo adeemsa qubee bocuu osoo hin taane hojii cimaa dandeettii gaafatu kan qindaa'ina yaadaa jechootaan qindeessee agarsiisu ta'uu isaati.

Akkuma waliigalaatti yaada hayyoota armaan olii irraa wanti hubannu, nammoonni afaan kamittuu dhimma bahan guutummaa guutuutti afaanichatti tajaajilamuuf afaan itti tajaajilaman san irratti dandeettiiwwan afaanii afranuu qabaachuu qabu. Dandeettiiwwan kanniin keessaa dhaggeeffachuu fi dubbisuun ergaa fudhachuuf kan

fayyadan yommuu ta’u, barreessuu fi dubbachuun ergaa dabarsuuf kan fayyadan ta’uu isaanii hubanna. As keessattis barreessuun adeemsa mallattoolee akka qubeetii fi sirna tuqaaleetti fayyadamuudhaan haala dubbiffamuu danda’uun ergaa guutuu waliif ittiin dabarsan akka ta’ee fi argannoo humna qabeessa kan odeeffannoo beekumsaa ittiin barbaadan, ittiin kuufatanii fi ittiin waliif dabarsan sirna xiinqooqaa ta’uun isaa ni hubatama. Hojiin barreessuu tokko bu’aa qabeessa ta’uu kan danda’u barreeffamni barreeffame sun barreeffama ga’umsa qabu yoo ta’edha.

Kanaaf yaadolee olitti kaafaman irraa ka’uudhaan qorataan barreeffama barattoota kutaa10^{ffaa} barnoota Afaan oromoo baratan ija barreeffama ga’umsa qabuuttiin yommuu xiinxalu qabxiilee armaan gadii mirkaneeffachuudhaani. Isaanis: Haalla ijaarsa caasaa qubeewwanii, sirna tuqaalee fi caasaan seer-luga afaanichaa maal akka fakkaatu, filannoon jechoota murtaa’oo fi kanneen yaadatamuu danda’an ta’uu isaanii, jechoonni ittiin barreessan kanneen miira namaa kakaasan ta’uu isaanii, himoonni barreeffama isaanii kanneen iftoomina qabanii fi namaa galan ta’uu isaanii, yaanni barreeffame sun kan nama hawwatu ta’uu isaa, qindoominni barreeffamichaa loojikaawaa ta’uu isaa, yaa’a Yaadaa sirrii ta’ee, odeeffannoo wal qabataa kan dabarsuu fi kan ergaan darbu addaan hin ciccinne ta’uu isaa, yaanni barreeffame dhugummaafi amanamummaa kan qabu ta’uu isaa mirkaneeffachuudhan hojii xiinxaluu gaggeesse.

2.1.2. Faayidaa Barreessuu

Barreessuun adeemsa jiruu fi jireenya dhala namaa keessatti faayidaa heddu qaba. Faayidaa barreessuu ilaalchisee hayyoonni adda addaa karaa garaagaraatiin ibsaniiru. Haaluma kanaan, Sesnan, (1997). Waa’ee faayidaa barreessuu yommuu ibsu, Faayidaan barreessuu qo’annoo fi qorannoo hojiilee hawaasummaa fi dinagdee irratti gaggeeffamaniif odeeffannoo karaalee gabatee, taattoofi kaartaatiin galmeessanii ragaalee ittiin funaanuuf, akkasumas gabaasa qorannoo ykn qo’annoo ittiin qindeessuu fi dhiyeessuuf gargaara. Karaa biraatiin barattoonni adeemsa barachuu keessatti ragaalee barbaachsaa ta’an karaa lakkoofsaatiinis ta’ee karaa jechaatiin ykn fakkiitiin galmeessanii kaa’achuuf gargaara Jechuudhaan kaa’a. Yaada hayyuu kanaa irraa wanti hubannu, barreessuun odeeffannoo beekumsaa kuusanii ittiin kaa’uuf, yaada ofii ittiin galmeessuuf, waan tokko bal’isanii ittiin

ibsuuf, sababaa fi bu'aa waan tokko ittiin ibsuuf, seenaa, tooftaalee, xiinxalaafi haala dhiyeenya waan tokkoo ittiin waldorgomsiisuf, odeeffannoo tokko ittiin xiinxaluufi haqoota, qorannolee fi ogbarruulee maxxanfamanii wal dorgomsiisuuf kan fayyadu ta'uu isaati.

Faayidaa barreessuu ilaalaalchisee 'Byren (1988:6)' yommuu ibsu, barreessuun barsiisonni malleen ittiin barsiisan ittiin qopheessuuf gargaara. Gama biraatiin barattoonni afaan keessatti ragaalee adda addaa knneen qabatamaa ta'an galmeeffatanii ittiin qabachuuf tajaajila. Barreessuun barattoonni daree tokko keessatti dandeettii adda addaa qaban hubannoo wal fakkaataa akka horatan godhuuf gargaara, jechuudhaan kaa'a. Yaada armaan olii kana irraa wanti hubannu, barreessuun adeemsa baruu barsiisuu keessatti faayidaa akka qabuufi daree barnootaa keessattillee barattootaafis tajaajila guddaa kan kennu ta'uu isaati. Dabalataanis faayidaa barreessuu ilaalchisee Crown, (2010) yommuu ibsu, barreessuu koorsiilee keessatti hammachiisuuf wanti hojjatamuuf faayidaa adda addaatiif. Isaanis: Barattoonni gosa barnoota adda addaa keessatti fedhii murtaawaa garaagaraa waan qabaniif qormaata wal fakkaataa baasanii madaaluuf ni gargaara, barattoonni yaadannoo akka ittiin qabataniif ni gargaara. Barreessuun yeroo hedduu ittiin yaaduuf, rakkoowwan adeemsa keessa uumamaniif furmaata barbaaduuf barsiisonni immoo miira daree keessaa ittiin to'achuuf fayyada jechuudhaan ibsa. Yaada armaan olii kanarraa wanti hubannu, barreeffamni koorsiilee adda addaa keessattii fi daree barnootaa keessattillee faayidaa guddaa kan qabu ta'uu isaati.

Faayidaa barreessuu ilaalchisee Misgaanuu, (2011) yommuu ibsu, Faayidaan barreessuu inni guddaan dubbistootaaf ergaa barbaadame ittiin dabarfachuudha. Barreessuun sammuu barattootaa qoruu qofa osoo hin ta'in barattoonni dandeettiiwwan afaanii kanneen birootii fi caaseffama afaanii fi hiika jechoota haaraa akka hubatan gargaara jechuudhaan kaa'a. Yaada kanarraa wanti hubannu, barreessuun yaada ykn ergaa ittiin walii dabarsuufi daree barnootaa keessattis barattoota kan gargaaru ta'uu isaati. Gama biraatiin Hedge(1988) yommuu ibsu, barreessuun barattoonni caasluga sirrii ta'e akka fayyadamaniif hiika jechootaa hubatanii akka itti gargaaramaniifi yaadaa fi odeeffannoo

wal simsiisanii dhimma tokko irratti yaada ofii qindeessanii akka kaa'aniif gargaara jechuudhaan ibsa..

Akkuma waliigalaatti faayidaa barreessuu ilaalchisee yaada hayyootaa armaan olii irraa wanti hubannu barreessuun hojiilee qorannoo fi qo'annoo keessatti adeemsaa fi bu'aa qorannoo tokkoo ittiin qindeessuu, ragaalee ittiin funaanuu fi gabaasa ittiin dhiyeessuuf, odeeffannoo yeroo tokko ture yeroo biraatiif ittiin galmeessanii tursiisuuf, adeemsa hojii baruu-barsiisuu hubatamaa fi bu'aa –qabeessa taasisuuf, barattoota dandeettii adda addaa qaban haala wal fakkaatuun ittiin madaaluu, namoota yeroo fi bakka adda addaa keessa jiraatan yaadaan waliigalchuuf, sammuu barattoota qoruuf, odeeffannoo fi yaada namootaa wal simsiisee ergaa guutuu dabarsuu fi faayidaalee kanneen fakkaataniif akka oolu hubanna. Gabaabumatti barreessuun qindoomina mallattoolee akka qubee fi sirna tuqaalee ta'ee kan namoota yeroo fi bakka adda addaa keessa jiraatan yaadaan wal quunnamsiisuuf kan gargaaru akkasumas ergaa ykn odeeffannoo yeroo tokko ture ittiin kuusanii kaa'uun dhalootaa dhalootatti dabarsuuf kan gargaaru ta'uu isaa hubanna.

2.1.3. Barreessuun maaliif dandeettii rakkisaa jedhama?

Dandeettiin barreessuu dandeettiiwwan afaanii afran keessaa dandeettii xaxamaafi rakkisaa ta'uu isaa hayyoonni gargaraa yeroo adda addaatti ibsuu yaalaniiru. Haaluma kanaan Argon et.al (2013) waa'ee rakkisaa ta'uu dandeettii barreessuu qabxiile armaan gadii kanneen tarreessuudhaan yommuu ibsan, Dandeettiiwwan afaanii keessaa tokko kan ta'e barreessuun dandeettii rakkisaadha kan jedhameef rakkoolee armaan gadii keessaa tokko ykn sanaa ol waan qabuufidha. Isaanis: Rakkoolee hanqina barreeffama harkaa ykn barreeffama hin dubbifamnee jedhaman kanneen akka: barreeffama waraqaarratti sarara hin hordofne, barreeffama baay'ee xiqqaatu ykn baay'ee guddatu, barreeffama baay'ee haphatu ykn baay'ee gurraachatu, haala qubeessuu sirrii hin ta'in, barreeffama hin mul'anne, qubeewwaniifi lakkoofsi ittin barreesan boodatti hafa ta'uu, qubee gurguddaafi xixiqqaa haala hin barbaachifneen walkeessa makanii barreessuufi k.k.f fa'i.

Rakkoolee hanqina dandeettii qubeessuu kanneen jedhaman immoo: birsaga sirrii ta'een barreessuu dhabuu, ragaa walfakkaataa jechoota garagaraatiin barreessuu, qubeewwan waljala dabarsuun qubeessuufi k.k.ffa'i. Rakkina hojii xumuramee maxxansame fuula

maxxansaa irraa garagalchuu kanneen jedhaman: rakkoo gabatee irraa garagalchuu, rakkoo kitaaba ykn maxxansaalee adda addaa irraa garagalchuu, rakkoo uunkaalee guutuu, rakkoo bakka duwwaa waraqaa irratti guutanii xumuruufi k.k.f fa'i. Rakkoolee waan haasaan dhiyeessan irraa yaadannoo qabachuu kanneen jedhaman: rakkoo hoj-maneeffii abbaltii sirritti barreessuu dhabuu, rakkoo ibsa kennamurraa barreeffamaan qabxiilee ijoo waraqaarratti qabachuu, rakkoo yaadannoo qabachuu keessatti odeeffannoo barbaachisaa ta'eefi odeeffannoo walitti dhufeeny hin qabne addaan baafachuu dadhabuu, lakkoofsota/ jechoota/ qaamota himaa waljala darban ykn hin barbaachifneen yaadannoo qabachuufi k.k.f fa'i. Rakkoo qabaachuu seerlugaa, xiinhimaafi gurmaa'ina isaanii ilaalchisee rakkooleen mul'atan: rakkoolee ijaarsa himaa keessatti mul'an, Fkn: hanqina sirna tuqaaleefi qub-guddeessaa, rakkoolee itti fufiinsa caasaa himaa keessatti mul'atan, Fkn: xumuramuu dhabuu himootaafi sirrii ta'uu dhabuu xiinhimaa, sirrii ta'uu dhabuu ijaarsa keeyyataa (fkn rakkoo caassaa hima ijoofi himoota gargaartuu) fi k.k.f barreeffama keessaatti mul'achuu danda'an waan ta'eef barreeffamni dandeettii rakkisaa jedhama."Jechuudhaan kaa'u.

Kanaaf qabxiilee akka rakkootti armaan olitti tarreeffaman irraa wanti hubannu, ergaa bareeffamaan darbu keessaa rakkooleen arman olitti kaafaman kunniin calaqqisuu waan danda'aniif gama biraatiin barreessuun mataan isaa dandeettii ogummaa cimaa gaafatu waan ta'eef dandeettii rakkisaadha kan jedhamu ta'uu isaati.

Bayrne (1988) waa'ee rakkisaa ta'uu dandeettii barreessuu yommuu ibsitu, barreeffama keessatti sababoota adda addaa irraa kan ka'e rakkooleen garagaraa uumamuu danda'u. Sababoota kanniin keessaa tokko haala xaxamaa uumama dandeettii barreessuu mataa isaati. Namoota afaan tokkoffaas ta'ee afaan lammaffaatti gargaaramanii barreessaniif sababoonni barreeffama ulfaataafi xaxamaa itti taasisan kanneen akka xiinsammuu, xiinqooqaafi sammuu fa'a, jechuudhaan yaada ishee lafa keetti. Yaanni Bayrne kun kan nu hubachiisu dandeettii barreessuu wanti xaxamaafi ulfaataa taasise amala uumamaa mataa isaatiifi wantoota akka xiinsammuu, xiinqooqaafi sammuu ta'uu isaati.

2.1.4. Amaloota Barreeffama Ga'umsa qabuu

Hojiin barreessuu hojii tasuma lafaa ka'anii quphansuu tokkotti lafa kaa'anii miti. Hojii baay'ee wal xaxaa ta'e kan barreessan yeroo tokkotti wantoota hedduu to'achaa qindeessu, kan ogummaa fi dandeettii sammuu gaafatu dha. Barreessuun dandeettiwwan afaanii keessaa tokko ta'ee karaa namni tokko ergaa dabarsuu barbaade jechoota ijaaree ittiin ibsuu dha. Hedge (1988).

Barreeffamni karaa adda addaatiin barreeffamee dhimma itti bahamu kun amaloota adda addaa qaba. Yaada tokko bal'isanii asoosama ga'umsa qabu, walaloo ga'umsa qabu akkasumas al-asoosama ga'umsa qabu tokko barreessuuf akkuma waliigalaatti amaloonni barreeffama ga'umsa qabuu kanneen armaan gadii kunniin ni baarbaachisu. Isaanis:

A/ Iftoominaa fi xiyyeeffannoo (clarity and focus): Barreeffama ga'umsa qabu tokko keessatti wanti hundi kan miira namaa kakaasu, kan kaayyoo qabuu fi kan dubbistoonni osoo hin hifatan irra deddeebi'anii dubbisuu danda'an ta'uu qaba. Xiyyeeffannoon dubbisichaa immoo kan karaa adda addaatti hin qaxxamurree fi kan qabxii ijoo tokkoratti xiyyeeffate ta'uu qaba. B/ Gurmaa'ina (organization): Barreeffamni ga'umsa qabu tokko iftoomina qabaachuu qofa osoo hin taane tartiiba loojikaawaa fi sakatta'a yaadaa tartiiba qabu qabaachuu qaba. C/ Yaadaa fi ergaa (Ideas and themes): Matadureen barreeffamichaa wal qabataadha? Seenaan barreeffamichaa xumurameera? Dubbistoonni ergaa walaloo ykn barreeffamichaa arguu danda'uu? walumaa galatti barreeffamichi kan hubatamuu danda'u, kan yaadaa fi ergaan adda baafamee ifatti hubatamuu danda'u ta'uu qaba. D/ Sagalee (voice): Sagaleen qabxii barreessaa tokko barreessaa biraa irraa adda baasuu dha. Kunis karaa hiriira jechoota, qindoomina yaadaa, wal qabannaa taateewwanii, suuraa sammuu namaa keessatti uumuu danda'u, sagaleen kan hin jijjiiramnee fi kan adda bahee beekamu ta'uu qaba. E/ Filannoo jechoota afaanii (language word choice): Barreeffamni gaariin tokko sirriitti kan ibsame, jechoota filatamoo dogoggora hin qabnee fi himoota sirriitti ogummaan barreeffamaan qabaachuu qaba. F/ Seer lugaa fi akkaatee (Grammar and style): Barreessaan tokko barreessaa beekamaa ta'uudhaaf seerluga afaanichaa seeraan kan hordofe ta'uu qaba. Seer-luga afaanichaa cabsa taanaan sababa gahaa nama amansiisu tokko qabaachuu isaa sirriitti ibsuu qaba. Akkaateenillee barreeffamichi ifaa fi kan hin jijjiiramne ta'uu isaa

mirkaneessa. G/Amansiisummaaf iamanamummaa (Credibility and believability): Barreeffamni dhugaa jiru hin himne barreeffama ga'umsa qabuu miti. Asoosama keessatti seenaan dhiyaatu tokko yoo barbaachisaa ta'uu baatellee amansiisaa ykn amanamaa ta'uu qaba. H/ Yaada namaa tuttuquu ykn miira nama kakaasuu, (Thought provoking or imotionally inspiring): Qulqullinni barreeffama tokkoo irra caalaan akkaataa dubbistoonni itti deebii laataniin mirkanaa'a. Fkn: Isiin gara ilaalchaa fi yaada haaraatti dhuftee jirtii? Iji isaa imimmaaniin guutamee jiraa ykn miirri isaa barreeffama kanaan mo'amee jiraa? Walumaagalatti dubbistoonni barreeffama keetiif akkamitti deebii akka kennan akka barreessaa tokkootti milkaawwii hojii keetii mirkaneessita. (Melissa Donovan, (2013:109).

Walumaagalatti qabxiilee ykn amaloota barreeffama ga'umsa qabuu olitti ibsaman irraa wanti hubannu, barreeffamni ga'umsa qaba jedhamu tokko amaloota ga'umsa qabaachuu isaa mirkaneessuu danda'an qabaachuu isaati. Kana jechuun barreeffamni ga'umsa qabu tokko iftoomina kan qabu, qindoomina gaarii kan qabu, kan ergaan isaa salphaamatti hubatamuu danda'u, qindoomina yaa'a yaadaa fi wal qabannaa taateewwanii gaarii kan qabu, filannoo jechootaa fi hima dogoggora hin qabneen kan ijaaarame, itti fayyadamni seer-lugaa fi akkaatee isaa ifaa fi kan hin jijjiiramne ta'uu isaa, amansiisuu kan danda'uu fi amanamummaa kan qabu ta'uu isaatii fi kan miira namaa tuttuqee kakaasu ta'uu isaati.

Gama biraatiin amaloota barreeffama ga'umsa qabuu ilaalchisee Little.(1991) yaaduma olitti kaafame deeggaruudhaan yommuu ibsu: Amaloonni barreeffama ga'umsa qabuu dubbistoota isaa adda baafachuun barreeffama. Kaayyoon ykn dhaamsi barreeffamichaa kan dubbistootaan wal simu, qulqullina isaa mirkaneeffachuuf Seer-luga afaanichaatii fi akkaatee gaarii ta'etti fayyadamuu, caasaa himaa bal'aa ta'etti fayyadamuu, barreeffama qindeessuun tartiiba sirrii ta'een yaada wal qabsiisuu fi keeyyata sirrii ta'etti fayyadamuu, hiika sirriitti ifa gochuuf sirna tuqaaleetti fayyadamuu, hiika sirrii ta'etti fayyadamuu, sirriitti qubeessuufi tarsiimoo bal'aatti fayyadamuun amaloota barreeffama ga'umsa qabuuti jechuudhaan ibsa.

Amaloota barreeffama ga'umsa qabuu kanneen olitti ibsaman irraa wanti hubachuu dandeenyu, barreeffamni ga'umsa qabu tokko gaarii ta'uu isaa kanneen agarsiisan amaloota adda addaa qabaachuu isaati. Kana jechuun amaloonni barreeffama ga'umsa

qabuu dubbistoota isaa, kaayyoo fi dhaamsa isaa, qulqullina isaa, caasaa jechootaa fi himaa, gurmaa'inaa fi tartiiba taateewwanii, haala qubeessuu fi hiikaa giddu galeessa kan godhate ta'uu isaa hubanna jechuudha.

2.2. Yaad-rimee dogoggoraa barreessuu keessatti

Misgaanuu (2011) waa'ee dogoggoraa yommuu ibsu, jechi dogoggora jedhu jecha laatiin irraa kan fudhatame yoo ta'u hiikni isaas rakkachuu, burjaaja'uu, karaarraa maqanii baduudha, jechuun kaa'a. Yaada kanarraa wanti hubannu, dogoggoruu jechuun daandii sirrii ta'e irraa maquu akka ta'e nu agarsiisa. Dogoggorri barattotaan uumamu barsiisotaaf baay'ee barbaachisaadha. Sababni isaas barnoonni barattootaa sadarka inni irra ga'e safaruuf waan gargaaruuf. Monika (2015:120). Yaada kanarraa wanti hubatamu dogoggoruun barattootaa qajeelfama gaarii barsiisotaaf akka ta'eedha. Hayyuun Norrish (1982:1) Waa'ee dogoggoraa yommuu ibsu dogoggorri kararra maqani fallaa fiiguu barattotaati jechuun kaa'a. Yaadni kun kan nu hubahiisu adeemsa barachuu keessatti dogoggoruu jechuun karaa sirrii hin taane qabachuu barattootaa ta'uu isaati. Akka ibsi hayyuu Raimes (1983) agarsiisutti, dogoggora barreeffama barattootaa keessatti uumamuuf barsiisonni wanti gochuu qaban bakka dogoggorri itti uumame sanirratti xiyyeeffatanii barattootaaf gargaarsa kennuu qabu. Kana jechuun dogoggorii barreeffama keessatti barattoonni uuman bakka barsiisaan irratti xiyyeeffatee isaan gargaaruu dand'u barsiisatti mul'isa jechuudha. Kanaaf barsiisaan dogoggora barreeffama barattotaa erga adda baafatee booda gargaarsa barbaachisu kenna jechuudhaan ibsiti. Yaada kanarraa wanti hubannu barsiisonni hojii baruu barsiisuu bu'aa qabeessa taasisuuf dogoggora barattootaa sirreessuuf hordoffii walirraa hin cinne isaanirraa kan eegamu ta'uu isaati.

Afaan baruu barsiisuu keessatti Norrish(1982)waa'ee dogoggoraa yommuu ibsu, akka mala afaan baruufi barsiisuu duriitti dogoggoruun akka kufaatiitti fudhatama ture. Barnoota idilee keessattis akka hin mul'anne kanneen jibbaman keessaa dogoggoruun isa tokko ture. Dabalataan Norrish yaaduma kana cimsuun yommuu ibsu, sababa dogoggoraatiin barsiisotaa fi hiriyyoota biratti salphinatu namatti dhaga'ama ture jedha. Haata'u malee afaan baruu fi barsiisuu keessatti dogoggoruun kanuma jiruufi waan hin hafneedha. Yaaduma kana cimsuun Brown (1993) Yommuu ibsu, dogoggorri adeemsa afaan barachuuti malee yakka hojjachuu miti jechuun kaa'a. Norrish (1982:6) illee

Yaaduma kana cimsuun akkana jedha; dogoggorri barattoonni uuman ofuma isaatiinuu barnoota isaaniif ta'a jechuudhaan ibsa. Yaanni hayyoota kanniinii kan nu hubachiisu dogoggoruun mataan isaatu barnoota akka ta'eedha.

2.2.1. Madda Dogoggoraa barreessuu keessatti

Afaan barachuu keessatti dogoggorri karaa adda addaatiin uumamuu danda'a. Madda dogoggoroota uumamuu danda'an kanniinii hayyoonni adda addaa karaa garagaraatiin ibsaniiru. Akka Brown (1987) jedhutti, maddi dogoggoraa sadiitu jiru. Isaanis 1, Afaan dhalootaa Afaan lammaffaa irratti dhiibbaa yoo godhu. 2, Afaan lammaffaa afaan tokkoffaa irratti dhiibbaa yoo godhu. 3, Akkaataa galumsa barnootaa, kana jechuun haala barsiisaan itti barsiisufi haala kitaaba irraa baratanii irraa madda jechuudhan kaa'a. Yaada Brown irraa wanti hubannu, haalli itti fayyadama afaaniitiifi haalli baruu barsiisuu dogoggora afaan keessatti uumamaniif madda ta'uu akka danda'aniidha. Brown (1993) fi Richards (1974) Yaadotuma olitti kaa'aman kanniin cimsuun yommuu ibsan, haalli barachuu mataanisaa dogoggoraaf madda ta'uu danda'a; kana jechuun fakkeenyaaf haalli barsiisaan ittiin barsiisuu haalli dhihaannaa qabiyyee barnootichaa fi k.k.f dogoggoraaf karaa banuu danda'u jechuun kaa'an. John Norrish (1983) illee haaluma yaadawwan olii fakkaatuun yommuu ibsu, Madden dogoggoraa sadiitu jiru. Isaanis (1). Dhibaa'ummaa (dantaa dhabummaa), (2). Itti makamuu ykn jidduu seenuu afaan tokkoffaa fi (3). Jijjiirraa jecha jechaan afaan tokkoffaa irraa gara afaan lammaffaatti godhamu irraa madda jechuudhaan ibsa. Yaada hayyoota armaan olii irraa wanti hubatamu barnoota afaanii keessatti dogoggoroonni uumamuu kan danda'an walkeessa makamuu afaanotaatiiniifi itti yaaduu dhabuu namootaa akkasumas haala jijjiirraa afaanirraa afaanitti godhamuun akka ta'eedha.

2.2.2. Barreessuu keessatti Dogoggoroota fooyya'uu danda'an

Akkaakuu dogoggoraa hayyoonni garagaraa karaa adda addaatiin ibsaniiru. Dulay and et.al (1982:150) waa'ee akaakuu dogoggoraa yommuu ibsan dogoggoroonni ijoon kallattiin barattotaan fooyya'uu dandian afurtu jiru jedhu. Isaanis: 1, Keessaa hambisuu (Omission): Akaakuun dogoggora akkanaa barattoonni dhamsaga dhamjechaa fi jechoota haasawaan jiran akkasumas dhamjechoota seer-lugaa keessaa hambisuudhaan dogoggora uumamuudha. 2, Itti dabaluu (addition): Akaakuun dogoggora akkanaa karaa adda

addaatiin uumamuu danda'a.Kunis: Dachaa barreessuun; kana jechuun, wanuma tokko ibsuuf yaada hiika tokko qabu lamaafi sanaa olitti dhimma bahuun dogoggora uumamuudha. Kan biraa immo seeraan fayyadamuu dhabuu. Dogoggorri akkanaa yommuu barattoonni dhamjechoota seer-lugaa fi jechoota seeraan ala ta'an itti fayyadaman kan uumamuudha. 3, Odeeffannoo dogoggoraa: Dogoggorri akkakuu kanaa kan uumamu fufiilee fi caasaalee himaa haala sirrii hin taa'iniin yoo itti fayyadamaniidha. 4, Dogoggora tartiibaa: Dogoggorri akkanaa kan uumamu ibsaa fi tarreessuu keessattidha. Kunis dame xiinqooqaa keessatti tartiiba bakkaa, tartiiba wantoota wal dorgomsiisanii, tartiiba wal qunnamtii fi k.k.f tartiibessuu keessatti dogoggora uumamuudha.

Yaada armaan olii irraa wanti nuti hubannu, dogoggoroonni fooyya'uu danda'an karaa adda addaatiin akka uumamuu danda'aniifi yoo xiyyeeffannoo argatan sirraa'uu akka danda'aniidha. Thu.H.Tran(2013) immoo waa'ee akaakuu dogoggora yommuu ibsu, dogoggoroonni adeemsa barreessuu keessatti uumaman heddu akka jiran lafa kaa'a. Kunis barattoonni, qorattoonni fi barreessitoonni kitaabaa akaakuu dogoggoraa dameelee waliigalaa armaan gadii kanatti qooduun akka ibsan lafa kaa'a. Isaanis dogoggora waliigalaa, dogoggora murtaa'aa, dogoggora fooyya'uu fi dogoggora hin fooyyofine jechuudhaan addaan baasu. Yaada kanarraa wanti hubatamu, adeemsa barreessuu keessatti dogoggoroonni gosa adda addaa kan jiran ta'uu isaati. Norrish (1982) akkakuu dogoggoraa bakka gurguddoo sadiitti qooduun ibsee jira. Isaanis dogoggora waliigalaa, dogoggora ga'umsaa fi dogoggora raawwii akkasumas dogoggora tasaa jechuudhaan qoode. Yaadni Norrish kan nu agarsiisu akaakuun dogoggoraa heddu jiraachuu isaaniitiifi isaan kana addaan baafatanii beekuun furmaatarra ga'uuf akka nama gargaaruudha.

2.2.3. Dogoggora ga'umsaa fi dogoggora raawwii Barreessuu keessatti

Dogoggora ga'umsaa fi dogoggora raawwii ilaalchisee hayyoonni adda addaa yaada garagaraatiin ibsaniiru. Dogoggorri ga'umsaa (error) hanqina ga'umsaatiin ykn beekumsa qabaachuu dhabuurraa kan uumamuudha. Dogoggorri raawwii (mistake) kan jedhamu immoo dogoggora osoo beekan uumamuu dha. Dogoggorri akkanaa kun osoo ga'umsa qaban balleessaa raawwii irraa kan dhufuu dha. (Norrish, 1982:8). Yaada kanarraa wanti hubatamu dogoggorri ga'umsaa beekumsa afaanichaa dhabuurraa kan dhufuufi

dogoggorri raawwii immoo osoo beekumsa qaban dogoggora uumamu ta'uu isaati. Raimes (1983:79) waa'ee akaakuu dogoggora ga'umsaati fi dogoggora raawwii yommuu ibsu: Dogoggora raawwii (mistake) kan jedhamu dogoggora raawwii tasaa sababa dadhabuu hifachuu, miira gammachiisaa dhabuu fi k.k.f kan uumamu ta'ee xiyyeeffannoo yoo itti kennan kan sirraa'uu danda'uudha. Dogoggorri ga'umsaa (error) kan jedhamu immoo adeemsa dura beekanirraa ala bahuun barattota hubannoo seera afaan lammaffaa hin qabneen dogoggora uumamuudha. Akkakuun dogoggora kanaa kun hanqina ga'umsaatiin kan uumamu waan ta'eef mataa ofiitiin sirreessuun hin danda'amu.

Walumaagalatti yaada armaan olii irraa wanti hubannu, dogoggorri raawwii kan qulqullina hojii waliin wal qabatu ta'ee kan sababoota akka dadhabuu xiyyeeffannoo dhabuu, kaka'umsa dhabuu, dhibaa'uu fi k.k.f irraa kan uumamu yommuu ta'u dogoggorri ga'umsaa immoo hanqina ga'umsa barattotaatiin kan uumamuudha. Kana jechuun barattoonni guutummaatti beekumsa dandeettii afaanichaa waan hin qabneef dogoggorri isaan uuman irra caalaan dogoggora ga'umsaa ta'uu isaati.

2.3. Wantoota barreeffama keessatti dogoggoraaf nama saaxilan

Dandeetti afaanii afran keessaa barreessuun isa tokko. Barreeffamnis hojii adeemsa barreessuutiin barreessaa fi dubbisa wal qunnamsiisuudha. Haaluma kanaan Keh. (1996) yommuu ibsu, Namoonni walqunnamtii barreeffamaan godhan keessatti ergaan fudhatan ykn dabarsan akka qulqulluufi ifa ta'u barbaadu. Fedhii isaanii kana galmaan ga'achuuf immoo barreeffamni ergaa ittiin wal jijjiiran kun ifaafi qulqullina kan qabu akka ta'u barbaadu. Haata'u malee wantoonni barreeffamni tokko qulqullinaan akka hin barreeffamne dhiibbaa itti godhuun barreeffama keessatti dogoggoraaf nama saaxilan hedduu jiru. Fkn. Hanqinni qubeessuu, hanqinni sirna tuqaalee, hanqinni qubguddeessaa fi k.k.f qulqullina barreeffamaa irratti dhiibbaa fiduu danda'u jedha. Yaada olitti ibsame kanarraa wanti hubannu, barreeffamni dhaamsa tokko ittiin walii dabarsan kan qulqullina barbaadu ta'ullee, wantoonni qulqullina kana faallessanii dogoggora uumuu danda'an kanneen akka hanqina qubeessuu, hanqina sirna tuqaalee, hanqina qubguddeessaati fi k.k.f jiraachuu akka danda'amu kan ibsame.

2.3.1. Hanqina qubeessuu

Jechoota, hima, keeyyataafi barreeffama dheeraa barreessuu keessatti qindoomiini jechootaa kan seeraan barreeffaman yoo hin ta'in ergaa barreeffamichaan darbuu barbaade irratti dhiibbaa fiduu danda'a. Qubeessuu ilaalchusee hayyuun Byrne (1988) jedhamu yommuu ibsitu, dandeettii barreessuu horachuu keessatti qabxiin ijoo ta'e tokko qubeessuu danda'uudha. Dandeettii qubeessuu cimsachuuf immoo furmaanni gaariin dubbisaa cimaa ta'uun barbaachisaadha, jechuun keetti. Yaada Byrne kan armaan olii kanarraa wanti hubannu dandeettii barreessuu horachuuf qabxiin ijoon qubeessuu sirritti danda'uudhaafi dubbisaa cimaa ta'uun murteessaa akka ta'eedha. Gama biraatiin hayyuun Brown(1997) dhimmuma qubeessuu kana yommuu ibsu, rakkoowwan qubeessuu keessatti nama mudachuu danda'an jalaa bahuuf jechoota qubeessuuf yeroo baay'ee nama rakkisan adda baasuun galmeessaa deemuufi yeroo barreeffama barreessinu kan itti fayyadamnu kuusaa jechootaa qopheeffachuun barbaachisaa ta'a. Qubeessuu fooyyeffachuuf tooftaan biraa dogoggora ofii beekuun sirreeffachu irratti xiyyeeffachuudha jedhu.

Yaada armaan olii irraa wanti hubannu, barreeffama ga'umsa qabu barreessuuf gosa jechootaa addaan baafachuufi dogoggora ofii sirreeffachuuf of qopheessuun barbaachisaa akka ta'eedha. Waa'ee hanqina qubeessuu barattootarratti mul'atuu ilaalchisee hayyuun Mc.Crimmon(1963:491) yommuu ibsu, Barattoonni hanqina qubeessuu qaban waa'ee qubeessuu ilaalchisee qabxillee akka faayidaa qubeessuu hubannoo dhabuu, qubeessuun ni ulfaata jedhanii yaaduu, hanqina qubeessuu fooyyeffachuun hin danda'amu jedhanii yaaduu fi rakkoo qubeessuu kana fooyyeffachuuf human guddaa fi yeroo dheeraa nama gaafata jedhanii of amansiisu. Barattoonni kunniin karaa hawaasummaatiinis ta'ee gama addunyaa barnootaatinis miidhamoodha. Hanqinni qubeessu kun rakkoo ulfaataa miti. Namni tokko yoo itti yaade yeroo gabaabaa keessatti salphamatti hubachuu kan danda'uudha, jechuun kaa'a. Yaada armaan olii irraa wanti hubannu barattoonni mataan isaanii hanqina qubeessuu irratti hubannoo dadhabaa waan qabaniif fooyyeffachu irratti rakkoon akka jiruufi yoo itti yaadanii hubannoo gaarii horatan garuu fooyyeffachuuf salphaa akka ta'eedha.

2.3.2. Hanqina Sirna Tuqaalee

Barreeffama kamiyyuu dubbisnee dhaamsa isaa sirritti hubachuuf akkasumas barreeffama ergaa guutuu dabarsu tokko barreesinee namootaan waliigaluuf hubannoo itti fayyadama sirna tuqaalee qabaachuun barbaachisaadha. Sababni isaas waliigaltee barreeffaman godhamu keessatti gahee hoggansaa kan taphatu sirna tuqaalee waan ta'eef jechuudha. Kanaaf barreeffama ga'umsa qabu dhaamsa guutuu dabarsu barreessuuf sirna tuqaalee seeraan itti fayyadamuun baay'ee barbaachisaa akka ta'e hubachuun bayeessa ta'a.

2.3.3. Hanqina Qubguddeessaa

Barreeffama ga'umsa qabu barreessuu keessatti wantoota dhiibbaa fidan keessaa tokko qubguddeessa. Qubguddeessi barreeffama keessatti faayidaa hedduu qaba. Faayidaalee qubguddeessaa ilaalchisee Ibrahim, (2015) yommuu ibsu, Qubguddeessi hima keessatti jecha jalqabaa jalqabarratti barreeffama. Akkasumas jalqaba maqaalee sabaa fi sablammii, maqaalee dhuunfaa, maqaalee dhaabbata mootummaatii fi dhaabbata dhuunfaa, maqaalee biyyaa, maqaalee ardii fi k.k.f irratti barreeffama jechuudhaan kaa'a. Egaa maqaaleen olitti kaafaman kunniin qubee guddaan hin jalqaban taanaan barreeffamichi barreeffama ga'umsa qabu ta'uuf hanqina qaba jechuudha.

Walvord. (1980). waa'ee qubguddeessaa yommuu ibsu. "Capitalization is the writing of a word with its first letter in upper case and the remaining letters in lower case" jechuudhaan kaa'a. Yaada kana irraa wanti hubatamu qubguddeessa jechuun qubee bakka barbaachisaa ta'etti jalqabarra ta'ee guddatee barreeffamu kan warren hafan jaltti xixiqqaatanii barreeffaman ta'uu saati. Kun kan nutti agarsiisu qubeen guddaan bakka galuu qabutti guddatee barreeffamee hin gallee taanaan ga'umsa qabaachuu barreeffamichaa irratti dhiibbaa kan fidu ta'uu isatti.

2.4. Gayee shaakalli barreeffama keessatti qabu

Shaakala jechuun hojii waan irra fooyya'aa ta'e argachuuf raawwatamuudha. Kanumarraa ka'uudhaan gayee shaakalli barreeffama keessatti qabu ilaalchisee odeeffannoowwan toora intarneetii irraa argaman yommuu ibsan, Shaakalli barreeffama keessatti gayee heddu qaba. Isaanis: Nama barate uumuuf gargaaruu, barsiisaan fakkaattii ta'uudhaan barattoota akka hojjachiisu godhuu, barsiisaan gurmaa'ina barreeffamaatiifi

galma ga'iinsa hojii barattootaatiif gargaarsa akka godhu taasisuu, barreeffama barattootaa hiika qabeessa taasisuu, barattoonni barreeffamaaf hiika guutuu akka kennan godhuu, barattoonni dubbisuufi deebii quubsaa akka kennuu danda'an godhuu, meeshaalee barreeffamaa garagraa kaayyoo adda addaatiif akka oolu haala mijeessuu, barattoonni ijaarsa barreeffamaa ga'umsa qabuu qaama biraatiif dabarsuu akka danda'an haala mijaawaa uumuu, barattoonni akka barreessaatiifi akka barataatti akkasumas akka nama waa yaaduutti waliin akka hojjatan haala mijeessuufi k.k.f gayee shaakalli barreeffama keessatti taphatuudha. Yaada armaan olii kanarraa wanti hubannu, shaakalli barreessuu adeemsa barreeffama ga'umsa qabu barreessuu keessatti gayeen isaa ol'aanaa akka ta'eedha. Odeeffannoon gama biraatiin toora intarneetii irraa argame immoo dabalataan akka agarsiisutti gayeen shaakalli barreeffama keessatti qabu kan armaan gadii kana fakkaata. Kunis barreessitoonni waa'ee dubbistootaa akka yaadan godhuu, seera barreeffama ga'umsa qabuu yaadachiisuu, barattoonni ofitti amanamummaafi dandeettii isaanii dagaagfachuuf idilummaan akka barreessan taasisuu, barreeffama duraatiifi irra deebi'anii barreessuuf beekumsa caasaa barreeffamaa horachiisuu, barreeffamarratti yaaddeebii argamsiisuu danda'uu, waan irra ga'uu danda'n dhugoomsuu, waan barreessan hundaa kaayyoon isaa ifa, qulqulluu, gabaabaa, irra deddeebii kan hin qabneefi mormisiisaa akka hin taane taasisuudha. Gayeen shaakalliin barreeffama keessatti qabu inni biraa seerota barreeffamaa kanneen bu'uura ta'anitti fayyadamuudhaan hima baay'ee dheeraa ta'e hambisuu akka danda'an godhuu, jechoota ulfaatotti fayyadamuu akka dhiisan taasisuufi sirna tuqaalee sirrii ta'etti akka fayyadaman godhuudhaan shaakalliin gayee guddaa taphata jechuudha. .

Yaadni olitti ibsame kun wanti nu hubachiisu shaakalli hojii barreessuu keessatti ofitti amanamummaa horachiisuuf, dandeettii barreessuu dagaagsuuf, hubannoo seerota barreeffamaa akka gabbifatan taasisuuf, rakkoolee dogoggoraaf nama saaxilan hambisuufi k.k.f gumaacha guddaa akka qabuudha. Walumaagalatti gayeen shaakalliin barreeffama keessatti qabu addaan fageenya barreessaatiifi galma ga'amuuf yaadame gidduu jiru kan walitti cufu ykn walitti fidu ta'ee tarsiimoo qaxxaamuraa ta'uu kan danda'uufi kan namni kamiyyuu dandeettiifi ogummaa barreessuu ittiin dagaagfatuudha jechuu dandeenya.

2.5. Gayee Yaaddeebiin barreessuu irratti qabu

2.5.1. Maalummaa yaaddeebii barreessuu keessatti

Yaaddeebiin meeshaa ittiin ergaan, yaadni, hubannoon, kan deebiin dogoggoraa itti sirraa'u, hiikaa fi deebii namoonni waliin qooddatan kan ittiin caalatti sireeffamu ta'ee adeemsa wal qunnamtii keessatti faayidaa qabeessa kan ta'edha. Yaaddeebiin deebiin barattoonni barumsaaf kennan sirrii ykn dogoggora ta'uu fi dhiisuu isaa odeeffannoo kennuuf adeemsa gargaaru dha. Yaaddeebiin dogoggorri dubbii ykn barreeffama barattotaa akka sirreeffamu yaada ka'umsaa kan kennuu dha.(Misgaanuu, 2011) Yaada kanarraa wanti hubannu, yaaddeebiin adeemsa baruu barsiisuu keessatti daaw'itii dogoggora ofii ilaalanii ittiin sirreeffataniifi cinaacha cimaa ofii ittiin cimsatan ta'uu isaati.

2.5.2. Gayee yaaddeebiin barreessuu irratti barattootaaf kennamu qabu

Yaaddeebiin barattootaaf kennamu adeemsa hojii barachuu keessatti gayee hedduu qaba. Yaada kana ilaalchisee hayyoonni akka Nicol, et.al.(2008) qabxiilee armaan gadii kannin kaa'aniiru. Isaanis: A/ Adeemsa barachuu keessatti dagaagina madaallii dhuunfaatiif haala mijeessa. B/ Dhimma barnootaa irratti barattoota waliin dubbachuuf barsiisaa jajjabeessa. C/ Iftoominaafi hubannoo waliigalaa hojii gaarii fiduuf gargaara. D/ Addaan fageenya hojii dabraafi hojii ammaa cufuuf haala mijeessa. E/ Waa'ee barnoota isaanii ilaalchisee barattootaaf odeeffannoo gaarii dabarsa. F/Kaka'uumsa dhugaatiifi dinqisiifannaa dhuunfaa sirrii ta'e jajjabeessa. G/ Yaada shaakala barsiisuu bocuuf odeeffanno barsiisotaaf kennuu danda'a

Yaada hayyootaa olitti ibsame kanarraa wanti hubannu, barreeffama barattoonni daree keessatti barreessan ykn shaakalan soroorsuun ga'ee barsiisotaati. Waan barattoonni adeemsa barachuu keessatti barreessan yaaddeebii kennuun dhumarratti qofa asoo hin ta'in haala walitti fufiinsa qabuun kennamuu qaba. Sababni isaa barreeffama barattootaatiif yaaddeebiin kennamaa hindeemu taanaan barattoonni dogoggora uumamuuf abdii kutachuudhan barreeffama barreessuu fedhii dhabuu danda'u. Dhimma gayee yaaddeebiin barattootaaf kennamu qabuu kana ilaalchisuun hayyuun Raimes (1983) yommuu ibsitu, Barsiisotni barreeffama barataa dhuma irratti qofa ilaalan yoo ta'e

madaallii mataa ofii ta'a malee akka barattoonni barreeffama isaanii irra caalaa bareechanii barreessaniif gumaachi barsiiotarraa argamu muraasa ta'a. Kanaaf waan barattoonni kutaa keessatti barreessan ilaalanii gargaarsa godhuun bu'aa qabeessa. Barattoonni dandeettii barreessu akka fooyyeeffataniif barsiisonni shaakala isaanii soroorsuun madaallii walitti fufaa taasisuun baay'ee barbaachisaadha. Akkasumas yaaddeebiin barsiisotni barreeffama barattotaarratti kennan dandeetti barreessu gabbifachuu barattootaatiif murteessaadha jechuudhaan keetti.

Yaada armaan olitti ibsame kanarra wanti hubannu, hojii barreeffama barattootaa irratti hordoffii addaan hin cinne godhuun barsiisotaa cimina barattootaatiif gayee ol'aanaa akka qabuufi yaaddeebiin barattootaaf kennamu dandeettii barreessuu kan gabbisuuf ta'uu isaati. Adeemsa barsiisuu keessatti dogoggora barattotaa sirreessuun dandeettii barreessuu horachiisuuf barbaachisaa ta'uu isaa Keh (1990) yommuu ibsu, yaaddeebiin yaada ijaarsaa dubbisaa irraa barreessaaf haala yaadaa fi gaafiitiin kan kennamuu dha. Kun ta'e taanaan barreessaan barreeffama isaa yaaduma ofii qofarratti osoo hin taane yaada dubbistootaa irrattis xiyyeeffatee akka barreessuuf gargaara jedha. Yaadni kun kan nu agrsiisu, adeemsa gochaa barreessuu keessatti dogoggora barattotaa irratti yaaddeebii kennuun barattoonni mataan isaanii dogoggora isaanii akka waliif sirreessan haala mijeesuudha. Ta'ullee barsiisonni barreeffamaan barattoota hundaaf yaaddeebii kennuun rakkisaa ta'uu danda'a. Keessattuu kutaa barattoonni itti baay'atanitti irra caalaa rakkisaa ta'a. Haata'u malee barsiisoonni barreeffama barattootaa soroorsuun yaaddeebii itti kennuun barattoonni dandeettii barreessuu isaanii fooyyeeffataa akka deeman taasisa waan ta'eef akka waan salphaa tokkottii irra darbuun kan hin danda'amne ta'uu isaati.

Walumaagalatti barreeffama barattootaatiif yaaddeebiin kennamu barattoonni dogoggora isaanii irraa barachuudhaan dandeettii barreessuu akka gabbifatan taasisa. Yaaddeebiin hojii barreessuu barattootaatiif kennamu kunis kan barsiisonni kennanii fi kan barattoonni walii kennan ta'a jechuu dandeenya.

2.5.3. Yaad deebii barreessuu irratti barsiisotaan kennamu

Barreeffama barattootaa irratti yaaddeebiin barsiisotaan kennamu bakka adda addaatti qoodnee ilaalu dandeenya. Isaanis yaaddeebii marii adeemsisuun kennamuu fi

yaaddeebii yaada barreeffamaatiin kennamuu dha. Yaaddeebii marii gaggeessuun kennamu keessatti barsiisonni barattota garee gareetti qooduudhaan ykn dhuunfaadhaan waa'ee gochaa barreessuu barattootaaf kennamerratti marii gaggeessu. Mala kana fayyadamuudhaan yaaddeebii kennuun rakkoowwan baarreessuurratti barattoota mudatan adda baasanii beekuuf barsiisota gargaara. Daree bal'aa keessattillee barsiisota fi barattoonni barreeffama dhiyaaterratti waliin dubbii akka taasisaniif gargaara. Gama biraatiin barattoonni yaaddeebii kennamefirratti akka xiyyeeffatan taasisa. Yaaddeebiin inni lammaffa barsiisonni barreeffama barattootaatiif kennan yaaddeebii haala barreeffamaatiin kennamudha. Yaaddeebii haala barreeffamaatiin barattootaaf kennamuudha. Yaaddeebiin barreeffamaan barattootaaf kennamu kun dogoggora barattoonni hojjatan haala ifa ta'een kan mul'isuu dha. Barsiisonni haala ifa ta'een yaaddeebii barreeffamaan barattootaaf kan kennan yoo ta'e barattoonni kaka'umsa horachuudhaan yaaddeebii kennameef sana sirriitti dubbisuun dandeettii barreessuu isaanii cimsatu. Kanaaf barsiisonni yommuu yaaddeebii barreeffamaan barattootaaf kennan dogoggora barattootaa haala ifa ta'een kaa'uufii qabu. Kana hin goone taanaan barattoonni hamilee dhabuun yaaddeebii barsiisotaatti gargaaramuu dhiisuu danda'u. Charles,(1990) Yaada kanarraa wanti hubannu, yaaddeebiin barattootaaf karaa lamaan akka kennamuufi isaanis mariifi barreeffamaan ta'ee of eeggannoo cimaan kan raawwatamu qabu ta'uu isaati.

Barsiisonni barreeffama barattootaatiif yommuu yaaddeebii laatan qabxiilee isaan irratti xiyyeeffachuu qaban ilaalchisee Raims (1983) akkas jechuudhaan ibsiti. Barsiisonni dogoggora barattoonni barreeffama isaanii keessatti raawwatan yommuu soroorsan jalqaba dogoggora qabiyyee irratti xiyyeeffachuu qabu. Erga dogoggora qabiyyee sirreessan booda dogoggoroota xixiqqoo irratti xiyyeeffachuudhaan sirreessuu qabu. Gama biraatiinis barsiisonni barreeffama barattoonni barreessaniif yaaddeebii yommuu kennan qabiyyee daree keessatti barsiisanirratti hundaa'uun qabxiilee ijoo ta'an qofarratti xiyyeeffachuu qabu. Sababni isaas dogoggorra barattoonni barreeffama isaaniikeessitti hojjatan hunda isaanii irratti xiyyeeffachuuf yeroon gahaa ta'uu dhiisuu waan danda'uu jechuudhaan keetti. Haaluma walfakkatuun Norrish (1982) yommuu ibsu, "Barsiisonni barreeffama barattootaatiif yaaddeebii barreeffamaa yommuu kennan boqonnaa ykn qabiyyee daree keessatti barsiisanirratti xiyyeeffachuun kennuu qabu" jechuudhaan

kaa'a. Haata'u malee yaaddeebiin barreeffamaan barattootaaf kennamu hanqina akka qabu hayyoonni garagaraani ibsu. Haaluma kanaan hayyuun keh. (1990) yommuu ibsu, Waraqaa barattootaa irratti yaaddeebii kennuun yeroo dheeraa kan fudhatuu fi dhiphina sammuus uumuu kan danda'uudha. Kunis barsiisonni yaaddeebiin isaan barattootaaf kennan sun hubatamuu dhiisuu danda'a jedhanii yaadu. Akkasumas yaaddeebii laatame sana barattoonni dubbisuu dhiisuu waan danda'aniif kaayyoo barbaadameef sana galmaan ga'uu dhiisuu danda'a. Jechuudhaan ibsa. Yaaduma kanaan kan walfakkaatu, Laki (1990), hanqina yaaddeebiin barreeffamaan kennamu qabu keessumattuu qo'annoo afaan tokkoffaa wajjiin wal qabsiisuudhaan akkas jechuudhaan ibsa. Barsiisonni yaaddeebii barreeffamaa barattootaaf yommuu kennan yaada waliigalaa kan fayyadamanii fi dogoggora xixiqqoorratti kan xiyyeeffatan ta'uu qaba. Jechuudhaan kaa'a. Dimshaashumatti yaada hayyootaa armaan olii irraa wanti hubannu, haalli yaaddeebiin barreeffaamaa itti kennamu hanqina mataa isaa kan qabu yoo ta'ellee, adeemsa barreessuu keessatti barattoonni dandeettii barreessuu akka fooyyeffataniif yaaddeebiin barattootaaf kennamu gahee guddaa kan qabu ta'uu isaati.

2.5.4. Yaad deebii barreessurratti barattoonni waliif wennan

Yaad deebiin akkanaa kun kan barattoonni dogoggora isaaniitiif adeemsa barreessuu keessatti waliif laataniidha. Barattoota daree tokko keessatti argaman hunda hirmaachisuudhaan garee gareedhaan akka barreeffama isaanii waliif sirreessan taasisuun gaggeeffama. Yaaddeebiin barattoonni waliif kennan adeemsa barreessuu barsiisuu keessatti faayidaa adda addaa qaba. Faayidaaleen kuniinis barattoonni dandeettii barreessuu akka cimsataniifi barsiisaan alatti dubbistoota baay'ee akka horatan gargaara. Gama biraatiin barsiisonni gochoota murtaa'oo qofa irratti akka xiyyeeffatan godha. (Norrish, 1982). Yaada hayyuu Noorish jedhamu kanaa irraa wanti hubannu, yaaddeebiin gosa kanaa kan gaggeeffamu garee barattootaa giddutti ta'ee kan dandeettii barreessuu barattootaa cimsuufi dubbistoota akka horatan kan taasisu ta'uu isaati.

Akka ibsa hayyuu Keh. (1990) tti, yaaddeebiin barattoonni waliif kennan faayidaa hedduu qaba. Kunis, barattoonni seer-luga sirrii ta'e fayyadamuun barreeffamni isaanii ergaa guutuu akka dabarsu gochuuf yaaddeebiin barattoonni waliif kennan faayidaa ol aanaa qaba jechuudha. Karaa biraatiin yaaddeebiin barattoonni walii laatan yaaddeebii

barsiisaan kennamu caalaa dandeettii barreessu fooyyeffachuuf barattoota gargaara. Yaada armaan olii irraa wanti hubannu, yaaddeebiin barattoonni waliif kennan barreeffama isaanii keessatti seerluga sirrii ta'etti akka fayyadaman gargaaruufi barreeffama isaanii fooyyeffachuuf gayee guddaa kan qabu ta'uu isaati.

Yaaddeebii barattoonni waliif kennan ilaalchisee Leki, (1992:169) yommuu ibsu akkana jedha. "Peer evaluation provides a means whereby both students drafts and their awareness of that leads to good writing develop...." jedha. Yaada kanarraa wanti hubannu yaaddeebiin ykn madaalliin barattoonni waliif kennan wixinee barreeffama isaanii gara barreeffama gaariitti kan isaaniif guddisu ta'uu isaati. Dhimmuma kana irratti hayyuun McInnis, et.al. (1995:27). immoo akkas jechuudhaan ibsa. "Belives that the idea of students receiving feedback from their mates is one of that would contribute to writers recognition of different constituent features of good writing including grammatical and lexical accuracy good content ideas development and clarity in writing" jedha. Yaada kanarraa wanti hubatamu yaadni barattoonni hiriyyoota isaanii irraa yaaddeebii fudhachuu kun bifa qaamota barreeffama gaarii kanneen akka seer-lugaa, sirrummaa jechootaa, qabiyyee gaarii, dagaagina yaadaa fi iftoomina barreeffamaa barreessitoota beeksisuuf ykn hubachiisuuf gahee guddaa kan qabu ta'uu isaati.

2.6. Sadarkaalee adeemsa barreessuu

Adeemsa barreeffama barreessuu keessatti namni barreeffamaan ergaa dabarsuu barbaade tokko barreeffamni isaa akka milkaa'uuf sadarkaalee barreessuu adda addaa keessa darbuutu isarraa eegama. Yaaduma kana hayyoonni garagaraa karaa adda addaatiin ibsaniiru. Adeemsi barreessuu bakka sadiitti qoodama. Isaanis: adeemsa barreessuunn duraa ykn karoorsuu, wayitii barreessuutiifi keessa deebi'anii barreessuu, ykn waytii gulaaluu jedhamu. Sadarkaaleen sadiin kunniin tokko ta'uudhaan adeemsa yaadaan waliigaluutti nama geessu. Barreessitoonni sadarkaalee sadiin barreessuu kanatti dhimma bahuun karoora isaanii raawwatuu fi qabiyyee ergaa isaanii ittiin dabarfatu. (Hedge, 1988). Yaada armaan olii kana irraa wanti hubanu, adeemsi barreessuu sadarkaalee sadii akka qabuufi barreessitoonni sadarkaalee barreeffamaa kanatti dhimma bahuudhaan barreeffama isaanii bu'aa qabeessa taasisuu akka danda'aniidha.

2.6.1. Sadarkaa Adeemsa Barreesuu duraa

Sadarkaan barreessuun duraa kun yeroo hedduu karoorsuu jedhama. Gama biraatiin immoosadarkaan barreessuun duraa barreeffama tokko barreessuuf hojiin jalqabaa yeroo itti hojjatamuu dha. Sadarkaan kun bakka barreessaan tokko wanta barreeffamu sana ilaalchisee yaada isaa itti qindeeffatuu dha. Kunis bakka barreessaan tokko gaaffilee maal barreessa? Maaliif barreessa? Eenyuuf barreessa, akkamitti barreessa? Yoom barreessa? fi gaaffilee kana fakkaaniif deebii itti kennuu dha. Yaada kana hayyoonni garagaraa karaa adda addaatiin ibsaniiru. Zohur, et.al. (2013) yaada kana yommuu ibsan, Kaayyoon adeemsa barreessuu duraa barreessaan dhaamsa isaa galmaan ga'uuf afaan ittiin barreessu filata, maal akka barreessu, akkamitti akka barreessu, eenyuuf akka barreessu, walumaagalatti barreeffama ummata ykn dubbistoota barreeffamichaa giddu galeessa godhatee barreessuuf kan keessatti qindeeffachuun karoorfatuu dha. Jechuun ibsan.

Yaadni armaan olii kun kan nu hubachiisu, Adeemsi sadarkaa barreessuu duraa bakka barreessaan galma ga'iinsa ergaa barreeffama isaatiif afaan itti filatuufi maal akka barreessu, eenyuuf akka barreessu, yoomiifi eessatti akka barreessu itti addaan baafatu ta'uu isaati. Gama biraatiin sadarkaa adeemsa barreessuun duraa ilaalchisee ibsi hayyuu Nunan.(1996). akkana jedha; Barreessuun dura yaada maddisiisuu, yaada namoota biroo hubachuu, odeeffannoo walitti funaanuu, yaadannoo fudhachuu, barreeffama bilisaa barreessuufi sammuu keessatti karoorsuunis barbaachisaadha. Kana jechuun yaada tokko irratti xiyyeeffachuu fi qindeessuu, sammuu keessatti kaartaa yaadaa kaasuu, gareetti qooduu, tarreessuu, baafata baafachuufi k.k.f raawwachuubarbaachisa. Jechuudhaan kaa'a. Walumaagalatti yaada armaan olii kanarraa wanti hubannu, sadarkaan adeemsa barreessuu duraa hojii karoorsuuti. Sadarkaa kana keessatti barreeffama tokko barreessuuf hojiileen barbaachisan hundi kan qindaa'anii fi tartiiba qabatan sadarkaa barreessuun duraa keessatti ta'uu isaati. Adeemsa barreessuun duraa kana keessatti gaaffileen akka maal barreessa? Maaliif barreessa? Eenyuuf barreessa? maaliin barreessa? Akkamitti barreessaa fi k.k.f. deebii quubsaa argachuu akka qabanis ni hubanna.

2.6.2. Adeemsa Wayitii barreessuu

Sadarkaan wayitii barreessuu kun yeroo barreessaan tokko qajeelfama ifa ta'ee fi maddoota barreeffama isaa adda baafatee barreessu itti jalqabuudha. Adeemsa sadarkaa kanaa keessatti wixinee barreessuu irra deebi'anii barreessuu, gulaallii mataa ofitiifi hojii babal'isanii barreessuu ni gaggeeffama. Gama biraatiin sadarkaa barreessuu kana keessatti mata duree barreeffamichaa jalatti qabxiilee karoorsine baal'inaan barreessuun ibsuu dha. Kana malee, muuxannoo fi odeeffannoo qabnurraa ka'uudhaan sadarkaa barreeffama gaarii eegne sirnaan barreessuudha. Sadarkaa wayitii barreessuu kana ilaalchisee hayyoonni garagaraa yaada adda addaatiin ibsaniiru. Haaluma kanaan sadarkaa wayitii barreessuu kana ilaalchisee Zohur and et.al. (2013:107) yommuu ibsan, Sadarkaan wayitii barreessuu kun sadarkaa wayitii barreessaan cimaan haala qubeessuu, seer lugaa fi sirna tuqaalee irratti sirriitti xiyyeeffatee barreessuudha. Sadarkaa kanattixiyyeeffannoon guddaan kan kennamu qabiyyee mata durichaa irratti. sadarkaa kana keessatti hojiin irra deebi'anii barreessuu, hiika jechootaa, qindoomina himeenii fi sadarkaa barreeffamichaa eeguuf immo iftoomina yaadaa, wal qabannaayaa'a yaadaa sirreessuu, yaadaa fi jechoota irra deddeebii qaban hambisuufi addaan ciciita yaadota gidduu jiru guutuun ni gaggeeffama Jechuudhaan kaa'u. Yaada armaan olii kanarraa wanti nu hubannu, adeemsa wayitii barreessuu kun bakka barreessaan adeemsa hojii barreeffama isaa karoorfateefi qindeeffate itti hojitti jijjiiru ta'uu isaati.

Gama biraatiin Ur.p. (1988)wayitii barreessuu kana akkana jechuudhaan kaa'a. Wixineessuun qabxii barreeffamichaa irratti xiyyeeffachuun yaada ka'umsaa wixinee barreessuu, yaada qindeessuu fi bal'inaan ibsuu, qbxiiilee dursanii barreessan irra deebi'anii calaqqisiisuu, namoota biroo irraa yaad-deebii fudhachuudhaan barreessuun sadarkaa barreessuu kana keessatti raawwatama jechuudhaan ibsa. Akkuma waliigalaatti yaada armaan olitti kaa'ame kanarraa wanti hubannu, adeemsa wayitii barreessuu kana keessattiseerluga afaan ittiin barreeffamuu, sirna tuqaalee, haala qubeessuu fi qindoomina yaa'a yaadaa irratti xiyyeeffannoon godhamee kan barreeffamu ta'uu isaa hubanna. Itti dabalees xiyyeeffannoon inni guddaan sadarkaa kanaa qabiyyee mata durichaa irratti ta'uu isaa nu hubachiisa jechuudha. Gama keessa barreeffamichaatiinis, hiika jechootaa, qindoomina himeenii, iftoomina yaadaa, wal qabannaa yaa'a yaadaa, sirreessuuf

akkasumas irra deddeebii yaadaa fi jechootaa hambisuuf, addaan ciccita yaadota gidduu jiru guutuuf hojiin irra deddeebi'anii barreessuu kan geggeeffamu ta'uu isaa nu hubachiisa. Gama biraatiin hojiileenwixineessuu, calaqqeessuu fi yaad-deebii namootarraa fudhachuu sadarkaa kana keessatti akka gaggeeffamu hubachuu dandeenya.

Dimshaashumatti adeemsa wayitii barreessuu keessatti barattoonni yaada isaanii walitti funaananii jechootaan qindeessanii hima ijaaru. Hima immoo gara keeyyataatti, keeyyata gara barreeffama bal'aatti guddisuun barreeffama gaarii dhaamsa ifaa ta'e dabarsu barreessu jechuudha. Sadarkaa kana keessatti barattoonni irra deebi'anii waan walitti qindeessanii barreessan sakatta'uudhaan waan irraanfatanillee yaadachuun itti dabaluu, waan akka malee barreeffamichatti dabalames ni hir'isu. Dhumarratti barreeffama gaarii tokko barreessuun ergaa galma ga'u barreessu jechuudha.

2.6.3. Adeemsa barreessuu boodaa

Adeemsi barreessuun boodaa kun barreeffama wixinee keessatti barreeffame gulaaluun gara barreeffama isa dhumatti kan geessu dha. Sadarkaa adeemsa barreeffamaboodaa kanarratti barattoonni seenaa barreessan irra deebi'anii dubbisuun sirrii ta'uu himootaa mirkaneeffatu; jechootaafi gaaleewwan hir'atan guutuun seenaa barreeffamichaa ifaa fi hiika qabeessa godhu. Haalli qubeessuu, hiikni jechootaafi seerlugni afaanichaa sadarkaa kana keessatti gulaalamanii sirraa'u. Adeemsa barreessuunboodaa kana ilaalchisee hayyoonni adda addaa karaa garaa garaatiin ibsa kennaniiru. Rechard.(2001) adeemsa barreessuun booda kana yommuu ibsu, Sadarkaa adeemsa barreessuun boodaa kana keessatti keessa deebi'uun hojiin yaadota dabalataa fi caasaa barreeffamichaa ifa taasisu ni hojjatama. Dabalataanis barattoonni qabiyyee, sadarkaa fi amala barreeffamichaa irratti xiyyeeffachuun gulaalu jechuun kaa'a.

Yaanni armaan olitti kaa'ame kun kan nu hubachiisu, sadarkaan barreessuun boodaa kun bakka hojiin bareeffamichaa yeroo dhumaatiif keessa deebi'amee gulaalamee itti sirraa'ee goolabamu ta'uu isaati. Gama biraatiin hayyoonni Zohur, et.al. (2013:107) dhimma adeemsa barreessuun booda kana yommuu ibsan, Gulaaluun, adeemsa barreeffama sirreessuu isa dhumaatiif itti raawwatamu, bakka hanqina xiinqooqaa itti sirreessan akkasumas barreeffamicha keessatti yoo guddate hubannoon dubbistootaa

eessa ga'uu akka danda'u itti mirkaneeffatamuu dha jechuun kaa'u. Walumaagalatti yaada hayyootaa kanarraa wanti hubannu, sadarkaa adeemsa barreessuu boodaa kana keessatti keessa deebi'anii dubbisuun bakka hanqinni jiru ykn irradeddeebiin mul'atu itti sirreessan akkasumas gulaaluudhaan adeemsa barreeffamichaa itti qajeelchan ta'uu isaa hubanna.

2.7. Sakatta'a Barruu Walfakkii

Qorannoon walfakkii qorannoo kanaa inni duraa bara 2007 Alamuu Waaggaariitiin kan gaggeeffame yommuu ta'u mata dureen qorannichaatis "Qaaccessa dogoggora qubeessuu Afaan Oromoo" kan jedhuudha. Bakki qorannichi itti gaggeeffames mana barumsaa sad. 2^{ffaa} Alam Tafarii barattoota kutaa 10^{ffaa} irratti ture. Kaayyoon qorannichaatis, "Dogoggora qubeessuu barattoota kutaa 10^{ffaa} qaaccessuudha. Mata dureen qorannoo kanaa garuu "Xiinxala barreeffama barattootaa ija barreeffama gaariitiin" kan jedhu yommuu ta'u bakki qorannichi itti gaggeeffame immoo Magaalaa Dirree dhawaa mana barumsaa saabbiyaan sad.2^{ffaa} fi qophaa'inaa keessattidha. Kaayyoon qorannichaatis barreeffama barattoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffa} mana barumsaa Saabbiyaan sad.2^{ffaa} fi qophaa'inaa keessatti ija barreeffama gaariitiin xiinxaluudha. Kanaaf qorannoon lamaanuu barreeffamarratti hojjatamuun wal fakkaatanillee mata dureefi bakki itti gaggeeffaman adda adda isaan godha.

Qorannoon walfakkii inni lammafaanis baruma kana jechuun bara 2007 Daani'el Guddinaatiin kan gaggeeffameedha. Mata dureen qorannoo kanaatis "Xiinxala ga'iinsaafi hanqina barreeffama barattoota Afaan Oromoo kutaa 11^{ffaa}. Haala mana barumsaaqophaa'inaaWaadaraa." kan jedhu yoo ta'u, kaayyoon qorannichaatis ga'inaafi hanqina barreeffama barattoota Afaan Oromoo kutaa 11^{ffaa} mana barumsaa qophaa'inaa Waadaraa xiinxalee adda baafachuudha. Mata dureen qorannoo kanaa immoo "Xiinxala barreeffama barattoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} ija barreeffama gaariitiin" kan jedhu yoo ta'u, bakki qorannichi itti gaggeeffame Magaalaa Dirree dhawaa mana barumsaa Saabbiyaan sad.2^{ffaa} fi qophaa'inaa keessatti.Kaayyoon qorannichaatis barreeffama barattoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffa} mana barumsaa Saabbiyaan sad.2^{ffaa} fi qophaa'inaa keessatti ija barreeffama gaariitiin xiinxaluudha. Kanaaf qorannoon lamaanuu hojjataman

barreeffama irratti yoo ta'eyyuu, mata duree, bakka itti gaggeeffamaniifi kaayyoon isaanii adda adda isaan taasisa.

Qorannoon walfakkiin qorannoo kanaa inni sadaffaan ammas Bara 2007 Balaay Shifarraatiin kan gaggeeffame yommuu ta'u, mata dureen qorannichaatis “Dandeettii barreessuu gabbifachuu keessatti rakkoowwan barattoota kutaa 11^{ffaa} mudatan: Mana barumsaa sadarkaa 2^{ffaa} fi qophaa'inaa Shaamboorratti.” kan jedhuudha. kaayyoon qorannichaatis dandeettii barreessuu gabbifachuu keessatti rakkoolee barattoota kutaa 11^{ffaa} mudatan addaan baasee qaaccessuudha. Mata dureen qorannoo kanaa immoo “Xiinxala barreeffama barattoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} ija barreeffama gaariitiin” kan jedhu yoo ta'u, bakki qorannichi itti gaggeeffame Magaalaa Dirree dhawaa mana barumsaa Saabbiyaan sad.2^{ffaa} fi qophaa'inaa keessatti. Kaayyoon qorannichaatis barreeffama barattoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffa} mana barumsaa Saabbiyaan sad.2^{ffaa} fi qophaa'inaa keessatti ija barreeffama gaariitiin xiinxaluudha. Kanaaf haalli olitti ibsame kun kan nu agarsiisu qorannoon lamaanuu barreeffama irratti gaggeeffamanillee mata dureen, kaayyoofi bakka itti gaggeeffamaniin adda adda ta'uu isaaniiti.

Qorannoon walfakkiin qorannoo kanaa inni afraffaan qorannoo bara 2012 Kadiir Bullootiin gaggeeffameedha. Mata dureen qorannichaatis “Rakkoowwan keeyyata Afaan Oromootin barreessuu irratti barattoota kutaa 9^{ffaa} mudatan.” kan jedhu yommuu ta'u, bakki qorannichi itti gaggeeffame mana barumsaa sadrkaa 2^{ffaa} Dajjaasmaach Garasuu Dhukii keessatti. Kaayyoon qorannoo Kadiir gaggeessee kanaa rakkoowwan bu'uuraa keeyyata Afaan Oromootiin barreessuurratti barattoota kutaa 9^{ffaa} mudatan addaan baasuudha.

Mata dureen qorannoo kanaa immoo “Xiinxala barreeffama barattoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} ija barreeffama gaariitiin” kan jedhu yoo ta'u, bakki qorannichi itti gaggeeffame Magaalaa Dirree dhawaa mana barumsaa Saabbiyaan sad.2^{ffaa} fi qophaa'inaa keessatti. Kaayyoon qorannichaatis barreeffama barattoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffa} mana barumsaa Saabbiyaan sad.2^{ffaa} fi qophaa'inaa keessatti ija barreeffama gaariitiin xiinxaluudha. Qorannoon lamaanuu barreeffamarratti kan gaggeeffaman ta'anillee, bakka itti gaggeeffamaniin, kaayyoofi mata duree isaaniitiin adda adda ta'uun isaanii ifatti kan mul'atuudha.

Qorannoon walfakkiin qorannoo kanaa inni shanaffaan kan bara 2013 Abdussalaam Abbaa Oliitiin gaggeeffameedha. Mata dureen qorannichaatis “Dandeettii barruu guutuu barreessuu barattoota muummee Afaan Oromoofi Ogbarruu: Haala Yunivarsiitii Wallaggaa keessatti.” Kan jedhu yommuu ta’u, qorannichi kan gaggeeffame Yunivarsiitii Wallaggaa keessatti barattoota muummee Afaan Oromoo waggaa 1^{ffaa} irratti ture. Kaayyoon qorannichaatis rakkoowwan bu’uuraa barruu guutuu Afaan Oromootiin barreessurratti barattoota Yunivarsiitii Wallaggaa waggaa 1^{ffaa} mudatan addaan baasuudha. Mata dureen qorannoo kanaa immoo “Xiinxala barreeffama barattoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} ija barreeffama gaariitiin” kan jedhu yoo ta’u, bakki qorannichi itti gaggeeffame Magaalaa Dirree dhawaa mana barumsaa Saabbiyaan sad.2^{ffaa} fi qophaa’inaa keessatti. Kaayyoon qorannichaatis barreeffama barattoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffa} mana barumsaa Saabbiyaan sad.2^{ffaa} fi qophaa’inaa keessatti ija barreeffama gaariitiin xiinxaluudha. Qorannoon lamaanuu barreeffamarratti gaggeeffamuu isaaniitiin tokkummaa qabaatanis mata duree, bakka itti hojjatamaniifi kaayyoo isaaniitin garaagarummaa qabu jechuudha.

Qorannoon walfakkii inni 6^{ffaa} immoo qorannoo bara 2016 Sisaay Siyyumiin hojjatameedha. Mata dureen qorannichaatis “Xiinxala wantoota dandeettii barreessuu barattoota Afaan Oromoo kutaa 11^{ffaa} irratti sababa ta’an” kan jedhu yommuu ta’u, bakki itti gaggeeffame immoo mana barumsaa qophaa’inaa Shaashamannetiifi mna barumsaa qophaa’inaa Luusiitti ture. Kaayyoon qorannichaatis xiinxala wantoota dandeettii barreessuu barattoota Afaan Oromoo kutaa 11^{ffaa} irratti dhiibbaa fidan addaan baasuun qaaccessuudha. Mata dureen qorannoo kanaa immoo “Xiinxala barreeffama barattoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} ija barreeffama gaariitiin” kan jedhu yoo ta’u, bakki qorannichi itti gaggeeffame Magaalaa Dirree dhawaa mana barumsaa Saabbiyaan sad.2^{ffaa} fi qophaa’inaa keessatti. Kaayyoon qorannichaatis barreeffama barattoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffa} mana barumsaa Saabbiyaan sad.2^{ffaa} fi qophaa’inaa keessatti ija barreeffama gaariitiin xiinxaluudha. Kanaaf qorannoowwan lamaanuu barreeffama irratti gaggeeffamuu isaaniitiin wal fakkeenya qabaatanis mata duree, kaayyoofi bakkaan gargar ta’u jechuudha.

Boqonnaa Sadii: Saxaxaafi Mala Qorannichaa

3.1. Saxaxa Qorannichaa

Qorannoon kun barreeffama barattoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} irratti kan xiyyeeffatu yommuu ta’u, malli qorannichaatis mala makaa (mala akkamtaafi mala hammamtaa) ta’ee, haala barbaachisaa ta’een ragaaleen kan ittiin xiinxalaman jechuudha. Sababni isaas, ragaaleen qorannichaaf funaanaman karaa lakkoofsaatiifi lakkoofsa male kan xiinxalaman waan ta’eefidha.

3.2. Madda Ragaalee

Qorannoo kanaaf akka madda ragaatti kenneen fudhataman barsiisota mana barumsichaatti kutaa 10^{ffaa} Afaan Oromoo barsiisan, barattoota mana barumsichaatti kutaa 10^{ffaa} Afaan oromoo baratan, kitaaba Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} tiifi daftara barattoota kutaa 10^{ffaa} kan barnoota Afaan Oromoo ti. Sababni isaas kanneen olitti eeraman kunniin dhimmicha qoratamu wajjiin kallattiin hidhata waan qabaniif jechuudha.

3.3. Iddattoo fi Mala iddatteessuu

Qorannoo kamiyyuu gaggeessuuf odeeffannoo funaanuun barbaachisaadha. Odeeffannoo barbaachisaa ta’e funaanuuf immoo, iddattoo filachuun dirqama ta’a. Sababni isaas, kanneen qorannoon irratti gaggeeffamu hundarraa odeeffannoo funaanuun rakkisaa waan ta’eefidha. Maalummaa iddattoo ilaalchisee Babbie,(2005:110). Yommuu ibbsu, “Sampling is a process of selecting samples from a group or population to be come the foundation for estimating and predicating the out come of the population as well as to detect the unknown piece of information.” Jedha. Yaada kanarraa wanti hubannu iddatteessuu jechuun adeemsa garee ykn namoota hedduu keessaa iddattoo filachuu ta’ee, bu’uura tilmaama waa’ee namoota sanaa akkasumas, odeeffannoo hin beekamne beekuuf godhamuu ta’uu isaati.

Zikmund, (2003:27). Yaaduma olitti ibsame kana yaada fakkaatu yommuu kaa’u, “Researchers usually draw conclusions about large groups by taking a sample. A sample is a segment of the population selected to represent the population as a whole” jechuudaan ibsa. Yaada kanarraa wanti hubastamu, qorattoonni yeroo hunda dhimma

garee ykn namoota hedduu goolabarra kan ga'an iddattoo fudhachuudhaan akka ta'ee fi iddattoo jechuun immoo, murna namoota heddu keessaa filatamuun namoota hedduu bakka bu'an ta'uu isaati.

Yaaduma olitti ibsame kanarraa ka'uudhaan qorataan qorannoo kanaatis, manneen barnootaa sadarkaa 2^{ffaa} fi qophaa'inaa magaalaa Dirreedhawaa keessatti argaman keessaa mana barumsaa Saabbiyaan Sad. 2^{ffaa} fi qophaa'inaa mala iddatteessuu miti carraa keessaa iddatteessuu akkayyootti fayyadamuudhaan, filatee qorannoo isaa gaggeessee jira. Mana barumsaa saabbiyaan sadarka 2^{ffaa} fi qophaa'ina kana kaayyeffatee sababni filateef manni barumsichaa baay'ina barattootaatiin ol aanaa ta'uu isaa, walakkaa magaalatti waan argamuuf barattoota kallattii hundaayyuu dhufan kan simatu waan ta'eef akkasumas, qorataan qorannoo kanaatis, manuma barumsaa kana waan barsiisuuf manni barumsaa kun mijataadha jedhee filate.

Qorataan kun kutaalee barnoonni Afaan Oromoo itti kennamu keessaa kutaa 10^{ffaa} mala iddattoo carraatiin filate. Kunis, kutaalee hundaa waraqaa hammi isaa walqixa ta'e irratti barreessee maruudhaan carraan tokko keessa akka bahu nama biraa fuusisusuudhaan kutaa 10^{ffaa} filate.

Barattoota kutaa 10^{ffaa} baratan kanneen baay'inni isaanii 227 ta'u keessaa barattoota 75 (%33) mala iddatteessuu sirnaawaatti fayyadamuudhaan iddattummaaf filatamaniiru. Kunis, barattoota lama bira dabraa sadaffaa fudhachuudhaan hojiin iddattummaa fi iddatteessuu raawwatame. Gama biraatiin barsiisota mana barumsichaatti barnoota Afaan Oromoo barsiisan afur keessaa barsiisota afranuu mala iddatteessuu miti carraatiin ykn mala iddatteessuu akkaayyootti fayyadamuun filachuudhaan akka odeeffannoo kennan taasifameera.

3.4. Tooftaa Funaansa Ragaalee

Adeemsa qorannoo gaggeessuu keessatti qabxiin xiyyeeffannoo guddaa barbaadu funaansa ragaaleeti. Sababni isaas kaayyoon qorannoon tokko gaggeeffamuuf waa'ee dhimma qoratamu sanii qulqulleessanii adda baafatanii beekuuf waan ta'eefidha. Kana godhuuf immoo, tooftaalee odeeffannoon barbaachisaa ta'e, itti funaanamuun adda baaftanii beekuun barbaachisaa ta'a. Haaluma kanaan qorataan kunis, tooftaa ragaaleen

itti funaanamuu danda'an keessaa sakatta'a dokumeentiitti, qormaata, af-gaafiifi ba-rgaafii fayyadamuudhaan ragaalee barbachisaa ta'an walitti qabatee jira.

3.4.1. Xiinxala Dokumeentii

Xiinxala dokumeentii kan jedhamu ragaalee barreeffamaan jiran sakatta'uudhaan odeeffannoo funaanuu jechuudha. Haaluma kanaan Qorataan qorannoo kanaatis, odeeffannoo dabalataa argachuuf daftara barattoota kutaa 10^{ffaa} keessaa hamma tokko fudhachuun barreeffama barattootaa xiinxaleera. Gama biraatiin kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} keessatti faca'iinsa gochaalee barreessuu addaan baafachuuf mala kanatti fayyadamuun xiinxaleera. Haaluma walfakkaatuun, qormaanni barreeffamaatis xiinxalameera.

3.4.2. Qormaata

Adeemsa hojii qorannoo kanaa keessatti, tooftaalee ragaaleen itti funaanaman keessaa tokkoo qormaata. Haaluma kanaan, qormaanni barreeffamaa qophaa'ee barattoonni iddattummaan filataman kanneen baay'inni isaanii 75 ta'uuf laatamee barreeffama mataa ofiitiin akka barressan godhuun ragaan barbaachisaa ta'e funaanameera. Kunis kan ta'eef, qorannoo barreeffama ga'umsa qabu irratti gaggeeffamu kanaaf odeeffannoon barbaachisu kallattiin kan argamu irra caalaa karaa barreeffama barreessisiisuu kanaan waan ta'eef jechuudha.

3.4.3. Af-Gaafii

Kaayyoo qorannichaa irratti hundaa'uudhaan qorataan gaafilee af-gaafii shan kanneen odeeffannoon waliigalaa irraa argamuu danda'u qopheessee barsiisota afur kanneen mana barumsaa saabbiyaan sad. 2ffaafi qophaa'inaa keessatti Afaan Oromoo barsiisan gaafachuudhaan odeeffannoo ga'aa ta'e walitti qabachuu danda'eera.

3.4.4. Bar- Gaafii

Qorataan qorannoo kanaa qorannicha bu'aa qabeessa taasisuuf gaafilee kaayyoo qorannichaa bu'uureeffatan haala ba-rgaafiitiin barattoota baay'inni isaanii 75 ta'eef gaafilee kudha shan, barsiisota baay'inni isaanii afur ta'eef immoo gaafilee jaha qopheessee raabsuun odeeffannoo bal'aa argachuu danda'eera.

3.5. Mala xiinxala Ragaalee

Qorataan qorannoo kanaa dursee odeef-keennitootaaf qajeelfama ifa ta'e waan keeneef, odeef-kennitoonni rakkoo tokko malee raga barbaachisaa ta'e kennaniiru. Kanumarraa ka'uudhaan, ragaaleen funaanaman tooftaa odeeffannoowwan madda ragaa irraa itti funaanamanii fi hiikin itti kennamerratti hundaa'uudhaan xiinxalamaniiru.

Haaluma kanaan, odeffannoowwan mada raga irraa funaanaman haala wal fakkeenyaafi walitti dhiyeenya qabaniin qindaa'aniiru. Odeeffannoowwan bar-gaafii kanneen bifa hammamtaa qaban gabatee ykn taattoo keessatti bifa lakkoofsaatiin ykn dhibbantaatiin (%) kurfaa'anii kaa'amaniiru. Dhumarratti, xiinxalli waliigalaa taasifamuun hiikni ragaaleef kennameera. Karaa biraattiin odeeffannoon af-gaafii kanneen bifa akkamtaatiin funaanaman walitti qindaa'uun jechaan xiinxalamaniiru. Dhuma irraattis, bu'aan qorannichaa ibsamee yaanni furmaataa kaa'amee jira.

Itti aansuun, ragaaleen qorannoo kanaaf ni barbaachisu jedhamanii walitti qabaman erga qindaa'anii booda qorannicha bu'aa qabeessa akka taasisan ijibbaanni godhameera. Haaluma kanaan ragaaleen karaa bar-gaafiifiitiin funaanaman tooftaa hammamtaatiin yommuu xiinxalaman, kanneen haala af-gaafiitiin funaanaman tooftaa akkamtaatiin xiinxalamaniiru. Ragaaleen haala barreeffamaatiifi sakatta'a dokumeentiitiin walitti qabaman barreeffama afaan Oromoo barreessuu keessatti gayee isaan qabaniin wal qabsiisuun caasaa sagalee, birsagaa, jechaa fi himootaa akkasumas sirnoota tuqaalee ilaalchisee dogoggoroonni uumaman kaafamanii xiinxalamaniiru.

Boqonnaa Afur: Xiinxala Ragaalee

4.1. Ibsa Waa'ee odeef-kennitootaa

Barattoonni mana barumsaa saabbiyaan sadarka 2ffaa fi qophaa'inaatti afaan oromoo bara kana kutaa 10^{ffaa} baratan keessaa kanneen odeeffannoo kennan dhiira 40 fi dubara 35 yommuu ta'an akkuma waliigalaatti barattota 75 dha. Gama biraatiin barsiisonni mana barumsichaatti afaan oromoo kutaa 10^{ffaa} barsiisan afur yommuu ta'an isaan keessaa lama dhiira, lama immoo dubartoota. Barsiisonni kunniin sadarkaa barnootaatiin hundi isaaniituu digrii duraa (BA) qabu. Tajaajila barsiisummaatiin immoo waggaa 9-22 barsiisuudhaan muuxannoo gahaa kanneen qabaniidha. Walumaa galatti waa'ee barsiisotaa raga isaan keennanirraa wanti hubamu barsiisonni hunduu ogummaa barsiisuutiin digrii duraa kan qabaniifi muuxannoo hojii gahaa kan qaban ta'uu isaati. Ragaaleen odeef-kennitoota armaan olitti eeraman kanniin irraa tooftaa funaansa ragaalee adda addaatiin fayyadamuun walitti qabaman bifa qindaa'aa ta'een duraa duubummaa isaanii eeggatanii haala ifa ta'een xiinxalamuun mata duree kanajalatti dhiyaataniiru.

4.2. Xiinxala Ragaalee Dokumentii

Madda ragaalee dokumeentii kanneen jennuun ragaalee maddoota ragaalee duraa irraa haala barreeffamaatiin dhiyaataniifi, ragaalee duraan barreeffamanii jiran irraa ragaalee funaanamaniidha. Haaluma kanaan, mata-duree kana jalatti qormaanni barattootaa, gochaaleen barreessuu kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo keessatti argamaniifi daftarri barattootaa xiinxalameera.

4.2.1 Xiinxala Qormaataa

Mata-duree qormaata jedhu kana jalatti mata-dureewwan xiixala qormaata qubeessuutiifi xiinxala qormaata barreeffama gabaabaa jedhaman dhiyaataniiru.

4.2.1.1. Xiinxala Qormaata Qubeessuu

Qorannoo kana keessatti rakkoo barreeffama ga'umsaaa qabuu keessaa isa cimaafi kan furmaata argachuu qabu jedhamee xiyyeeffannoon itti kenname keessaa tokko hanqina qubeessuuti. Kanaaf jechoonni kudhan haala qormaataatiin qophaa'anii barattootaan akka

barreeffaman taasifamee jira. Haaluma kanaan jechoonni barattootaan barreeffaman gabatee armaan gadii keessatti xiinxalamaniiru.

Gabatee 1.Xiyyeeffannoo qormaata Qubeessuu

Jechoota kennaman	Barattoota dogoggoraan qubeessan		Barattoota sirrii qubeessan		Ida'ama	
	lak.	%	lak.	%	lak.	%
1.Ijibbaata	62	82.7	13	17.3	75	100
2.Guddina	40	53.3	35	46.7	75	100
3.Harca'uu	67	89.3	8	10.7	75	100
4.Qindoomina	70	93.3	5	6.7	75	100
5.Si'aayina	65	86.7	10	13.3	75	100
6.jijjiiramuu	72	96	3	4	75	100
7.Faca'iinsa	68	90.7	7	9.3	75	100
8.Caaccuu	54	72	21	28	75	100
9.Sirna	59	78.7	16	21.3	75	100
10.Sirruummaa	60	80	15	20	75	100

Qormaata gabatee 1^{ffaa} armaan olii keessatti xiinxalame kanarraa haala qubeessuu barattootaa ilaalchisee waan hedduu hubachuu dandeenya. Kunis barreeffama ga'umsa qabu barreessuu keessatti hanqinni guddaan barattootarraa mul'atu hanqina qubeessuuti. Hanqinni qubeessuu kun hanqina gama barreeffama ga'umssa qabuu barreessuutiin barattoota irraa mul'atu keessaa isa hangafaati kan nu jechisiisu ragaa gabatee armaan olii kanarratti mul'atu kanadha. Gabatee armaan olii irraa akkuma mul'atu kana barattoota jechoota armaan olii bareessan keessaa garri caalu kanneen qubeessuu irraatti hanqina baay'ee qabaniidha. Hanqina barattoonni qubeessuu irratti baay'inaan agarsiisan keessaa muraasa akka fakkeenyaatti akka armaan gadii kanatti ilaalla.

Jechoota sirrii

Jechoota dogoggoraan qubeeffaman

1. Ijibbaata ijibaatta, ijjibbata, ijibbataa, ijiibaata fi k.k.f.
2. Guddina gudiina, guuddinnaa, gudinnaa, guuddiinna fi k.k.f.
3. Harca'uu haracaa'u, haricau, harraca'u, harcca'uu fi k.k.f.
4. Qindoomina..... qinddomiina, qinnidommina, qiindominna, fi k.k.f.
5. Si'aayina..... siaynaa, si'ayna, sii'ayinna, si'ayiinnaa fi k.k.f.
6. Jijjiiramuu jijiraammu, jijjiramuu, jijjiraamu fi k.k.f.
7. Faca'iinsa..... faaca'insaa, facca'isa, faacainsa fi k.k.f.

8. Caaccuu..... caacu, cacuu, caacu, caccu fi k.k.f.
9. Sirna..... sirrina, siriinna, sirina, siirnaa fi k.k.f.
10. Sirrummaa..... siruma, sirumma, siruummaa fi k.k.f.

Haala kanaafi kanneen fakkaataniin dogoggorri qubeessuu barreeffama keessatti uumamuudhaan ergaa dabarsuuf barbaadame faallessa jechuudha. Hanqinni barreeffama ga'umsa qabuu haala kanaan uumamu kun barattoota hamma dhumaatti wajjiin deemuudhaan erga barnoota xumuranii boodas rakkoon kun rakkoodhuma ta'ee itti fufa. Kanaaf rakkoon hanqina qubeessuu amma barattootarratti ifatti calaqqisu kun bakka wayiitti dhaabbachuu qaba. Kana jechuun hanqinni qubeessuu kan barattootarraa mul'atu kun kan nu agarsiisu, brattoonni seera barreeffama afaanichaa eeganii haala sirrii ta'een barreessuu irratti hanqina guddaa akka qabaniidha. Kanaaf qaamni dhimmi kun kallattin ilaallatu barsiisonniifi barattoonni jabaatanii hojjachuu akka qabaniidha fakkeenyi hanqina qubeessuu armaan olii kan nu hubachiisu jechuudha.

4.2.1.2. Xiinxala Qormaata Barreeffama Gabaabaa

Barreeffama barattootaa jia barreeffama ga'umsa qabuutiin xiinxaluudhaan dogoggoroota jiran ifa baasuuf barattoonni mata duree tokko filatanii dhiimma filatan irratti keeyyata sadii akka barreessaan taasifameera. Barreeffama barattoonni barreessan kana madaaluudhaan dogoggoroonni mul'atan maal akka ta'an akka armaan gadii kanatti xiinxalamaniiru. Haaluma kanaan barattoota barreeffama akka barreessan taasifaman keessaa barreeffama isaanii keessatti dogoggorri qubeessuu bal'inaan mul'ata. Kana jechuun barreeffama barattoonni barreessan keessatti sagaleeleen gabaabbachuu malan dheeratanii, kanneen dheerachuu malan gabaabbatanii sagaleeteen jabaachuu malan laafanii kanneen laafuu malan jabaatanii barreeffamuun mul'atan. Gama biraatiin bakka sagaleeleen hudhaafi irra butaa jiranitti sagaleelee jabeessanii yoo barreessan mul'ata. Rakkoon gama qubeessuu kanaan mul'atu kan biraa jecha barreessuu barbaadan san irraa qubee hirisuun ykn akka malee itti dabaluun barreessan. Kunis sagaleelee dubbifamaa ykn dubbachiiftuu ta'an sadii seeraan ala walitti aansanii yoo barreessan mul'ata.

Barreeffama Afaan Oromoo keessatti jecha tokkoratti qubeen tokko seeraan ala itti dabalamuun ykn seeraan ala irraa hir'achuun hiika jechichaa jijjiira. Jijjiiramuun hiika

jechichaa immoo ergaa barreeffama sanaan darbu faallessa jechuudha. Kanaaf barreeffamni barattootaa haala armaan olitti ibsameen barreeffame kun barreeffama ga'umsa qabu jechuudhaaf nama rakkisa. Kanumarraa ka'uudhaan haalli barreeffama barattootaa qabxiilee garagaraa irratti xiyyeeffachuudhaan gabateewwan armaan gadii kaassatti xiinxalameera.

Gabatee 2. Xyyeeffannoo itti fayyadama sirna tuqaalee

Sirna tuqaalee	Barattoota sirnaan itti fayyadaman		Barattoota hanqina itti fayyadamuu qaban		Ida'ama	
	lak.	%	lak.	%	lak.	%
1.Tuqaa	33	44	42	56	75	100
2.Qoodduu	24	32	51	68	75	100
3.Buufata xiqqaa	7	9	68	91	75	100
4.Mallattoo gaafii	21	28	54	72	75	100
5.Mallattoo raajeffannoo	9	12	66	88	75	100
6.mallattoo waraabbii	6	8	69	92	75	100
7.Sarara xiqqaa	15	20	60	80	75	100
8.Tuq-lamee	17	23	58	77	75	100

Gabatee 2^{ffaa} armaan olii irraa wanti hubannu xiinxala barreeffama barattootaa keessatti akka hanqinaatti kan kaafame dogoggora sirna tuqaaleeti. Barattoota barreeffamicha barreessan keessa barreeffama hedduu isaanii keessatti dogoggorri sirna tuqaalee kun bal'inaan kan mul'atu ta'uu isaati. Barreeffama barattooa keessatti sirni tuqaalee kanneen akka buufata xiqqaa (;), tuq-lamee (:), mallattoo waraabbii (“ ”) fi kanneen birootis bakka silaa itti galuu isaan barbaachisutti osoo hin galin hafaniiru. Mallattoo tuqaatis (.) darbee darbee osoo itti hin fayyadamne hafan. Kunis hanqinni mallattoo tuqaa(.) kun barattoota 42(%56) irratti bal'inaan mul'ata. Kana jechuun barreeffama isaanii keessatti dhuma himaa irratti, sagaleewwan gabaajjee jidduttiifi bakkeewwan barbaachisaa ta'an hedduu irratti hin fayyadamne jechuudha. Barattoonni 33(%44) ta'an immoo mallattoo tuqaa itti fayyadamaniiru. Haaluma walfakkaatuun mallattoo qoodduu barattoonni 24(%32) sirnaan yoo itti fayyadaman barattoonni 51(%68) dogoggora itti fayyadama mallattoo qoodduu qabu. Buufata xiqqaa barattoonni 7(%9) sirnaan yoo itti fayyadaman barattoonni 68(%91) hanqina qabu. Mallattoo gaafii barattoonni 21(%28) sirnaan yoo itti

fayyadaman barattoonni 54(%72) hanqina qabu. Mallattoo raajeffannoo barattoonni 9(%12) sirnaan yommuu itti fayyadaman barattoonni 66(%88) immoo hanqina qabu. Mallattoo waraabbii barattoonni 6(%8) sirnaan yoo itti fayyadaman barattoonni 69(92) ta'an immoo hanqina qabu. Sarara xiqqaa barattoonni 15(%20) ta'an sirnaan yooitti fayyadaman barattoonni 60(%80) immoo hanqina qabu. Tuq-lamee barattoonni 17(%23) ta'an sirnaan yoo itti fayyadaman barattoonni 58(%77) ta'an hanqina qaban jechuudha. Walumaagalatti odeeffannoo armaan olii irraa wanti hubannu itti fayyadama sirna tuqaalee irratti barattoonni hedduun hanqina kan qaban ta'uu isaati. Gabaamatti sirni tuqaalee barreeffama hoogganuu keessatti gayeen isaanii olaanaa ta'ee osoo jiru barreeffama barattootaa keessatti garuu hanqina guddatu mul'ata jechuu dandeenya.

Gabatee 3. Xiyyeeffannoo filannoo jechootaa, qub-guddeessaa, ijaarsa keeyyataa, Qindoomina yaadaa

Qabxii xiyyeeffannoo	Baay'ina barattoota sirnaan itti fayyadaman ii		Baay'ina barattoota hanqina itti fayyadamaa qabanii		Ida'ama	
	lak.	%	lak.	%	lak.	%
Haala itti fayyadama filannoo jechootaa barreeffama keessatti	28	37	47	63	75	100
Qub-guddeessa jalqaba himaa irratti	22	29	53	71	75	100
Qubguddeessa jalqaba maqaa dhuunfaa irratti	28	37	47	63	75	100
Qub-guddeessa jalqaba maqaa biyyaa, sabaafi k.k.f irratti	25	33	50	67	75	100
Ijaarsa keeyyataa keessatti itti fayyadama hima ijoo, himoota callaafi hima goolabaa	18	24	57	76	75	100
Qindoomina yaadaa tartiiba gochaatiin	11	15	64	85	75	100
Qindoomina yaadaa tartiiba yerootiin	5	7	70	93	75	100

Gabatee 3^{ffaa} irratti akkuma mul'atutti barreeffamni barattootaa yommuu xiinxalamu qabxiin akka hanqinaatti mul'ate dogoggora filannoo jechootaati. Kunis, barattoonni 47(%63) ta'an barreeffamicha yommuu barreessan dogoggorii filannoo jechootaa dabree dabree keessaa calaqqisa. Kana jechuun, jechoonni ergifatamuu hin barbaachifne

ergifatamanii barreeffamicha keessatti mul'atu. Fkn :- 'Cidha' jechuun osoo danda'amu 'aruuzaa' jedhu, 'irbaata' jechuun osoo jiru 'hiraata' jedhu, 'misirroota' jechuun osoo danda'amu 'aruuztota' jechuudhaan yommuu barreessan mul'ata. Gama biraatiin filannoo biraattii fayyadamuun osoo danda'amu jechootaa fi walqabsiistota gosa tokkoo yeroo heddu irraa deddeebi'anii yommuu itti fayyadaman mul'ata. Adeemsi akkanaa kunis ga'umsa barreeffama tokkoo miidhuu kan danda'uudha. Barattoota qormaata kana fudhatan keessaa barattoonni 28(%37) ta'an immoo kanneen haala fooyya'aa ta'een barreessaniidha.

Barreeffama afaan tokkoo keessatti itti fayyadamni filannoo jechootaa of eeggannoo cimaa kan barbaaduudha. Guddina afaan tokkootiif barreeffamni ga'umsa qabu lafee dugdaati jechuu ni dandeenya. Sababni isaas barreeffamni afaan saniin barreeffamu barreeffama ga'umsa qabu hin taane taanaan ergaan afaan saniin darbu faalla'e jechuudha. Wantoota ga'umsa barreeffama afaan tokkoo balleessan keessaa tokko filannoo jechootaa sirrii hin taaneedha. Kana jechuun afaan tokkoo osoo jecha mata ofii qabu kan isaa dhiisanii jecha alagaa itti ergifachuun jecha afaan sanaa balleessuu ta'a. Jechi afaan tokkoo bade jechuun immoo afaanichi bade jechuudha. Kanaaf barattoonni beekaas ta'ee wallaalaan filannoo jecha afaan ittiin barreessanii saniif of eeggannoo hin goone taanaan barreeffama ga'umsa qabu qofarratti osoo hin taane afaan ittiin barreessan san irrattis miidhatu gaha jechuudha. Kanaaf hanqinni barreeffama barattootaa keessatti mul'atu kun kan nu hubachiisu hanqinni gama filannoo jechaatiin barattootarratti mu'atu kun akkuma rakkoolee barreeffama ga'umsa qabuu kanneen biroo hatattamaan kan furmaata barbaadu ta'uu isaati.

Barreeffama barattootaa keessatti rakkoon akka hanqinaatti kaafamu kan biraa immoo dogoggora qub-guddeessaati. Gabatee 3^{ffaa} armaan olii irraa akkuma mul'atutti barrattoota barreeffama barreessan keessaa hedduun isaanii barreeffama isaanii keessatti dogoggorri itti fayyadama qub-guddeessaa bal'inaan kan mul'atu ta'uu isaati. Haaluma kanaan qub-guddeessa jalqaba himaa irratti barattoonni 22(%29) ta'an sirnaan yoo itti fayyadaman barattoonni 53(%71) ta'an immoo hanqina qabu, qub-guddeessa jalqaba maqaa dhuunfaa irratti barattoonni 28(%37) sirnaan yoo itti fayyadaman barattoonni 47(%63) ta'an immoo hanqina qabu. Qub-guddeessa jalqaba maqaalee biyyaa, maqaalee

sabaafi k.k.f irratti barattoonni 25(%33) sirnaan yoo itti fayyadaman barattoonni 50(%67) ta'an immoo hanqina akka qaban gabatee kanarraa agarra jechuudha. Kana jechuun qub-guddeessi tajaajila kan kennuu qabu jalqaba hima tokkoo irratti, jalqaba jecha maqaa dhuunfaa irratti, jalqaba maqaalee biyyaa, sabaa, ardii fi k.k.f irratti galuudhaan tajaajiluu qaba. Barreeffama barattoota kanniinii keessatti garuu kan mul'atu faallaa kanaati. Himoota qubee xiqqaadhaan jalqabanii walakkaa himaa keessatti bakka hin barbaachifnetti qubee guddaa yommuu fayyadaman mul'ata. Bakka barbaachisaa ta'etti immoo yoo irraa hambisan mul'ata. Walumaagalatti odeeffannoo armaan olii irraa wanti hubannu barreeffama barattootaa keessatti hanqinni itti fayyadama qub-guddeessaa bal'inaan kan mul'atu ta'uu isaati. Kanaaf Barreeffamni haala kanaan barreeffame ija barreeffama ga'umsa qabuutiin yommuu xiinxalamu hanqina guddaa akka qabu agarsiisa jechuudha.

Gama biraatiin gabatee 3^{ffaa} armaan olii irratti akkuma mul'atutti adeemsa ijaarsa keeyyataa keessatti barattoonni sirnaan barreessan 18(%24) yommuu ta'an barattoonni keeyyata ijaaruu irratti hanqina qaban immoo 57(%76) ta'u jechaadha. Kana jechuun gabatee armaan olii irraa wanti hubannu barreeffama ga'umsa qabu barreessuu keessatti ijaarsa keeyyataa irratti barattoonni hanqina guddaa kan qabn ta'uu isaati. Dogoggora ijaarsa keeyyataa yommuu jennu qaamota keeyyataa jechuun hima ijoo, himoota gargaartuu fi hima goolabaa haala ifa ta'een itti fayyadamuu dhabuufi keeyyata tokko keessa himni ijoon tokko ta'uu osoo qabu himoota ijoo yaada adda addaa qaban keeyyata tokko keessatti itti fayyadamuudhaan dhaamsi keeyyatichaan darbu akka nama harkaa waldhawu godhuudhaan dogoggora uumanii ergaa keeyyatichaa gatii dhabsiisu. Dhimmuma ijaarsa keeyyataa kana ilaalchisuun Geetaachoon(2005:124) yommuu kaa'u, "keeyyanni tokko yommuu barreeffamu amaloota keeyyanni qabaachuu qabu hunda guutuu qaba. Kunis amaloonni keeyyataa kanneen akka tokkummaa, walta'iinsa, guutummaa, kaayyoo fi k.k.f yommuu ta'an, keeyyanni tokko keeyyata ergaa guutuu dabarsu ta'uuf amaloota kanniin guutuu qaba" jechuudhaan ibsa.

Yaaduma olitti ibsame kanarraa ka'uudhaan barreeffamni barattootaa yommuu xiinxalamu hanqinni amaloota keeyyataa kun bal'inaan mul'ata. Kana jechuun yaanni

hima ijoo keessatti kaafame himoota gargaartuu keeyyatichaa keessatti jijjiiramuudhaan yaada biraa yoo barreessan mul'ata. Kun immoo tokkummaa keeyyafichaa balleessa.

Gama biratiin hanqinni barreeffama barattootaa keessatti mul'atu barreeffama keeyyata isaanii keessatti himoonni hedduun walitti hin rarra'an; himoonni walqabsiistuun wal qabachuu malan osoo wal hin qabatin hafanii mul'atu. Keeyyata barattoonni barreessan keessatti himni ijoo fi himoonni gargaartuun yaada adda addaa waan ibsaniif xiyyeeffannoon keeyyatichaa kana jedhanii himuuf nama rakkisa. Walumaagalatti barreeffama barattootaa ija barreeffama ga'umsa qabuutiin yommuu xiinxallu gama ijaarsa keeyyataatiin hanqinni akka jiru agarsiisa jechuudha.

Barreeffamni barattootaa ija barreeffama ga'umsa qaabuutiin yommuu xiinxalamu dogoggorri bal'inaan mul'atu kan biraa dogoggora qindoomina yaadaati. Akkuma gabatee 3^{ffaa} armaan olii irratti mul'atutti barattoonni hanqina heddu gama qindoomina yaadaatiin agarsiisan. Kunis akkuma gabatee armaan olii irraa mul'atutti barattoonni barreeffama isaanii keessatti qindoomina yaadaa haala tartiiba gochaa sirritti barreessan 11(%15) yommuu ta'an, barattoonni 64(%85) ta'an immoo hanqina qaban. Gama biraatiin barreeffama isaanii keessatti qindoomina yaadaa tartiiba yerootiin kanneen sirnaan barreessan 5(%7) yommuu ta'an barattoonni 70(%93) ta'an immoo gama kanaan hanqina akka qaban odeeffannoo gabatee armaan olii irraa hubachuu dandeenya jechuudha. Dogoggora qindoomina yaadaa yommuu jennu yaada barreeffamaan ibsuu barbaadan san walitti qindeessanii ibsuu irratti hanqina qabaachuu jechuudha. Kunis keeyyata isaan barreessan keessatti yaanni hima ijoo keessatti kaasan, himoota callaa keessatti kaasanii fi hima goolabaa keessatti kaasan ergaa adda addaa dabarsu. Keeyyatoonni isaan barreessanis haaluma walfakkaatuun qindoomina hin qaban. Sababa kanarraa kan ka'e ergaan isaan dubbisaa biraan ga'uu barbaadan gufachuu danda'a jechuudha.

Barreeffama barattootaa irraa hanqinni mul'atu kan bira dogoggora iftoominaati. Barattoonni hanqina gama kanaan jiru mul'isan hunduma isaaniiti jechuu dandeenya. Sababni isaas rakkooleen hanqina barreeffama ga'umsa qabuuti jedhamanii armaan olitti kaafaman keessaa namni tooko yoo xiqqaate hanqina tokko waan hin dhabneef jechuudha. Rakkooleen hanqina barreeffama ga'umsa qabuuti jedhaman keessaa tokko

ykn lama barreeffama tokko keessaa ni mul'atan taanaan barreeffamni sun hanqina iftoominaa qaba jechuu dandeenya. Barreeffamni barattootaa hanqina iftoominaa qaba yommuu jennu himoonni barreeffamicha keessatti barattoonni itti gargaaraman yaa'a yaadaa walqabataa ta'an hin qaban jechuudha. Kana jechuun walqabsiistota barbaachisoo ta'anitti baay'inaan waan itti hin fayyadaminiifi himoonni tokko tokko immoo gochima waan hin qabneef rarra'anii kan hafanii dha. Haalli kun immoo ergaa dabarsuu barbaadan ifatti hin agarsiisu. Gama biraatiin barreeffamni barattootaa irra caalaan isaa hanqina qubeessuu waan qabuuf wanti isaan jechuu barbaadan tilmaamaan yoo ta'e malee ifatti hin beekamu. Kanaaf barreeffamni barattootaa rakkoolee olotti tarreeffamanii ibsaman irraa kan ka'e ergaa dabarsuu barbaade ifatti dubbisaa biraan ga'uu hin danda'u. Kun immoo barreeffamni barattootaa hanqina iftoominaa akka qabu agarsiisa jechuudha.

Akkuma waliigalaatti yommuu ilaalalamu barreeffaama barattoota mana barumsaa sasbbiyaan sadarkaa 2ffaa fi qophaa'inaatti kutaa 10ffaa Afaan Oromoo baratani ija barreeffama aga'umsa qabuutiin yommuu xiinxalamu hedduu isaanii irratti dogoggoroota adda addaattu mul'ata. Barreeffama ga'umsa qabu barreessuu barattootaa irraatti dogoggoroota mul'atan keessa sadarkaa tokkoffaafi lammaffaa kanneen qabatan dogoggora qubeessuutii fi dogoggora qub guddeessaati. Dogoggoroonni barreeffama barattootaa keessatti mul'atan kanneen birootis haaluma walduraa duuba isaaniittin armaan oliti ibsamaniiru. Dogoggoroonni haala kanaan barreeffama barattootaa keessatti mul'atan barreeffama barattootaa ija barreeffama ga'umsa qabuutiin yommuu xiinxalamu hanqinni hedduu akka jiru agarsiisa jechuudha.

4.2.2. Xiinxala Ragaalee barreessuu kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo keessatti argamanii

Danddeettii barreessuu barattootaa gabbisuuf gayeen kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo baay'ee murteessaadha. Sababni isaa kitaabicha keessatti gilgaalonni barreessuu haalaan qophaa'anii barattoota shaaklchiisuu dandeenyaan barattoonni barreeffama ga'umsa qabu barreessuu irratti haala walitti fufaa ta'een danddeettii isaanii gabbifachuu kan dandeessisu waan ta'eef jechuudha. Haaluma kanaan faca'iinsi gochaalee barreessuu kataaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} keessatti argaman armaan gaditti xiinxalamee jira.

Gabatee 4. Faca'iinsa gochgaalee barreessuu kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 10ffaa keessatti dhiyaatan.

Boqonnaa	Baay'ina gochaalee waliigalaa		Baay'ina gochaalee barreessuu	
	Lakk.	%	Lakk.	%
Tokko	11	%100	1	%9
Lama	12	%100	-	-
Sadii	7	%100	-	-
Afur	8	%100	1	%13
Shan	6	%100	2	%33
Jaha	7	%100	2	%29
Torba	6	%100	2	%33
Saddeet	7	%100	3	%43
Sagal	9	%100	-	-
Kudhan	7	%100	2	%29
Kudha tokko	6	%100	-	-
Kudha lama	6	%100	1	%17
Kudha sadii	6	%100	1	%17
Kudha afur	11	%100	1	%9
Kudha shan	6	%100	-	-
Kudha jaha	5	%100	-	-
Kudha torba	4	%100	-	-
Kudha saddeet	3	%100	-	-
Ida'ama	127	%100	16	%13

Gabatee 4^{ffaa} armaan olii akkuma agarsiisutti faca'iinsi gochaalee barreessuu boqonnaa lama, sadii, sagal, kudha tokko, kudha shan, kudha jaha, kudha torba fi boqonnaa kudha saddeet keessaa gilgaalli barreessuu sirumaa hinjiru. Boqonnaalee kudha saddeet kitaabicha keessaa jiran keessaa boqonnaaleen saddeet gochaalee barreessuu hin qaban jechuudha. Gama biraatiin gilgaalota (gochaalee) 127 kitaabicha keessa jiran keessaa gochaaleen barreessuu kudha jaha (16) qofa. Kunis harka dhibba keessa %13 qofa ta'a jechuudha. Kun kan nu agarsiisu kitaabichi gochaalee barreessuu irratti barattoota hojjachiisan baay'ina akka hin qabneedha.

Akkuma waliigalatti ragaa gabatee armaan olii kana irraa wanti hubannu dogoggora barreeffama ga'umsa qabuu barrattootarraa mul'atu kanaaf haalli qophii kitaabileetis gumaacha gama ofii kan qaban ta'uu isaati.

4.2.3. Xiinxala Ragaalee daftara barattoota keessa jiranii.

Adeemsa hojii qorannoo kanaa keessaatti wantoota akka madda ragaatti fudhataman keessaa tokko daftara barattootaati. Qorataan qorannoo kanaatis barattoota mana barummsaa saabbiyaan sdarkaa 2^{ffaa} fi qophaa'inaa keessatti kutaa 10^{ffaa} Afaan Oromoo baratan keessaa daftara barattoota shanii akka fakkeenyaatti fudhachuudhaan xiinxalee jira. Haaluma kanaan qorataan kun qabxiileen irratti xyyeeffatee daftara barattoota kanniinii xiinxales akkaataa qubeessuu isaanii, haala ijaarsa himootaafi keeyyataa, akkaataa ittifayyadama sirna tuqaaleetiifi qub-guddeessaa irratti hundaa'uudhaani. Haaluma kanaan daftarri barattoota kanniinii ija barreeffama ga'umsa qabuutiin yommuu xiinxalamu hanqinaaleen adda addaa mul'ataniiru. Barattoota daftarri isaanii xiinxalame keessaa akka fakkeenyaatti daftarra barataa tokkoo yommuu kaafnu hanqinaaleen akka qubeessuu, sirna tuqaaleefi qub-guddeessaa bal'inaan mul'atan. Kunis barataan kun kitaaba isaa kan Afaan Oromoo boqonnaa 6 gilgaala 6^{ffaa} jalatti ajaja gaafii 'B' kan 'Mallattoo waraabbii dachaafi qeenxee fayyadamuun himoota shan barreesi' jedhu jalatti himoota barataan kun barreesse keessaa tokkofakkeenyaaf yoo ilaalle kan armaan gadii kana fakkaata. Himni barataan kun barreesse akkuma jirutti yommuu kaa'amu, Fkn: *"oyuruu jimaa 'Bisaan obbaasi naan' Jedhee abbaan kiyya"* jechuudhaan barreesse. Akkuma mul'atu kana barreeffama barataa kanaa dubbisanii hubachuun baay'isee rakkisaadha. Sababni isaas hanqina hedduu waan qabuuf jechuudha. Kunis jalqaba qubeen himich ittiin eegale qubee xiqqaadha, jechoota hedduu keessattis sagaleewwan seeraan ala jabaataniiru, laafaniiru, dheerataniiru, gabaabbataniiru. Gama biraatiin immoo mallattoon waraabbii bakka hin barbaachifnetti galeera, dhumarrattis tuqaa hin qabu. Rakkoon biraa immoo rakkoo qub-guddeessaati. Barreeffama barataa kanaa keessatti hanqinni biraa kan mul'atu hanqina qub-guddeessaati. Qubeen 'b' fi qubeen 'j' bakka hin barbaachifnetti qub-guddeessaan barreeffamaniiru. Hanqinaaleen kunniin akka waliigalaatti yommuu ilaalaman ga'umsa barreeffama hima kanaa balleessaniiru.

Himni olitti akka fakkeenyaatti fudhatame kun haala sirrii ta'een yommuu barreeffamu, *"Ooyruu jimaa bishaan obaasi" naan jedhe abbaan kiyya*. Jedhamee barreeffamuu qaba. Haaluma wal fakkaatuun barreeffamni barattoota hafaniitis hanqinaalee akka kanaa hedduu of keessaa akka qaban xiinxallii godhameen

mirkaneessuun danda'ameera. Walumaagalatti xiinxala daftara barattootaa kana irraa wanti hubannu, barattoonni qorannoon kun irratti gaggeeffame kunniin barreeffama ga'umsa qabu barreessuu irratti hanqina guddaa akka qabaniidha.

4.3. Xiinxala ragaalee haala bar-gaafiitiin barattotarraa funaanaman xiinxaluufi ibsuu.

Ragaaleen haala bar-gaafiitiin barattootarraa funaanaman gaafileen qorannoo kanaaf deebii argamsiisuu danda'an jedhamanii yaadaman qophaa'uun barattootaaf dhiyaatanii akka hojjataman taasisuun kanneen walitti qabamaniidha. Haaluma kanaan tokkoon tokkoo gaafilee dhiyaatanii baay'ina deebistootaa irratti hundaa'uudhaan bifa hammamtaatiin lakkoofsaan xiinxalamaniiru. Kunis gabateewwan armaan gadii keessatti haala ifa ta'een kaa'amaniiru.

Gabatee 5. Xiyyeeffannoo xiinxala afaan dhalootaafi barnoota sad. 1^{ffaa}

Gaaffii	Baay'ina barattoota deebii kennanii									
	4		3		2		1		Ida'ama	
	lak	%	lak.	%	lak.	%	lak.	%	lak.	Ida'ama
1. Afaan kee kan dhalootaa afaan kami ?	69	92	3	4	1	1.3	2	3	75	%100
2. Barnoota sadarkaa 1ffaa kutaa 1-6 afaan kamiin baratte?	73	97	2	3	-	-	-	-	75	%100
3. Maatiin kee irra caalaa afaan kamiin walii galu?	63	84	11	15	-	-	1	1.3	75	100
4. Hiriyyoota keetiifi hawaasa naannoo keetii wajjiin afaan kamiin waliigaltu?	57	76	18	24	-	-	-	-	75	100

Hiika: 4= Afaan oromoo 3= Afaan Amaaraa 2= Afaan Sumaalee 1= Afaan Biraa

Gabatee 5^{ffaa}. Gaaffii tokkoffaa irratti akkuma kaa'ametti barattoonni afaan dhalootaa isaanii afaan oromoo ta'e 69(%92), barattoonni afaan Amaaraatti afaan hiikkatan nama 3 (%4), barattoonni afaan sumaaleetti afaan hiikkatan immoo nama 1(%1.3) yoo ta'u kanneen afaan dhalootaa isaanii afaan biraa ta'e immoo barattota 2(%3) qofa ta'u jechuudha. Akkuma waliigalaatti odeeffannoo kanarra wanti hubatamu barattota kutaa 10ffaa Afaan Oromoo baratan keessaa harki caalu ykn %92 kanneen Afaan Oromootti afaan hiikkatan ta'uu isaa hubanna. Barattoonni afaan dhalootaa isaanii Afaan Oromoo

hin ta'in %8 qofa ta'u jechaadha. Haalli kun kan nu agarsiisu barattoota kutaa Afaan Oromoo keessatti baratan keessaa garri caalu barattoota afaan isaanii kan dhalootaa Afaan Oromoo akka ta'eedha. Kun immoo waa'ee beekumsa afaaniitin kan walqabateen Afaan Oromootiin baratani barreessuu irratti dhiibbaan jiraachuu akka hin dandeenyeedha kan nu agarsiisu.

Odeeffannoon gabatee 5^{ffaa}. Gaaffii lammaffaa irraa akka nu agarsiisutti, barattoonni barnoota isaanii sadarkaa 1^{ffa} kutaa 1-6 Afaan Oromootiin barnootan isaanii baratan barattoota 73(%97) yommuu ta'an, barattoonni barnoota sadarkaa 1^{ffaa} Afaan Amaaraatiin baratan barattoota 2(%3) qofadha. Walumaagalatti odeeffannoo kanarraa wanti hubannu barattoota kutaa 10^{ffaa} Afaan Oromoo baratan keessaa garri caalu barnoota isaanii sadarkaa 1^{ffaa} kan baratan Afaan Oromootiin ta'uu isaati hubanna. Odeeffannoon gabatee 5^{ffaa} gaaffii lammaffaa kun wanti inni nu hubachiisu barattoota kuta 10^{ffaa} Afaan Oromoo baratan keessaa %97 jalqabarraa kaasanii Afaan Oromootiin barachaa dhufuun isaanii barreeffamni Afaan Oromoo haarawa akka isaanii hin taaneedha. Kanaaf sagantaa barnoota sadarkaa duraatiinis walqabatee barreeffama Afaan Oromoo irratti dhiibbaan ni jira jechuun nama rakkisa. Odeeffannoo gabatee 5^{ffaa} gaaffii sadaffaa irraa akkuma agarru barattoonni maatiin isaanii Afaan Oromootiin waliigalan 63(%84), barattoonni maatiin isaanii Afaan Amaaraatiin waliigalan 11 (%15) yommuu ta'an, barattoonni maatiin isaanii afaan biraatiin waliigalan nama 1 (%1.3) ta'an jechuudha.

Akkuma waliigalatti odeeffannoo gabatee kanaa irraa wanti hubatamu barattoota kutaa 10^{ffaa} Afaan Oromoo baratan keessaa garri caalu maatiin isaanii mana keessatti Afaan Oromootiin kan waliigalan ta'uu isaati. Barattoota gaaffii kana deebisan keessaa %84 mana isaanii keessattis Afaan Oromootiin waliigalan jechuun dhiibbaan afaan biraa Afaan Oromoo irratti godhu waan hin mul'anneef gama kanaanis adeemsa barnoota Afaan Oromoo barachuu keessatti barreeffama ga'umsa qabu barreessuuf wanti gufuu ta'uu danda'u ni jira jechuun nama dhiba.

Odeeffannoon gabatee 5^{ffaa} Gaaffii afraffaa irratti nul'atu akka agarsiisutti, barattoonni hiriyyoota isaaniiti fi hawaasa naannoo isaanii wajjiin irra caalaa Afaan Oromootiin waliigalan 57(%76) yommuu ta'an, barattoonni irra caalaa Afaan Amaaraatiin waliigalan 18(%24) ta'u. Akka gabatee kanaa irraa hubachuun danda'mutti barattoonni garri caalu

hiriyyootaafi hawaasa naannoo isaanii wajjiin kan waliigalan Afaan Oromootiin ta'uu isaat hubanna. Gama afaan waliigaltee naannoo barattootaatiinis irra caalaan ammas afaanuma Oromooti. Afaan Oromootiin baratani barreeffama ga'umsa qabu barreessanii waliigaluu irratti dhiibbaan mul'atu hin jiru jechuu dandeenya.

Walumaagalatti afaan dhlootaaafi afaan mana keessattiifi hawaasa naannoo wajjiin ittiin waliigalan adeemsa afaan tokko barachuu irratti dhiibbaa uumuu ni danda'a. Haata'u malee odeeffannoowwan armaan olii keessaa wanti hubannu barattoonni mana barumsaa saabbiyaan sad.2^{ffaa} fi qophaa'inaa keessatti kutaa 10^{ffaa} Afaan Oromoo baratan dhiibbaan gama afaan dhalootaatiifi afaan waliigalteetiin itti jiru kan hin mul'anne ta'uu isaati.

Gabatee 6^{ffaa}. Xiyyeeffannoo Seera barreeffama Afaan oromoo, qubeessuufi fedhii barattootaa

Gaaffii	Baay'in barattoota deebii kennanii					
	1		2		Ida'ama	
	Lak.	%	Lak.	%	Lak.	%
5.Afaan Oromootiin seera afaanichaa eeganii barreessuun rakkisaadhaa?	20	27	55	73	75	100
6.Afaan Oromootiin qubee sirrii ta'een dogoggora malee ni barreessitaa?	50	67	25	33	75	100
7.Fedhiin Afaan Oromootiin barachuu keessa kee ni jiraa?	73	97	2	3	75	100

Hiika 2= Eyyee 1= Lakki

Gabateen 6^{ffaa} Gaaffiin shanaffaa akkuma mul'isutti, Afaan Oromootiin seera Afaanichaa eeganii barreessuun rakkisaa dha barattoonni jedhan 20(%27), barattoonni Afaan Oromootiin seera isaa eeganii barreessuun rakkisaamiti kanneen jedhan immoo 55(%73) ta'u jechuudha. Egaa odeeffannoo gabatee kanaa irraa wanti hubannu barattoonni irra caalaan isaanii Afaan Oromootiin seera isaa eeganii barreessuun rakkisaa akka hin taane lafa kaa'u. Odeeffannoo kanarraa wanti hubannu Afaan Oromoo ittiin barreessuuf mijataa ta'uu isaati. Kana jechuun Afaan Oromoo afaan akkuma dubbatanitti barreeffamaanis bakka buusuu ittiin danda'an jechuudha. Kunis barreeffama Afaan Oromoo keessatti qubeewwan dachaa yoo ta'e malee sagaleewwan hafan hunduu akkaataa galumsaatiin wanti hiikkaan jechootaa tilmaamamuuf hin jiru. Sababni isaas sagaleeleen Afaan Oromoo amala dheerachuu, gabaabbachuu, laafuu, jabaachuu,

hudhamuufi irra butamuu waan qabaniif jechuudha. Kanumarraa ka'uudhaan barattoonni gaaffii shanaffaa deebisan irra caalaan isaanii Afaan Oromootiin seera afaanichaa eeganii barreessuun rakkisaadhaa miti kan jedhaniif jechuudha.

Akka odeeffannoo gabatee 6^{ffaa} gaaffii jahaffaa kanaatti barattoonni barreeffama Afaan Oromoo qubee sirrii ta'een dogoggora malee ni barreessina kanneen jedhan 50(%67) yommuu ta'an, dogoggora malee barreessuu hin dandeenyuu barattoonni jedhan 25(%33) ta'an jechuudha. Odeeffannoo kanarra wanti hubannu, barattoonni walakka ol barreeffama Afaan Oromoo dogoggora malee qubee sirrii ta'een ni barreessina yaada jedhu akka qaban nu hubachiisu.

Odeeffannoon barattoonni gaaffii jahaffaa deebisuurratti kennan kun tarii hamilee qabaniifi fedhii barnootichaaf qaban kan keessa isaanii jiru calaqqisiisuu yoo taate malee, jechi isaan jedhaniifi gochi qabatamaan isaan hojjatanii mul'atu wal hin simu. Kana jechuun afaaniin akkana haa jedhan maalee barreeffamarratti hanqinni guddaan akka jiru odeeffannoon qormaata isaanii irraa argame raga baha. Gama biraatiin odeeffannoon barattoonni deebii gaaffii jahaffaa irratti kennan kun barattoonni kunniin mataan isaaniituu rakkoodhuma barreeffama ga'umsa qabuu barreessuu irratti qabaniyyuu adda baafatanii beekuu irratti hanqina hubannoo akka qaban nu agarsiisa. Akkuma waliigalaatti haalli kun kan nu hubachiisu qubee sirrii ta'een barreeffama ga'umsa qabu barreessuu irratti rakkoodhuma ofiituu hubachuu irraa kaasee hanqinni guddaan akka jiruudha.

Gabatee 6^{ffaa} gaaffii torbaffaa irratti odeeffannoon fedhii barattoota akka agarsiisutti, barattoonni barnoota Afaan Oromoo barachuuf fedhiin keessa keenya jira kanneen jedhan 73(%97) yommuu ta'an, barattoonni fedhiin barnoota Afaan Oromoo keessa keenya hinjiru kanneen jedhan barattoota 2(%3) dha.

Odeeffannoo gabatee 10^{ffaa} Gaaffii torbaffaa irra jiru kanarraa wanti hubannu, barattoonni hundi jechuun ni danda'aama fedhiin barnoota Afaan Oromoo barachuu keessa isaanii kan jiru ta'uu isaati.

Gabatee 7^{ffaa}. Xiyyeffannoo barreeffama ga'umsa qabuu

Gaaffii	Baay'in barattoota deebii kennanii									
	4		3		2		1		Ida'ama	
	Lak.	%	Lak.	%	Lak.	%	Lak.	%	Lak.	%
9. Barreeffama ga'umsa qabu barreessuuf yaaliin ati gootu hammami?	40	53	23	31	12	16	-	-	75	100

Hikka 4= Baay'ee ol aanaadha 3= Olaanaadha 2= Jiddu galeessa 1= Gadi aanaadha

Odeeffannoo gabatee 7^{ffaa} kana irraa akkauma arginutti barattoonni barreeffama ga'umsa qabu barreessuuf yaalii baay'ee olaana jedhan 40(%53), barreeffama ga'umsa qabu barreessuuf yaalii ol aanaa goona kanneen jedhan barattoota 23(%31), barattoonni barreeffama ga'umsa qabu barreessuuf yaaliin isaan godhan jiddu galeessa ta'e 12(%16) yommuu ta'an, kanneen barreeffama ga'umsa qabu barreessuu irratti yaalii gadiaanaa godhan akka hin jirre odeeffannoon funaaname nutti agarsiisa.

Walumaagalatti odeeffannoo gabatee 7^{ffaa} gaaffii saddeetteffaa irraa argamerraa wanti nu hubannu barreeffama ga'umsa qabu barreessuuf yaaliin barattootaa akka jiru kan agarsiisu ta'uu isaati. Kun immoo kan nutti agarsiisu fedhiin barreeffama ga'umsa qabu barreessuu barattoota keessa jiraachuun mataan isaa gargaarsi barsiisotaa wajjiin jiraannaan bu'aan gaariin argamuu akka danda'uudha

Gabatee 8. Xiyyeffannoo hojii barsiisotaa

Gaaffii	Baay'in barattoota deebii kennanii									
	4		3		2		1		Ida'ama	
	Lak.	%	Lak.	%	Lak.	%	Lak.	%	Lak.	%
10. Barsiisaan/ tuun Afaan Oromoo hojii manaafi hojii daree barreeffamaan deebi'u hammam sii kennu?	29	39	36	48	8	11	2	3	75	100

Hiika 4= Yeroo hundaa ni kennu 3= darbee darbee ni kennu 2= yeroo baay'ee hin kennan 1= sirumaa hin kennan

Gabatee 8^{ffaa} gaaffii saglaaffaa irra odeeffannoon jiru akka nutti agarsiisutti barsiisoonni yeroo hunda hojiilee barreeffamaan deebi'an nuu kennu barattoonni jedhan 29(%39), barattoonni hojiileen barreeffamaan deebi'an darbee darbee nuu kennama jedhan 36(%48), barsiisoonni yeroo baay'ee hojiilee barreeffamaan deebi'an nuu hin kennan

barattoonni jedhan 8(%11) yoo ta'an barattoonni hojiilee barreeffamaan deebi'an barsiisoonni sirumaa nuu hin kennan jedhan 2(%3) akka ta'an odeeffannoon gabatee armaan olii kun nu agarsiisa. Akkuma waliigalaatti ragaa gabatee 8^{ffaa} irraatti mul'atu kanarraa wanti hubachuu dandeenyu, barattoonni garri caalu hojiilee barreeffamaan deebi'an barsiisoonni dabree dabree akka kennaniif ibsan. Kun immoo kan agarsiisu hojiileen barreeffamaa haala walitti fufaa ta'een kan hin kennamne ta'uu isaati. Haala walitti fufiinsa qabuun barsiisoonni barattoota shaakalciisuu dhabun barreeffama ga'umsa qabu horachuu irratti dhiibbaa fiduu akka danda'u agarsiisa.

Gabatee 9^{ffaa}. Xiyyeeffannoo filannoo jechootaa

Gaaffii	Baay'in barattoota deebii kennanii									
	4		3		2		1		Ida'ama	
	Lak.	%	Lak.	%	Lak.	%	Lak.	%	Lak.	%
11. Barreeffama keessatti filannoo jechootaatiif hammam xiyyeeffannoo kennita?	50	67	19	26	6	8	-	-	75	100

Hiika 4 = yeroo mara 3= darbee darbee 2= yeroo baay'ee hin xiyyeeffadhu
1= gonkumaa hin xiyyeeffadhu

Odeeffannoo gabatee 9^{ffaa} irraa akkuma mul'atu, barreeffama keessatti filannoo jechaatiif yeroo mara xiyyeeffannoo goona barattoonni jedhan 50(%67). Barattoonni barreeffama keessatti filannoo jechaatiif darbee darbee xiyyeeffannoo godhan 19(%26) yommuu ta'an, barattoonni barreeffama keessatti yeroo baay'ee filannoo jechootaatti hin xiyyeeffanne 6(%8) ta'u jechuudha. Gabatee kana irraa odeeffannoon mul'atu wanti inni nu hubachiisu, barattoonni irra hedduun isaanii barreeffama barreessuu keessatti filannoo jechootaatiif xiyyeeffannoo kan kennan ta'uu isaati.

Gabatee 10^{ffaa}. Xiyyeeffannoo Seera barreeffama Afaan Oromoo

Gaaffii	Baay'in barattoota deebii kennanii									
	4		3		2		1		Ida'ama	
	Lak.	%	Lak.	%	Lak.	%	Lak.	%	Lak.	%
12. Barreeffama Afaan Oromoo dogoggora seerlugaa irraa bilisa taatee ni barreessitaa?	20	27	51	68	4	5	-	-	75	100

Hiika 4= Eeyyee guutumaa guututti bilisa 3= Hamma tokko bilisa 2= Yeroo baay'ee bilisaamiti 1= Guutumaa guututti bilisaamiti

Gabatee 10^{ffaa} irra odeeffannoon jiru akka mul'isutti dogoggora seera barreeffama Afaan Oromoo irraa guutumaaguututti bilisa barattoonni jedhan 20(%27), barattoonni hamma tokko dogoggora seera barreeffama Afaan Oromoo irraa bilisa jedhan immo 51(%68). Gama biraatiin immoo barattoonni dogoggora seera barreeffama Afaan Oromoo irra yeroo baaye'ee bilisaa miti jedhan nama 4(%5) akka ta'an ragaan gabatee kana irratti dhiyaate kan agarsiisu. Walumaagalatti odeeffannoo armaan olii kanarraa wanti hubannu, irra hedduun barattootaa seera barreeffama Afaan Oromoo eeganii barreessuu irratti dogoggora mul'atu irraa guutumaa guututti osoo hin ta'in hamma tokko bilisa akka ta'aniidha. Kunis barreeffama Afaan Oromoo irratti hanqinni akka jiru agarsiisa. Gaaffii gabatee torbaffaa keessatti barattoonni irra caalaan isaanii dhugaa jiru lafa kaa'aniiru. Kunis barreeffama ga'umsa qabu barreessuu keessatti hanqina akka qaban ifatti agarsiisaniiru.

Gabatee 11. Xiyyeeffannoo dogoggora sirreeffachuu

Gaaffii	Baay'in barattoota deebii kennanii									
	4		3		2		1		Ida'ama	
	Lak.	%	Lak.	%	Lak.	%	Lak.	%	Lak.	%
14. Dogoggora Afaan Oromoo barreessuu keessatti si mudatu sirreeffachuuf hammam tattaaffii goota?	39	52	28	37	8	11	-	-	75	100

Hiika 4= Yeroo hunda 3= Yeroo baay'ee 2= Yeroo muraasa 1= Inumaa tattaaffii hin godhu

Akkuma gabatee 11^{ffaa} armaan olii irraa mul'atutti, dogoggora barreeffama Afaan Oromoo barreessuu keessatti isaan mudatu sirreeffachuuf barattoonni yeroo hunda tattaaffii godhan 39(%52), barattoonni dogoggora barreeffama Afaan Oromoo keessatti isaan mudatu sirreeffachuuf yeroo baay'ee tattaaffii godhan barattoota 28(%37), barattoonni dogoggora barreeffama Afaan Oromoo barreessuu keessatti isaan mudatu sirreeffachuuf yeroo muraasa tattaaffii godhan barattoota 8(%11) akka ta'e hubanna. Kanaaf, akka odeeffannoo gabatee kana irraa hubannetti barattoonni garri caalu dogoggora barreeffama Afaan Oromoo barreessuu irratti isaan mudatu sirreeffachuuf yeroo hunda tattaaffii akka godhan agarsiisa.

Akkuma waliigalaatti yommuu ilaalamu barreeffama barattootaa ija barreeffama ga'umsa qabuutiin xiinxaluu keessatti dhugaa jiru adda baafachuuf ragaaleen karaa adda addaatiin qaamota adda addaa irraa funaanamaniiru. Haaluma kanaan ragaaleen gama barattootaatiin funaaname kan agarsiisu, barattoota iddattummaadhaan adeeffannoo keennan keessaa %92 afaan isaanii kan jalqabaa Afaan Oromooti, barattoota mana keessatti maatiin isaanii Afaan Oromootiin waliigalu %84, barattooni %97 ta'u, barnoota isaanii sad. 1^{ffaa} Afaan Oromootiin baratan, barattoonni %76 ta'u hiriyyoota isaaniitii fi hawaasa naannoo isaanii wajjiin Afaan Oromootiin waliigalu, barattoonni seera afaanchaa eeganii Afaan Oromootiin barreessuun rakkisaa akka hin ta'in raga bahan %73 yommuu ta'an, barattoonni Afaan Oromootiin dogoggora malee qubee sirrii ta'een barreessina jedhan %67 ta'u, barattoonni fedhiin Afaan Oromoo barachuu keessa koo jira jedhan %97 ta'u, barattoonni barreeffama ga'umsa qabu barreessuuf yaalii cimaa goona jedhan %53 ta'u, barattoonni %48 ta'an barsiisonni hojii daree fi hoj-manee barreeffamaan deebi'u darbee darbee nuu kennan yommuu jedhan kanneen hafan immoo yaada garagaraa qabu, barattoota adeef-kennitoota keessaa %66 kan ta'an barreeffama isaanii keessatti filannoo jechaatiif xiyyeeffannoo ni kennina yommuu jedhan kanneen hafan yaada garaagaraa qabu, barattoonni dogoggora seera barreeffamaa hundarraa bilisa taanee ni barreessina jedhan %68 yoo ta'an kanneen hafan immoo yaada garaagaraa qabu, Afaan Oromootiin barreessuurratti dogoggora mudatu sirreeffachuuf tattaaffii goona barattoonni jedhan 52% yoo ta'an kanneen hafan yaada adda addaa qabu.

Dimshaashumatti adeeffannoo barattootarraa argame kanarraa wanti hubatamu, seenduubee barattootaa jechuun gama maatii isaaniitii fi jireenya hawaasummaa barattootaatiin walqabatee rakkoon barreeffama ga'umsa qabu barreessuu irratti dhiibbaa godhu kan hin mul'anne ta'uu isaatii fi barattoota keessas fedhiin Afaan Oromootiin barreessuu kan jiru ta'uu isaati. Gama biraatiin immoo barreeffama ga'umsa qabu seera isaa eeganii barreessuu irratti gama barattootaatiin hanqinni jiraachuu isaatii fi hordofanii shaakalsiisuu irratti gama barsiisotaatiinis hanqinni hamma tokko akka jiru hubanna jechuudha. Barreeffama barattootaa xiinxaluudhaan akaakuu dogoggoroota mul'atanii yommuu ilaallu, barattoota barreeffamni isaanii xiinxalame 75(%100) keessaa barattoonni dogoggora qubeessuu bal'inaan mul'isan %89, barattoonni dogoggoroota qub guddeessaa agarsiisan %87 ta'u, barattoonni ijaarsa keeyyataa irratti dogoggoran %76

ta'an, barattoonni dogoggora qindoomina yaadaa agarsiisan %72, barattoonni hanqina iftoominaa agarsiisan hunduma isaaniiti jechuu dandeenya, kanneen dogoggora sirna tuqaalee qabanimmoo %67 ta'u jechuudha. Walumaagalatti haalli kun kan agarsiisu barreeffama barattootaa iratti hanqinni barreeffama ga'umsa qabuu guddaan akka jiru nu hubachiisa jechuudha.

4.4. Xiinxala Ragaalee Barsiisotarraa funaanamanii

Maddoota ragaalee qorannoo kanaa keessaa barsiisonni isaan tokkodha. Haaluma kanaan mata-duree kana jalatti ragaaleen haala bar-gaafiitiifi af-gaafiitiin barsiisotarraa funaanaman bal'inaan xiinxalamanii haala armaan gadii kanaan dhiyaatanii jiru.

4.4.1. Xiinxala ragaalee haala bar-gaafiitiin barsiisotarraa funaanamanii

Gabatee 12. Xiyeeffannoo Barnoota barsiisotaa

Gaaffii	Baay'ina barsiisota deebii kennanii							
	3		2		1		Ida'ama	
	Lak	%	Lak	%	Lak	%	Lak	%
1. Barnoota kee kutaa 1 ^{ffaa} irraa jalqabdee hamma xumurtuu Afaan Oromoo barattee jirtaa?	2	50	1	25	1	25	4	100

Hiika 3= Guutumaa guututti baradheen jira 2= Kutaa muraasa baradheen jira 1= Gafa barataa ture Afaan Oromoo gonkumaa hin baranne

Gabatee 12^{ffaa}. Irraa akkuma mul'atutti barsiisota mana barumsaa saabbiiyaan sadarkaa 2ffaa fi qophaa'inaa barnoota Afaan Oromoo barsiisan keessaa barsiisonni sadarkaa 1ffaa irraa jalqabanii hamma xumuraatti Afaan Oromoo baratan nama lama (%50) ta'u. Barsiisota hafan keessaa namni tokko (%25) kutaa muraasa Afaan Oromoo kan baratan yoo ta'u, namni tokko (%25) immoo gonkumaa gaafa barataa turan Afaan Oromoo hin barannee.

Walumaagalatti odeeffannoo kanarraa wanti hubannu hubannoon barsiisonni barnoota Afaan oromoo irratti qaban gara gara akka ta'eedha. Haata'u malee barnoota Afaan Oromoo gaafa barataa turan barachuu dhabuun adeemsa afaanicha barsiisuu irratti dhiibbaa itti fiduu danda'a xumura jedhurra nama hin geessu. Sababni isaas barsiisonni dubbisanii saayinsii afaanichaa hubachuu waan danda'aniif.

Gabatee 13, Xiyyeeffannoo dandeettii barattootaa

Gaaffii	Baay'ina barsiisota deebii kennanii									
	4		3		2		1		Ida'ama	
	Lak.	%	Lak.	%	Lak.	%	Lak.	%	Lak.	%
2. Barattoonni kutaa 10 ^{ffaa} ati barsiistu Afaan Oromootiin barreessuu irratti hanqina ni qabuu?	1	25	3	75	-	-	-	-	4	100

Hiika 4= Hundi isaanii hanqina qabu 3= Irra caalaan isaanii 2= Hedduun isaanii hanqina hin qaban 1= Hundumtuu hanqina hin qaban

Odeeffannoo gabatee 13^{ffaa} iraa akkuma mul'atutti barsiisonni waa'ee barattoota isaanii yaada qaban ibsaniiru. Haaluma kanaan barsiisonni hundumti isaaniituu hanqina barreessuu qabu jedhan nama 1(%25), barsiisonni irra caalaan isaanii hanqina barreessuu qaban jedhan nama 3(%75) ta'u jechuudha. Deebiin barsiisotaa kan agarsiisu barattoota kutaa 10^{ffaa} isaan barsiisan keessaa garri caalu hanqina Afaan Oromootiin barreessuu akka qaban nutti agarsiisa. Walumaagalatti odeeffannoo gabatee kanaa irraa wanti hubatamuu danda'u barattoonni isaanii barreeffama Afaan oromootiin barreessuu irratti hanqina akka qaban nu hubachiisa.

Gabatee 14. Xiyyeeffannoo gilgaalota kitaaba barataa keessatti argamanii

Gaaffii	Baay'ina barsiisota deebii kennanii									
	4		3		2		1		Ida'ama	
	lak.	%	lak.	%	lak.	%	lak.	%	lak.	%
3. Gilgaalonni qabiyyee kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 10 ^{ffaa} keessa jiran dandeettii barreessuu barattootaa ni gabbisuu?	1	25	2	50	1	25	-	-	4	100

Hiika 4= sirritti gabbisu 3= hamma tokko ni gabbisu 2= garri caalu hin gabbisan 1= guutuu hin gabbisan

Odeeffannoon gabatee14^{ffaa} akkuma agarsiisutti qabiyyeen kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} ira jiru dandeettii barreessuu barattootaa sirritti gabbisu barsiisonni jedhan nama tokko (%25), kanneen hamma tokko ni gabbisu jedhan immoo nama 2(%50) yommuu ta'an barsiisonni garri caalu hin gabbisan jedhan immoo nama 1

(%25) ta’u jechuudha. Walumaagalatti odeeffannoo gabatee armaan olii keessatti barsiisotarraa argame kanarraa wanti hubannu kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} keessatt qabiyyeewwan dhiyaatan dandeettii barreessuu barattootaa gabbisuu irratti hamma tokko hanqina kan qabu ta’uu isaati. Sababni isaas barsiisota afran deebii kennan keessaa namni tokko qofti cimina yommuu himu barsiisonni hafan sadiinuu hanqinni kitaabicha keessa akka jiru waan agarsiisaniif jechuudha.

Gabatee 15. Xiyyeeffannoo dubbisa kitaaba barataa keessatti argamuu

Gaaffii	Baay’ina barsiisota deebii kennanii									
	4		3		2		1		Ida’ama	
	lak.	%	lak	%	lak	%	lak.	%	lak.	%
4.Mata-dureewwan dubbisa kitaaba barataa kutaa 10 ^{ffaa} keessatti dhiyaatanii brreeffama barsiisuuf mijatoodhaa?	2	50	1	25	1	25	-	-	4	100

Hiika 4= Sirritti mijatoodha 3= irra caalaan mijatoodha 2= Garri caalu mijataamiti 1= Guutumattuu mijataa miti

Gabatee 15^{ffaa}. Irratti akka mul’atutti mata dureewwan dubbisa kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} keessatti dhiyaatan dandeettii barreessuu barsiisuuf sirrittii mijatoodha barsiisonni jedhan nama lama (%50) dha. Barsiisonni irra caalaan mijataadha jedhan nama tokko (%25) yommuu ta’u, namni tokko immoo irra caalaan mijataa miti jechuudhaan yaada isaanii ibsan.

Walumaagalatti odeeffannoo gabatee kanaa irraa wanti hubatamu mata dureewwan dubbisaa kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} keessatti dhiyaatan dandeetti barreessuu barsiisuudhaaf mijataadha barsiisonni jedhan caalmaa kan qaban ta’uu isaati. Kanaaf dubbisni kitaaba barataa keessatti dhiyaatee jiru dandeettii barreessuu barsiisuuf mijataadha gara yaada jedhuutti nu harkisa jechuudha.

Gabatee 16. Xiyyeeffannoo barattoota Afaan Oromootiin afaan hiikkatanii

Gaaffii	Baay'ina barsiisota deebii kennanii									
	4		3		2		1		Ida'ama	
	lak.	%	lak.	%	lak.	%	lak.	%	lak.	%
BarattootaAfaan Oromootiin afaan isaanii hiikkatan qabxiin qormaata isaanii kan barnoota Afaan Oromoo irratti akkami?	-	-	1	25	2	50	1	25	4	100

Hiika 4= Olaanaadha 3= Gidduu galeessa 2= Gadiaanaadha 1= Baay'ee gadiaanaadha
Akkuma odeeffannoo gabatee 16^{ffaa} irraa agrinutti barsiisonni qabxiin barattoota Afaan Oromootiin afaan hiikkatanii giddugaleessa jedhan nama tokko (%25) yommuu ta'u barsiisonni qabxiin barattoota Afaan Oromooti afaan hiikkatanii gadiaanaa dha jedhan nama lama (%50) dha. Namni tokko (%25) immoo baay'ee gadi aanaadha jedhaanii jiru.

Akkuma waliigalaatti odeeffannoo gabatee 16^{ffaa} irraa akkuma mul'atu barattoonni Afaan Oromooti afaan isaanii hiikkatan afaanuma jalqabaa isaaniitiin qabxii gadi'aanaa galmeessisu. Kunis kan nu hubachiisu barattoonni afaan isaanii kanjalqabaatiif xiyyeeffannoo kan hin kennine ta'uu isaati.

Gabatee 17^{ffaa}. Xiyyeeffannoo Sababa gadi bu'iinsa qabxii barattootaa barnoota Afaan Oromoo

Gaaffii	Baay'ina barsiisota deebii kennanii									
	4		3		2		1		Ida'ama	
	lak.	%	lak.	%	lak.	%	lak.	%	lak.	Ida'ama
Deebiin gaaffii 5 ^{ffaa} 2 ykn 1 yoo ta'e sababni isaa maalidha jetta?	3	75	-	-	-	-	-	-	3	%100

Hiika 4= Fedhii barnoota Afaan Oromoo waan hin qabneef 3= Barsiisonni waan sirritti hin barsiifneef 2= Kitaabni barnoota Afaan Oromoo ittiin baratan dandeettii afaanii afranuu walqixatti waan hin barsiifneef 1= Barnoonni Afaan Oromoo waan ulfaatuuf.

Gabatee 17^{ffaa} irraa akkuma mul'atutti sababni barattoota Afaan Oromooti afaan hiikkatan qabxiin barnoota Afaan Oromoo isaanii gadi'aanaa ta'eef fedhii barnoota Afaan Oromoo waan hin qabneef barsiisonni jedhan 3(75%) dha. Kanaaf yaada kanarraa wanti hubatamuu danda'u barattoonni qorannoon kun irratti adeemsifame kunniin afaan jalqabaa kan afaan itti hiikkatan barachuudhaaf fedhii akka hin qabne nu hubachiisa

jechuudha. Haalli kun immoo dabalataan wanti mu hubachiisu adeemsa Afaan Oromootiin barreeffama ga'umsa qabu barreessuu irratti dhiibbaa guddaa kan fidu ta'uu isaati.

4.4.2. Xiinxala ragaalee haala Af-gaafiitiin barsiisotarraa argamanii.

Xiinxala barreeffama barattotaa ija barreeffama ga'umsa qabuutiin geggeeffamu keessatti gaafileen dhimma kanaan walqabatan barsiisota Afaan Oromoo barsiisaniif dhiyaatanii deebiin itti kennamera. Haaluma kanaan gaafileen gaafatamanii fi deebileen kennamaan akka armaan gadii kanatti dhiyaataniiru.

G1. Barattoonni kutaa 10^{ffaa} Afaan Oromoo baratan barreeffama gaumsa qabuAfaan Oromootiin barreessuu irratti maal fakkaatu? Gaaffii kanaaf barsiisonni deebii yommuu kennan, akkuma waliigalaatti barreeffama ga'umsa qabu barreessuu irratti barattoonni hanqina akka qaban hundi isaaniituu irratti waliigalu. Kana jechuun barattoonni seera barreeffama ga'umsa qabu tokkoo kanneen akka sirna tuqaalee, qub-guddeessaa, itti fayyadama walqabsiistotaa, ijaarsa keeyyataa fi k.k.f eeganii sirritti barreessuu irratti hanqina guddaa akka qaban ni ibsu. Gama biraatiin hanqinni qubeessuu mataan isaa rakkoo guddaa barreeffama barattootaa akka ta'e sagalee tokkoon itti waliigalu. Kanaaf hanqinni barreeffama ga'umsa qabuu kan barattootarratti mul'atu kun rakkoo cimaa furmaata barbaadu ta'uu isaa deebii gaaffii tokkoffaaf barsiisonni kennan irraa hubachuu ni dandeenya. Walumaagalatti deebii gaaffii tokkoffaaf barsiisonni kennan irraa wanti hubataamu gabaabamatti barreeffama ga'umsa qabu barreessuu irratti barattoonnii hanqina guddaa akka qaban barsiisonnii hunduu raga bahuu isaaniiti.

G2.Barattota yommuu barsisstan dandeettii barreessuu akka ogummaatti akka xiyyeeffannoo itti kennan akkamitti shaaklchiiftu? Deebii gaaffii kanaa B1,B2,fi B3 yommuu kennan haaluma walfakkaatuun jechoota birsagatti akka qoqqoodan godhuu, mataduree kennuudhaan keeyyata akka barreessan godhuudhaan akka shaakalchiisan yommuu ibsan, B4 immoo gara qubeetti gadi bu'ee dhamsagaafi birsaga barsiisuu osoo hin ta'in sadarkaa amma irra jiranitti keeyyataafi barreeffama adda addaa barreessuu akka shaakalchiisu lafa kaa'e. Deebii barsiisotaa kanarraa kan hubannu irra caalaan barsiisotaa barattoonni dandeettii barreeffama ga'umsa qabu barreessuu akka horatan kan

shaakalchiisan ta'uu isaati. Walumaagalatti deebiin gaaffii lammaffaatiif barsiisonni kennan kan nu agarsiisu barsiisonni garri caalu barattoonni barreeffamaaf xiyyeeffannoo akka itti kennan kan shaakalchiisan ta'uu isaati. Kanaaf ogummaa barreeffama ga'umsa qabuu barattoota horachiisuuf tattaaffiin barsiisotaa akka jiru nu hubachiisa.

G3. Barattoonni yommuu barreessan dogoggora tokko tokko ni uumu. Maddi dogoggora kanaa maal isinitti fakkaata? Barsiisonni afranuu gaaffii afraffaaf deebii yommuu kennan, barattoonni barnoota mana barumsaa sdarkaa tokkoffaa keessatti sagalee, jecha, hima, keeyyata jedhanii haala qindaa'ina barreeffama keessatti isaan qaban osoo addaan hin baafatin gara sadarkaa ol'aanaatti dhufuun isaanii hanqina barreeffama ga'umsa qabuu kanaaf akka madda guddaatti kan fudhatamuudha jedhu. Dabalataanis rakkoon hanqina barreessuu kan kutaalee sdarkaa tokkoffaati barattoota wajjiin dhufe kan wajjiin barreeffamaaf xiyyeeffannoo dhabuun barattootaatis akka madda hanqina barreeffama ga'umsa qabu kanaatti kan kaa'amu ta'uu isaa ibsu. Akkuma waliigalaatti deebii gaaffii sadaffaaf barsiisonni kennan kanarraa wanti hubannu dogoggora barreeffamarratti barattoonni uumaniif maddi isaa barnoota sadarkaa tokkoffaatti sirriitti addaan baafachuu dhabuu barattootaatiifi barattoonni mataan isaanii barreeffamaaf xiyyeeffannoo dhabuu akka ta'eedha kan nu agariisu.

G4. Hoj-manee ykn abbaltii barreessurratti barattoonni hojjatan yommuu soroorsitan maal maal irratti xiyyeeffattu? Deebii gaaffii kanaa yommuu kennan barsiisonni sadii hojii barreeffamaa barattootaaf yommuu soroorsan xiyyeeffannoon isaanii itti fayyadama qub-guddeessaa, sirna tuqaalee, walqabsiistotaa, sirrummaa seer-lugaa, walta'iinsa matimaafi gochimaa, qindaa'ina yaa'a yaadaa, caasaa himaafi keeyyataa irratti hundaa'anii akka soroorsan yommuu ibsan, barsiisaan tokko garuu, keeyyataafi barreeffama sirnaan ijaaruu isaanii irratti xiyyeeffatee akka soroorsu ibse. Deebiin kun kan nu agarsiisu barsiisonni garri caalu yaada walfakkaataa akka qabaniidha. Kunis adeemsa seera barreeffama afaanichaa hordofanii akka hojii barreeffama barattootaa soroorsan ibsu jechuudha. Deebiin barsiisotaa kun kan nu agarsiisu barreeffamni barattootaa barreeffama ga'umsa qabu akka ta'u gumaacha gama isaanii akka godhan agarsiisa. Walumaagalatti deebii gaaffii afraffaaf barsiisonni kennan irraa wanti

hubatamuu danda'u barsiisonni hunduu caasaa seerluga afaanichaa irratti hundaa'anii barreeffama barattootaa kan soroorsan ta'uusaati.

G5.Barreeffama ilaalchsee gochaalee barattoonni hojjataniif yaaddeebii yommuu kennitan bifa barreeffamaatiini moo bifa mariitiin laattuuf? Sababni isaa maali? Gaaffii kanaaf barsiisonni deebii yommuu kennan, B2fi B4 barreeffama barattootaatiif yaaddeebii mariidhaan akka kennan yommuu ibsan B2 barreeffama barattootaatiif yaaddeebii kan kennu afaaniin ibsuudhaan akka ta'e yommuu ibsu, B3 immoo barreeffama barattootaatiif yaaddeebii kan kennitu barreeffamaan akka ta'e ibsiti. Walumaagalatti barsiisonni hunduu barreeffama barattootaatiif yaaddeebii karaa adda addaatiin akka kennan ibsaniiru. Haalli kun kan agarsiisu barsiisonni hunduu akkuma isaanii mijaa'etti yaaddeebii akka kennaniifi akka waliigalaatti qajeelfama walfakkaataatti akka hin fayyadamne nu hubachiisa. Walumaagalatti deebii gaafilee haala af-gaafiitiin barsiisotaaf dhiyaate irraa wanti hubatamu barreeffama ga'umsa qabu barreessuu irratti barattoonni hanqina akka qaban ta'uullee barsiisoonni amma sadarkaa 2ffaatti barsiisan barattoonni barreeffama gaarii akka ogummaa tokkootti akk horatan gochuuf tattaaffii kan godhan ta'uu isaa, maddi dogoggora barreeffama barattootaa immoo barreeffamarratti xiyyeeffannoo dhabuu barattootaatii fi barnoota isaanii kan sadarkaa tokkooffaa keessatti sirritti adda baafatanii shaakaluu dhabuu barattootaa akka ta'eefi gama biraatiin ammo barsiisonni amma kutaa 10ffaa barsiisan rakkoo gama barreeffama barattootaatiin jiru kana furuuf barreeffama barattootaa seera bareeffama afaanichaa irratti xiyyeeffatanii saroorsuuf akka yaalanii fi gochaalee barattoonni hojjataniif haala mariitiin yaaddeebii akka kennaniif hubachuun danda'ameera.

Qorannoo xiinxala barreeffama barattootaa ija barreeffama ga'umsa qabuutiin jedhu kana galma yaadameen ga'uuf odeeffannoowwan garagaraa odeef-kennitoota adda addaa irraa funaanamaniiru. Isaan keessaa barsiisonni gaaffii barreeffamaafi gaaffii afaaniitiin odeeffannoo akka kennan tasifamee jira. Haaluma kanaan odeeffannoo gama bar-gaafiitiin barsiisonni kennan gabaabamatti yommuu ilaallu barsiisota mana barumsaa saabbiyaan sad. 2ffaa fi qophaa'inaatti Afaan Oromoo barsiisan irra caalaan isaanii sirna barnoota ammaa kana keessa baratani xumuran waan ta'aniif gaafa barattoota turan Afaan Oromoo barachuuf carraa argataniiru. Barreeffama barattoota isaanii

ilaalchisee garri caalu barattoonni hedduun hanqina akka qaban ibsan. Gilgaalonni kitaaba barattootaa keessa jiran guutuuma guututti osoo hin ta'in hamma tokko dandeettii barreeffama barattootaa kan gabbisan ta'uus ni himan. Dubbisni kitaaba barattootaa keessatti dhiyyaate immoo dandeettii barreessuu barattootaa barsiisuuf mijataadha jechuun kaa'u. Gama biraatiin immoo barattoota Afaan jalqabaa isaanii Afaan Oromoo ta'e hedduun isaanii afaan isaanitiif xiyyeeffannoo waan hin kennineef qabxiin isaanii barnoota Afaan Oromootiin gadi aanaa akka ta'e ibsan. Kanumaan walqabsiisanii gadibu'iinsa qabxii Afaan Oromoo kanaaf sababni guddaan fedhii barnoota Afaan Oromoo dhabuu barattootaati jedhu. Malli odeeffannoon itti funaaname keessaa tokko Af-gaafiidha. Ragaaleen gama kanaan funaanaman kan agarsiisan barattoonni hamma barnoota sadatkaa lammaffaa kanattis barreeffama ga'umsa qabu barreessuu irratti hanqina akka qabaniifi maddi rakkoo barreeffama ga'umsa qabu barreessuu kun immoo hubannoo barattootaatiifi barnoota sad. 1^{ffaa} keessatti waa'ee seera barreeffamaa addeaan baafatanii hubachuu dhabuu barattootaa akka ta'eefi barsiisonni amma sadarkaa lammaffaatti kutaa 10^{ffaa} barsiisan rakkoo hanqina barreeffama ga'umsa qabuu kana furuuf karaa adda addaatiin yaalii gara garaa akka godhan odeeffannoo isaanii irraa hubachuun danda'ameera.

Boqonnaa Shan: Guduunfaa fi yaada Furmaataa

Boqonnaan kun mataduree garguddoo lama of jalaa qaba. Isaanis guduunfaa fi yaada furmaataati. Haaluma kanaan guduunfaa jalatti ragaalee qorannicha keessatti xiinxalamanirraa bu'aaleen argamanii fi qabxiileen qorannicha keessatti ijoo ta'an haala ifa ta'een gabaabbatanii dhiyaataniiru. Gama birraatiin ragaalee xiinxalaman irraa rakkoolee mul'ataniif yaadni furmaataa kaa'ameera.

5.1. Guduunfaa Qorannichaa

Qorannoon kun kan geggeeffame mataduree “xiinxala barreeffama barattoota Afaan Oromoo kutaa 10ffaa ija barreeffama ga'umsa qabuutiin magaalaa Dire dhawaa mana barumsaa saabbiyaan sada. 2ffa fi qophaa'inaa keessatti.”jedhu irratti akka ta'e dursaan ibsameera. Kaayyoon qorannichaatis barreeffama barattotaa ija barreeffama ga'umsa qabuutiin xiinxaluudhaafi dhumarratti rakkoolee qorannichaan ifa bahaniif yaada furmaataa kennuudha. Adeemsa qorannoo kanaa keessatti odeef-keennitoonni barattoota mana barumsichaatti kutaa 10ffaa Afaan Oromoo baratani fi barsiisota mana barumsichaatti Afaan Oromoo barsiisanidha. Barattoonni kunis baay'inni isaanii 227 ta'an keessaa barattoota mala iddatteessuu sirnaawaan filataman kanneen baay'inni isaanii 75 ta'ee fi barsiisota Afaan Oromoo barsiisan mala iddatteessuu akkayyootin filataman kanneen baay'inni isaanii 4 ta'anidha.

Qorataan qorannoo kanaatis kaayyoo qorannichaa galmaan ga'uudhaaf tooftaalee funaansa ragaalee kanneen akka qormaataa, af-gaafii, bargaafii fi sakatta'a dokumeentiitti gargaaramuudhaan madda ragaalee tokkoffaa fi lammaffaatti dhimma bahuun odeeffannoo walitti qabatee xiinxalee jira. Qoratichi odeeffannoo qaamota garagaraa irraa argate mala makaa (akkamtaa fi hmmaamtaa) fayyadamuudhaan xiinxalee hiika itt kennuun boqonnaa afraffaa qorannichaa keessatti dhiyessee jira. Haaluma kanaan Barattoota qorannoon irratti gaggeeffame keessaa %92 kanneen Afaan Oromooti Afaan hiikkatan, %97 kanneen barnoota isaanii sada. 1ffaa Afaan Oromootiin baratan, %84 kanneen mana isaanii keessatti maatiin isaanii Afaan Oromootiin waliigalu, %76 kanneen hiriyyoota isaaniitii fi hawaasa naannoo isaanii wajjiin Afaan Oromootiin waliigalan, %73 kanneen Afaan Oromootiin barreessuun rakkisaa miti jedhan, qubee Afaan Oromootiin dogoggora malee barreessuu ni dandeenya kanneen jedhan immoo %67,

fedhii Affan Oromoo barachuu qabna kanneen jedhan immoo 97%, bareeffama Afaan Oromoo keessatti filannoo jechootaatiif xiyyeeffannoo ni kennina kanneen jedhan %67 akka ta'an odeeffannoon funaaname ni mul'isa. Gama biraatiin immoo qormaata kennameefii akka barreessan taasifame irraa wanti mul'atu, dogoggora qubeessuu kanneen qaban %89, dogoggora qub-guddeessaa kanneen qaban %87, dogoggora ijaarsa keeyyataa kanneen qaban %76, dogoggora qindaa'ina yaadaa kanneen qaban %72, kanneen barreeffamni isaanii hanqina iftoominaa qabu hunduma isaanii akka ta'aniidha hojiin isaani kan agarsiisu.

Odeeffannoo haala kanaan funaanamerraa wanti hubatame jechaa fi gochi barattootaa kan wal hin agarree ta'uu isaati. Addeemsi haala kanaa kan nu agarsiisu immoo adeemsa baruu barsiisuu Afaan Oromoo irratti rakkoon cimaan akka jiruudha. Kunis barattoonni barnoota Afaan Oromoo irratti hubannoon isaan qaban hanqina akka qabuudha. Kana jechuun Afaan Oromootti afaan hiikkachuunii fi fedhii Afaan Oromoo barachuu qabaachuu isaanitti dandeettii Afaan Oromoo akka qabanitti waan of ilaalaniif hanqina gama barnoota kanaatiin qaban of irratti arguu hin dandeenye. Kun immoo kan nuagarsiisu barnoota Afaan Oromoo irratti barattoonni rakkina hubannootis kan qaban ta'uu isaati. Kanaaf rakkoon gama barreeffamaatiin barattotarraa akka calaqqisu barsiisonni dhiyeenyatti beekan odeeffannoo kennaniin kan ragaa bahan.

Gama birattin gochaalee kitaaba barataa kutaa 10^{ffaa} keessatti waggaatti barattoonni akka hojjataniif dhiyaatan 127 keessaa gochaaleen barreessuu shakalchiisan 16 ykn %13 qofa. Kunis mataan isaa barattoonni gama barreeffamaatiin hanqina qaban akka hin agarre kan taasisedha.

Barsiisonni kutaa 10ffaa barsiisan gaaffilee haala af-gaafiitiin dhiyaataniif keessaa gaaffii sadaffa yommuu deebisan irracaalaan barsiisotaa maddi rakkoo barreeffamaa har'a barattootarratti mul'atu kanaa barnoota isaanii kan sadarkaa 1^{ffaa} keessatti addaan baafatanii hubachuu dhabuu isaanii akka ta'e kaa'u. Kunis kan nu agarsiisu rakkoo barreeffamaa qaban ofirratti beekuu dhabuun isaanii hanqina sadarkaa tokkoffaa irraa wajjiin dhufe ta'uu isaati. Walumaagalatti ragaalee gama barattootaas ta'ee gama barsiistotaa irraa argamerraa wanti hubatamu barattoonni mana barumsaa saabbiyaan sad. 2ffaa fi qophaa'inaatti kutaa 10ffaa Afaan Oromoo baratan barreeffama ga'umsa qabu

barreessuu irratti hanqina akka qabanii fi maddi hanqina kanaatis, inni guddaan hanqina hubannoo barattoonni barnoota Afaan Oromoo irratti qabanii fi beekumsa waa'ee barnota Afaan Oromoo isaan barnoota sadarka 1ffaa irraa qabatanii dhufan ta'uu isaati. Akkuma waliigalaatti, xiinxala ragaalee boqonnaa afraffaa jalatti taasifameen argannoon mul'ate kan agarsiisu: Barreeffamni barattoota mana barumsaa saabbiyaan sad. 2^{ffaa} fi qophaa'inaatti kutaa 10ffaa Afaan Oromoo baratani ija barreeffama ga'umsa qabuutiin yommuu xiinxalamu hanqina qaba. Hanqinnaaleen ifatti mul'atanis kanneen akka qubguddeessaa, sirna tuqaalee, qubeessuu, ijaarsa keeyyataa, qindoomina yaadaa, filannoo jechootaa, hanqina iftoominafi k.k.f fa'a.

Ragaan barsiisota Afaan Oromoo irraa argame akka mul'isutti barattoonni kutaa 10^{ffaa} kanneen afaan Oromootti afaan isaanii hiikkatan irra caalaan isaanii fedhii baranoota Afaan Oromoo hin qaban. Dabalataanis xiyyeeffannoon barattoonni kunniin barreeffama Afaan Oromootiif isaan qaban gadi aanaadha yommuu jedhan barattoonni immoo fedhii barnoota Afaan Oromoo akka qaban himu. Kun immoo kan agarsiisu fedhii barnoota Afaan Oromoo barachuu qabaachuun dandeettii afaanichaa qabaachuu akka hin ta'in addaan baafatanii beekuu dhabuun barattootaa hanqinni hubannoo akka jiru kan mul'isuudha. Maddi hanqina barreeffama ga'umsa qabuu barattoota kutaa 10ffaa Afaan Oromoo baratani: Seera barreeffamni ga'umsa qabu itti barreeffamu barattoonni barnoota sadarka tokkoffaa keessatti adda baafachuu dhabuu isaanii, haala walitti fufaa ta'een shaakala barreessuu hojjachiisuu fi yaaddeebii gahaa ta'e kennuu dhabuu barsiisota Afaan Oromoo, adeemsa qopheessuu kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo keessatti xiyyeeffannoo dhabuu gochaalee barreessuu, barreeffama Afaan oromoo irratti xiyyeeffachuu dhabuu barattootaa, barnoota Afaan Oromoo irratti hubannoo gahaa argachuu dhabuu barattootaa, rakkoo barattootaa addaan baafatanii yaaddeebii gahaa ta'e kennuudhaan hanqina isaanii akka hubatan godhuu dhabuu barsiisota Afaan Oromootiifi k.k.f fa'i.

Odeeffannoowwan xiinxalaman akkuma agarsiisanitti barnoota barattootaa sadarkaa tokkoffaa keessatti barnoota Afaan Oromootiif xiyyeeffannoon jiru hanqina akka qabu ifatti mul'isa. Walumaagalatti adeemsa qorannichaa keessatti barreeffamni barattootaa ija barreeffama gaariitiin xiinxalamee rakkooleen ni jiru jedhaman ragaaleedhaan

deeggaramanii madda isaanii wajjiin akka ifa bahan ta'anii jiru. Haaluma kanaan walqabsiisuun hanqinaalee mul'ataniif yaadni furmaataa armaan gaditti kaa'amee jira.

5.2. Yaada Furmaataa

Xiinxala ragaalee qorannichaa irratti hundaa'uudhaan goolaba kennamerraa ka'uun hanqinaalee barreeffama ga'umsa qabu barattootarratti mul'atuuf yaanni furmaataa akka armaan gadii kanatti kaa'amee jira.

- Barattoonni seera barreeffama Afaan Oromoo eeganii shaakala barreeffamaa walitti fufaa ta'e osoo taasisanii bu'aan gaariin ni argama.
- Manneen barnootaa sada. 1ffaa keessatti barsiisonni Afaan oromoo barsiisan daa'imman ogummaa barreessuu akka horatan jalqabumarraa kaasanii shaakala barreessuu walitti fufaa ta'e osoo hojjachiisanii gaarii ta'a.
- Adeemsa Afaan oromoo baruu barsiisuu keessatti barattoonni dandeetti afaanii afranuu walqixatti akka horatan barsiisonni Afaan oromoo shaakala walitti fufaa ta'e hojjachiisuun gayee isaanii osoo bahanii bu'aan gaariin ni argama.
- Barsiisonni barattoota isaanii kitaaba barataa qofarratti osoo hin daangessin kanneen akka asoosamaa, barruulee, galmee jechootaa fi k.k.f dubbisanii waan hubatan barreeffamaan akka gabaasan osoo godhanii bu'aan gaariin argamuu danda'a.
- Barsiisonni barattota isaanii barreessuu shaakalsiisuu qofa osoo hin taane seera qubeessuu ykn saayinsii barreessuu sirritti osoo hubachiisanii gaarii ta'a.
- Qophii kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 10ffaa keessatti gochaalee barreessuu tiif xiyyeeffannoon osoo kennamee bayeessa ta'a.
- Qaamni dhimmi ilaalatu leenjii barsiisotaatiif xiyyeeffannoo osoo kennee, kana jechuun barsiisonni keessattuu sadarkaa 1ffaatti kanneen Afaan Oromoo barsiisan mataan isaanii gadi fageenyaan hubannoo seera qubeessuu osoo cimsatanii gaariidha.
- Barattoonni mataan isaanii barnoota Afaan Oromootiif xiyyeeffannoo kennanii qaamaa qalbiin osoo hordofanii waan hin galiniif gaafatanii osoo addaan baafatanii bu'aan gaariin argamuu danda'a.

Wabiilee

- Abera Nafa,(1989). “*Long Vowels in Oromoo*”: Agenerative Approach.(Unpublished MAThesis)Addis Ababa.AAU
- Adinew Taddese Dagago (2002).*Teaching English language skills*.Enla-243, Module 4,Addis Ababa.
- Adrain B. Sanford (1979).*Using English grammar and writing skills*. Sixth cours. New York USA.
- Amelia (2013).An analysis of grammatical errors in academic writing essays of Englishdepartment students.Diponegoro University.
- Ali Akbar khansir (2013).*The study of Errors in paragraph writing an Iranian EFLstudents*.Busher university of medical sciences, Busher Iran.
- Argon Jimenez and et. Al. (2013). *An analysis of the writing skills difficulties of theEnglish compotion* I students at the foreign language department of theuniversity of Elsalvador.
- Azadeh Gholaminia Jabri (2013).*Challengesof languages of language syllabus design inFL/ESL contexts*. Academy publisher manufacturedin Finland.
- Babbie ,E.R. (2005). *The basic of social research [with CDROM and infotrac]*,Wadsworth-Thomson publishing , Belmont,CA.
- Bittinger ,J. et.al. (1993). Sttaff development video : The teaching ESL learners Guid.Massachusettis: Addis –Wesley publishing Company.
- Brown.D.(1993). *Principle of language learning and teaching*.London: Principle Hall.
- Brown, G, Bull, J. and pendlebury. M. (1997) Assessing student learning in highereducation. London : Routledge.
- Brown. H. D. (1987). *Princeples of language learning and teaching*. 2nd ed. Englewoodcliffs,NJ: prentice Hall.
- Byrne. D. (1979). *Teaching writing skills*. Longman.
- Byrne. D. (1988).*teaching writing skills*.London. Longman group Ltd.
- Charles, M. “(1990). Responding to problems in written English using a student selfmonitoring technique” ELT Journal 44/4 : 286-293.

- Chtina Kaweera (2013). *Writing error a review of interlingual and interlingual interference in EFL context*. Published by Canadian center of science and Education University of phayao, Thailand.
- Carol Griffiths (2004). *Language learning strategies: Theory and research*. School of foundations studies AIS st. Helens , Auckland New Zealand.
- Chris Hart (1998). *Doing a literature review: using your working bibliography to structure a literature review*. Sage publications London.
- Deborah Grossmann (2009). *Center for English language studies*. University of Birmingham.
- Deborah Adenihun Adeyemi (2012). *Approaches to composition writing: The case of junior secondary schools Botswana, Gaborone, Botswana*.
- Dornyei, Z. (2007). *Research methods in applied linguistics* New York: Oxford university press.
- Dr. Abdulsamad Muhammad (1994). *Seerluga Afaan Oromoo*. Maxxansaan Caffee Oromiyaa. Finfinnee.
- Dr. Ibrahim Mohammed (2015). *University students English writing problems: Diagnosis and Remedy*. published by European centre for Research Training and development UK.
- Geetaachoo Rabbirraa (2005). *Furtuu. Seerluga Afaan Oromoo kutaa 9fi 10*. Dhaabbata maxxansaa Kurraaz Intraashinaal. Addis Ababaa.
- Hadara Perpignan (2003). *Exploring the written feedback dialogue: a research, learning and teaching practice*. Bar-Ilan university.
- Hajime uematsu (2013). *Improving intermediate learners' writing skills: listening and writing in teaching English*. Faculty of humanities, Hirosaki University.
- Hedge (1988). *written*, Oxford. Oxford university press.
- Jaarraa W.B. fi W.B. Yaadatee (2000). *Bantuu Haaraa. Caaslugaafi Ogbarruu Afaan Oromoo*. Finfinnee.
- Jerry spring, et. Al. (2010). *why we should not be teaching academic writing through the Rhetorical patterns approach*.

- Karim Sadeghi and Mehri daulati Baneh (2012). *Relationship between student self monitoring type of peer feedback and EFL writing performance*. Urmia University. Urmia, Iran.
- Keh C.L (1990). *Feedback in the writing process. A model methods for implementation*. ELT Journal volume 44/4, 294-304.
- Kroll.(1990). *Second language research insights for the classroom*. New York: cambridge university press.
- Kutmeyer, W.and Claw, A. (1976). *Basic Goals in Spelling*. New York. Hill Book Campany
- Leki, I. (1990). *Coaching from the mergins: Issues in written response*. In B. kroll (ed.) *second language writing: Research in sights for the classroom* (pp.57-68). New: Cambridge University press.
- Little John,A. (1991:91) *Learning writing*. Cambrige, Cambrige university press.
- Luu Trong (2012). *Teaching writing through reading integration*. Hochiminh city Unicersity of finance marketing. Vietnam.
- Maha Lounis (2010). *Students' response to teachers' feedback on writing*. The case of third year L.M.D students of English. Mentouri University. Aljeria.
- McInnis, C., and James, R. (1995). *Firrst year on campus: Diversity in the initialexperiences of Australian undergraduates*. Canberra: Australian Government publishing service.
- Melissa Donovan,(2013). *10 core practices better writing (Adventures in writing)*. FC Barcelona Main Global Partner.
- Misgaanuu Gulummaa,(2011). Kattaa. Ogummaa barreessuu. Finfinnee. Mega printingpress.
- Monika Ciesielkiewicz and Elena Marquez (2015). *Error analysis and its relevance to teaching ESL composition*.
- Mustofa N. Abdulkareem (2013). *An investigation study of academic writing problems*. Fased by Arab postgraduate students at Univarsity of technology, Malysia.

- Nicol, D and Draper, S. (2008). Redesigning written feedback to students when class sizes are large. Paper presented at the Improving University Teachers Conference, July, Glasgow.
- Norrish J. (1982). *Language learners and their errors*. London. Macmillan publishers Ltd.
- Noam Chomsky (2006). *Language and mind*. Third edition. Cambridge University Press.
- Nunan, D. (1996). *Language teaching methodology*. New York: Oxford University Press.
- Reina Wakabayashi (2013). *Learners' Roles in a peer feedback task: Do they view themselves as writers or reviewers?* Dokkyo University, Japan.
- Richard M. Filder (1995). *Learning and teaching styles in foreign and second language education*. North Carolina State University.
- Richards, J.C. (2001). *Curriculum development in language teaching*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Richards Jack C. (1974). *Error analysis perspectives on second language acquisition*. London: Longman Group.
- Richard Badger and Goodth White (2000). *A process genre approach to teaching writing*. Oxford University Press.
- Raimes, A. (1983). *Techniques in teaching writing*. Oxford University Press. New York.
- Sesnan, B. (1997). *How to Teach English*. Oxford: Oxford University Press.
- Tricia Hedge (1983). *Teaching and learning in the language classroom*. Oxford University.
- Thu. H. Tran (2013). *Approaches to treating student written errors*. Missouri University of Science and Technology. Rolla Missouri, USA.
- Ur, P. (1988). *A course in language teaching*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Walvord, B. (1980). *Helping students writing well. A Guide for teachers in all disciplines*. New York: Modern Language Association of America.
- Zhuang Xin (2007). *Reflective thinking on communicative teaching in writing*. College of Foreign Languages. Zhejiang Gongshang University, China.
- Zohur Ahmed and Dr. T. Krunakaran (2013). *Teaching writing: An analysis of the writing tasks used at East University in Bangladesh*.
- Zikmund, W.G. (2003). *Business Research methods*, 7th edition. Thomson / South-Western.
<http://www.englishclub.com/writing/wha...>
https://www.learner.org/.../middle_writing/
www2.le.ac.uk/.../training/...developing

Dabalee A

YUNIVARSIITII ADDIS ABABAA

**KOLLEEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANOTAA,
JOORNAALIZIIMIIFI QUNNAMTII, MUUMMEE AFAAN OROMOO,
OGBARRUUFII FOOKLOORII**

BAR-GAAFII

Gaafilee qorannoo barattootaan deebi'an

Kabajamoo barataa/ttuu barnoota Afaan oromoo kutaa 10ffaa; gaafilee qorannoo kanniin naaf deebisuuf hayyamuu keetiif guddiseen si galateeffadha. Kaayyoon Bar-gaafii kanaa “xiinxala barreeffama barattoota Afaan Oromoo kutaa 10ffaa ija barreeffama gaariitiin: Magaalaa Dirree dhawaa mana barumsaa saabbiyaan sadarkaa 2ffaa fi qophaa'naa keessatti.” Mataduree jedhu irratti qorannoo gaggeefamuf odeeffannoo barbaachisaa ta'e argacuufidha. Kanaaf atis barnoota Afaan Oromoo keessatti kallattiin hirmaatta waan ta'eef odeeffannoon ati naaf kennitu galma ga'iinsa qorannoo kanaatiif ga'ee guddaa qaba. Kana waan ta'eef gaafilee dhiyaataniif deebii dhugaa ta'e deebisuun odeeffannoo akka naaf laattu kabajaadhaan si gaafadha.

Odeeffannoo waliigalaa

Maqaa mana barumsaa_____

Bara_____

kutaa_____

saala_____

Umrii Waggaa 15 gadi_____

Waggaa 15_20_____

Waggaa 21 fi sanaa

ol_____

Hub. Maqaa barreessuu hin barbaachisu.

I. Gaaffilee qorannoo kan barattootaaf dhiyaatan

➤ Gaaffilee armaan gadii haala gaafatamteen deebisi

1. Afaan kee kan dhalootaa afaan kami ?
A. Afaan Oromoo B. Afaan Amaaraa C. Afaan sumaaalee D. Afaan biraa
 2. Barnoota sad. 1^{ffaa} kutaa $1^{ffaa} - 6^{ffaa}$ afaan kamiin baratte ?
A. Afaan Oromoo B. Afaan Amaaraa C. Afaan Sumaaalee D. Afaan biraa
 3. Maatiin kee mana keessatti irra caalaa afaan kamiin walii galu? A. Afaan Oromoo
B. Afaan Amaaraa C. Afaan Sumaaalee D. Afaan biraa
 4. Hiriyyoota keetiifi hawaasa naannoo keetii wajjiin irra caalaa afaan kamiin waliigaltu?
A. Afaan Oromoo B. Afaan Amaaraa C. Afaan Sumaaalee D. Afaan biraa
 5. Afaan Oromootiin seera afaanichaa eeganii barreessuun rakkisaadhaa ?
A. Eeyyee B. Lakki
 6. Afaan Oromootiin qubee sirrii ta'een dogoggora malee ni barreessitaa?
A. Eeyyee B. Lakki
 7. Fedhiin Afaan Oromoo barachuu keessa kee ni jiraa ?
A. Eeyyee B. Lakki
 8. Gaaffii 7^{ffaa} deebiin kee 'B' yoo ta'e sabbni isaa kam ta'uu danda'a?
A, Barsiisonni afaan oromoo barsiisan ifa godhanii waan na hin barsiifneef
B, Kitaabni barnoota Afaan oromoo gahaan waan hin jirreef
C, Kitaabonni wabiilee waan hin argamneef
D, Rakkoon biraa yoo jiraate ibsi.
-
-
-
9. Barreeffama gaarii barreessuuf yaaliin ati gootu hangami ?
A. Baay'ee olaanaa dha B. Ol'aanaa dha C. Jidduu galeessa
D. Gadi aanaadha E. Yaaliin godhu hin jiru
 10. Barsiisaa/tuu Afaan Oromoo hojii manaa fi hojii daree barreeffamaan deebi'u hammam sii kennu? A. Yeroo hunda kennu B. Darbee darbee ni kennu
C. Yeroo baay'ee hin kennan D. Inumaa hin kennan

11. Barreeffama keessatti filannoo jechootaatiif hagam xiyyeeffannoo kennita?

A. Yeroo mara

B. Darbee darbee

C. Yeroo baay'ee hin xiyyeeffadhu

D. Gonkumaa hin xiyyeeffadh

12. Barreeffama Afaan Oromoo keessatti dogoggora seerlugaairraa bilisa taatee ni barreessitaa?

A. Eeyyee guutumaa guututti bilisa

B. Hama tokko bilisa

C. Yeroo baay'ee bilisaa miti

D. Guutumaa guututti bilisaa miti

13. Gaafii lakkoofsa 12^{ffaa} irra jiru deebiin kee filannoo 'D' yoo ta'e sababni kee kam ta'a?

A. Sadarkaa 1^{ffaa} (kutaa 1-8) yommuun baradhu waan ifa naaf hin ta'iniif

B. Gilgaalli barreeffamaa yeroo heddu waan naaf hin kennamneef

C. Barnoota Afaan Oromoo waan hin hordofneef

D. Seerri barreeffama Afaan Oromoo waan ulfaatuuf

E. Fedhii Afaan Oromootiin barreessuu waan hin qabneef

14. Dogoggora barreeffama Afaan Oromoo keessatti si mudatu sirreeffachuuf hammam tattaaffi goota?

A. Yeroo hunda

B. Yeroo baay'ee

C. Yeroo muraasa

D. Inumaa tattaaffii hin godhu

II. Gaafii armaan gadii ibsa gabaabaa kennuudhaan deebisi

15. Mata dureewwan armaan gaditti siif kennaman keessaa tokko qofa filachuudhaan waa'ee mataduree filatte sanaa keeyyata sadiin barreessi.

Hub. Keeyyanni tokko yoo xiqqaate himoota shan, yoo baay'ate himoota kudhan of keessatti kan qabate yoo ta'e gaariidha.

A. Sirna gadaa

B. Ayyaana Irreechaa

C. Aadaa fuudhaaf heeruma Oromoo

Harargee bahaa

D. Qabeenya Oromiyaa

E. Dirree dhawaa

F. Hiriyyaa

ketiif/teetiif xalayaa keeyyata sadii qabu barreessiif

Gurrandhala 2009/2017.

Dabalee B

- I. Qorannoo barreeffama barattootaa ija barreeffama gaariitiin xiinxaluu
ilaalchisee qormaata jechoota qubeessuu barattootaaf dhiyaate.

Qajeelfama : Jechoota armaan gaditti siif dubbifaman qalbiidhaan
dhaggeeffadhuu seera barreeffama afaanichaa eegii qubee sirrii ta'een barreessi.

1. Ijibbaata
2. Guddina
3. Harca'uu
4. Qindoomina
5. Si'aayina
6. Jijjiiramuu
7. Faca'iinsa
8. Caaccuu
9. Sirna
10. sirrummaa

Qopheessaan :

Muhammad C.

Gurraandhala 2009/2017

Dabalee C

YUNIVASIITII ADDIS ABABAA

KOLLEEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANOTAA,

JOORNAALIZIIMIIFI QUNNAMTII MUUMMEE AFAAN OROMOO,

OGBARRUUFII FOOKLOORII

AF-GAAFII

Gafilee qorannoo kan Barsiisotaaf dhiyaatan

Kabajamoo barsiisaa/tuu gafilee qorannoo kanniin naa deebisuuf

hayyamuukeessaniif guddiseen isin galateeffadha.

Kaayyoon af-gaafii kanaa “Xiinxala barreeffama barattoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} ija barreeffama gaariitiin; magaalaa Dirree dhawaa mana barumsaa Saabbiyaan sadarkaa 2^{ffaa} fi qophaa’inaa keessatti” mata duree jedhu irratti qorannoo adeemsifamuuf odeeffannoo argachuudhaaf. Egaa isinis dhimma kana ilaalchisee gafilee dhiyaataniif deebii quubsaa naa deebisuudhaan odeeffannoo barbaachisu akka naaf kennitan kabajaadhaan isin gaafadha.

Odeeffannoo waliigalaa

Maqaa mana barumsaa -----

Bara ----- Saala ----- Sadarkaa barnootaa -
----- Bara tajaajilaa -----
----- gosa barnoota barsiisuu/tuu -----

1 . Barattoonni kutaa 10ffaa Afaan Oromoo baratan barreeffama gaarii Afaan Oromootiin barreessuu irratti maal fakkaatu?

2 . Barattoota yommuu barsiistan dandeettii barreessuu akka ogummaatti akka xiyyeeffannoo itti kennan akkamitti shaakalchiiftu?

3 . Barattoonnii yommuu barreessan dogoggora tokko tokko ni uumu. Maddi dogoggora kanaa maal isinitti fakkaata?

4. Hoj-manee ykn abbaltii barreessuurratti barattoonni hojjatan yommuu soroorsitan maal maal irratti xiyyeeffattu?

5. Barreeffama ilaalchisee gochaalee(activity) barattoonni hojjataniif duubdeebii(feed back) yommuu kennitan bifa barreeffamaatiin moo bifa mariitiin laattuf? Sababni isaa maali?

Qopheessaan : Muhammad C.

Gurraandhala 2009 /2017

Dabalee D

YUNIVASIITII ADDIS ABABAA

KOLLEEJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANOTAA, JOORNAALIZIIMIIFI QUNNAMTII MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUFU FOOKLOORII

Gaafilee qorannoo kan barsiisotaaf dhiyaatan

BAR-GAAFII

Kabajamoo barsiisaa/tuu kaayyoon gaafilee kanaa “Xiinxala bareeffama barattoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} ija barreeffama gaariitiin; magaalaa Dirree dhawaa mana barumsaa Saabbiyaan sadarkaa 2^{ffaa} fi qophaa’inaa keessatti” mata duree jedhu irratti qorannoo gaggeeffamuuf odeeffannoo barbaachisaa ta’e argachuudhaafi. Kanaaf isinis dhimma kanarratti kallattiin hirmaannaa waan taasiftaniif odeeffannoon isin naaf kennitan galma ga’iinsa qorannoo kanaatiif iddoo ol’aanaa qaba. Kana waan ta’eef gaafilee dhiyaataniif deebii dhugaa ta’e deebisuun odeeffannoo akka naa kennitan kabajaadhaan isin gaafadha.

Tumsa naa gootaniif galatoomaa

Odeeffannoo waliigalaa

Maqaa mana barumsaa -----

Bara ----- Saala ----- Sadarkaa barnootaa -

----- Bara tajaajilaa -----

----- gosa barnoota barsiisuu/tuu -----

Gaafilee haala gaafatamaniin deebiin itti kennamu

➤ Gaafilee armaan gadii qubee filatte irratti maruudhaan deebisi

1. Barnoota kee kutaa tokko irraa kaaftee hamma xumurtutti barnoota Afaan Oromoo barattee jirtaa? A. Guutumaa guututti baradheen jira B.

Kutaa muraasa baradheera

C. Gaafa barataa ture Afaan Oromoo gonkumaa hin baranne

2. Barattoonni kutaa 10^{ffaa} Afaan Oromoo ati barsiiftu Afaan Oromootiin barreessuu irratti hanqina ni qabuu? A.Hundi isaanii hanqina qabu
B. Irra caalaan isaanii hanqina qabu C.Irra jireessi isaanii hanqina hin qaban
D. Hundumti isaaniituu hanqina hin qaban
3. Gilgaalonni qabiyyeewwan kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} keessa jiran dandeettii barreessuu barattootaa ni gabbisuu?
A. Sirritti gabbisu B.Hamma tokko ni gabbisu C.Garri caalu hin gabbisan
D. Guutumattuu hin gabbisan
4. Mata dureewwan dubbisaa kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} keessatti dhiyaatan dandeettii barreessuu barsiisuuf mijatoodhaa?
A. Sirritti mijatoodha B. Irra caalaan mijataadha
C. Garri caalu mijataa miti D. Guutumattuu mijataa mitii
5. Barattoota Afaan Oromootiin afaan isaanii hiikkatan qabxiin qormaataa isaanii barnoota Afaan Oromoo irratti akkami?
A. Baay'ee ol aanaadha B. Ol aanaa dha C. Giddu galeessa
D. Gadi aanaa dha E. Baay'ee gadi aanaa dha
6. Deebiin gaafii 5ffaa filannoo “D” ykn “E” yoo ta'e sababni isaa maaliidha jetta ?
A. Fedhii barnoota Afaan Oromoo waan hin qabneef
B. Barsiisonni waan sirritti hin barsiifneef
C . Kitaabni barnoota Afaan Oromoo ittiin baratan dandeettii afaanii afran walqixatti waan hin barsiifneef
D. Barnoonni Afaan Oromoo waan ulfaatuuf

Qopheessaan : Muhammad C.

Gurraandhala 2009 /2017

Waraqaa Mikaneeffnnaa

Ani qorataan maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame qorannoon kun hojii dhuunfaa koo kan kanaa dura yuunivarsitii kamiyyuu keessatti qoranno eebbaatiif hindhiyaane tahusaa akkasumas wabiileen qorannoo kanaaf dubbisee karaa seera qabeessa ta'een fudhadhee wabii keessattis kaa'uu koo nan mirkanneessa.

Maqaa _____

Mallattoo _____

Guyyaa _____